LIMBA ROMÂNĂ
ÎN
SECOLUL AL XVI-LEA

www.dacoromanica.ro

DE ACELAȘI AUTOR

Colindele religioase la Români, București, 1920 (*Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunei Literare*, t. XL).

Étude sur le rhotacisme en roumain. Paris, Champion, 1924 (*Bibliothèque de l'École des Hautes Études*. Sciences historiques et philologiques, fasc. 240).

Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle, Paris, Champion, 1926 (Operă premiată de Societatea de Linguistică din Paris).

Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie), București, Socec, 1926 (*Institutul de filologie și folklor*).

Cercetări asupra graiului Românilor din Albania, București, Socec, 1930.

Curs de fonetică generală, București, Casa Școalelor, 1930.

www.dacoromanica.ro

AL. ROSETTI
CONFERENȚIAR LA FACULTATEA DE LITERE DIN BUCUREȘTI

LIMBA ROMÂNĂ
ÎN
SECOLUL AL XVI-LEA

EDITURA „CARTEA ROMÂNEASCĂ", BUCUREȘTI
2640.—932.

www.dacoromanica.ro

PREFAȚA

A face istoria unei limbi, înseamnă a arăta care sunt modificările survenite în structura acelei limbi, între două date. In acest scop, linguistul dispune de metoda comparativă; pentru aplicarea acestei metode, cercetătorul trebue să aibă la îndemână descrierea stadiilor de evoluție ale limbei, la date succesive. Linguistul operează, așa dar, cu descrieri de stadii linguistice.

Lucrarea de față își propune să dea, sub o formă concisă, descrierea stadiului de evoluție al limbei române, în cursul secolului al XVI-lea. Importanța dată fiecărei divisiuni a volumului a fost dictată de împrejurări: fonetica *ocupă un spațiu important, pentrucă problemele care o interesează nu sunt toate elucidate; spațiul consacrat* vocabularului *e justificat de faptul că vocabularul textelor traduse merită o atenție deosebită.* Introducerea *a fost necesară pentru a plasa faptele studiate în cadrul lor istoric și cultural, și a da indicațiile necesare privitoare la interpretarea grafiei cirilice. Capitolele consacrate* morfologiei, sintaxei *și* stilisticei *cuprind mai puține discuții; numărul studiilor care au fost consacrate acestor materii fiind redus. Am păstrat, în această parte a volumului, divisiunile tradiționale. In adevăr, gruparea materiei după alte criterii, preconisată de unii linguiști, este mai mult formală și nu corespunde unei interpretări noui a faptelor.*

Presentul volum se adresează, în primul rând, studenților de filologie română. El a fost scris în baza notelor care mi-au servit la predarea cursului ținut la Facultatea de Litere din București, pentru studenții din anul pregătitor, în anii școlari 1929-1930 și 1930-1931. Expunerea a fost remaniată și amplificată, dar soluțiile problemelor sunt, cu unele excepții, acelea pe care le-am propus în articolele și lucrările publicate în anii din urmă.

www.dacoromanica.ro

Am ținut seamă, în expunerea faptelor, de repartisarea lor geografică; exemplele sunt despărțite de interpretarea lor; cetitorul este deci liber să-și formeze propria convingere, în basa examenului faptelor. Nu am făcut nici o deosebire, în privința datei, între limba traducerilor rotacisante și limba celorlalte texte din sec. al XVI-lea provenind din aceeași regiune. Dacă s'ar dovedi, însă, că cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase datează din sec. al XV-lea, expunerea ar trebui remaniată; până atunci, rămân convins, dimpreună cu D-l Densusianu, de justețea punctului de vedere adoptat în presenta lucrare (v. p. 1 și urm.). Cercetătorii tineri, neinfluențați de contingențele actuale, vor alege mai târziu, în deplină libertate de vederi, între teoriile ce se opun astăzi.

Cetitorul care s'ar aștepta să găsească descrise în presentul volum toate particularitățile limbei din sec. al XVI-lea, ar fi însă înșelat; astfel, din capitolul consacrat morfologiei, de ex., am lăsat de o parte tot ceeace apare neschimbat și în zilele noastre, insistând numai asupra faptelor caracteristice; în felul acesta, am realisat o economie de spațiu apreciabilă.

Am evitat discuțiile, în cursul exposeului, și le-am resumat în notele *care întovărășesc tratarea fiecărei chestiuni;* indicațiile bibliografice, *privitoare la fiecare chestiune, sunt date, de asemenea, în note. In privința exemplelor, am redus numărul lor la strictul necesar, rămânând ca cetitorul să completeze el însuși referințele, acolo unde lucrul va fi necesar, fie adresându-se direct textelor, fie compendiilor lui Cipariu, Candrea sau Densusianu.*

Introducerea *e precedată de lămuriri asupra notației fonetice și transcrierei alfabetului cirilic, lista abreviațiilor și de sumare indicații bibliografice, pentru orientarea generală.* Tabla analitică *dela sfârșitul lucrării orientează asupra materiei cuprinsă în presentul volum.*

D-l A. Graur a binevoit să cetească lucrarea în manuscris; îi datoresc o serie de observații prețioase și îndreptarea mai multor erori. D-nii J. Byck și G. Predescu au recitit câte o corectură, evitându-mi o serie de greșeli. Rog pe d-nii Graur, Byck și Predescu să găsească aci expresiunea recunoștinței mele.

www.dacoromanica.ro

N'aș vrea să închei această prefață, înainte de a fi trimes un gând recunoscător acelor care m'au îndrumat pe calea urmată astăzi, și în primul rând d-lor I. A. Candrea și Ov. Densusianu, deschizători de drumuri nouă, cărora acei care studiază secolul al XVI-lea le datorează atât de mult.

București, novembre 1931. **A. R.**

www.dacoromanica.ro

NOTAŢIA FONETICĂ ŞI TRANSCRIEREA ALFABETULUI CIRILIC

a) Notaţia fonetică

Vocale

ă : dr. apă.
è : fr. père.
î : dr. mînă.
u : dr. lut.

Semi-vocale

w : fr. oui.
y : fr. yeux.

Consoane

č : dr. cer.
ǧ : dr. ger.
h : dr. hîrtie.
j : dr. joc.
k' : dr. chiar.
ł : *l* velar.
l' : it. moglie.
ń : fr. agneau.
š : dr. şi.
ts : dr. ţară.

Semne diacritice

Literele închise între parantese drepte [ ] notează sunete.
‿ sub o vocală arată că vocala face parte dintr'un diftong, ca prim element : *e‿a'*, *o‿a'*.
deasupra vocalelor nasalisate : *ã*.
deasupra vocalelor deschise : *è*.
sub vocalele închise :
între literele, sunetele sau formele alternante : *a*/*ă*. [*a*]/[*ă*].
după o vocală indică accentul de intensitate : dr. *bi'ne*.
deasupra sau lângă consoanele muiate : *k'*, *ń*.
deasupra lui *r* indică vibraţiile apicale (vîrful limbei) :
sub consoanele silabice : *r̥păr̥at*.

b) Transcrierea alfabetului cirilic

1. Texte slavoneşti. Transcrierea adoptată de slaviştii occidentali (*Rev. des études slaves*, I, p. 310 urm.) :
а=*a*, б=*b*, в=*v*, г=*g*, д=*d*, е, є=*e*, ж=*ź*, ѕ=*dz*, з *z*, и, і=*i*, к=*k*, л=*l*, м=*m*, н=*n*, о=*o*, п=*p*, р=*r*, с=*s*, т=*t*, оу=*u*, ф=*f*, х=*x*, ѡ=*o*, ѿ=*št*, ц=*c*, ч=*č*, ш=*š*, ъ=*ŭ*, ь=*l*, ы=*y*, ѣ=*ě*, ю=*ju*, ѧ=*ja*, ѥ=*je*, ѧ=*ę*, ѫ=*ǫ*, ѩ=*ję*, ѭ=*jǫ*, ѯ=*ks*, ѱ=*ps*, ѳ=*θ*, ѵ=*ǧ*.

www.dacoromanica.ro

2. Texte românești. Aceeași transcriere, cu modificările următoare: ⟨=*g* (+*a*, *o*, *u*, *ă*, *î*) și *gh* (+*e*, *i*), ⟨⟨=*gg*, ж=*ļ*, к=*c* (+*a*, *o*, *u*, *ă*, *î*) și *ch* (+*e*, *i*), ⟨⟨=*r̄*, ц=*șt*, ц=*ț*, ш=*ș*, ъ=*ă* și ъ (când nu are nici o valoare fonetică sau când valoarea fonetică a acestei slove nu e sigură), ь=ь, ю=*ĭu*, ѧ=*ĭa*, ѣ=*ĭe*, ѧ=ѧ, ѫ=*â* și ѫ (când nu are nici o valoare fonetică sau când valoarea fonetică a acestei slove nu e sigură), ѩ=*ĭѧ*, ѯ=*x*, ѱ=ѱ; literile aruncate deasupra rândului sunt transcrise în rând; paiericul e redat prin semnul ' (apostrofă întoarsă).

www.dacoromanica.ro

ABREVIAȚIUNI

După titlul fiecărei ediții de texte se dau indicații asupra trimiterilor din cursul lucrării, care se referă fie la pagină și la rând, fie la pagină și la numărul de ordine al textului, fie la pagina ediției și la pagina manuscrisului.

AAR = *Analele Academiei Române.*

adj. = adjectiv.

Ap. I = Fragmente dintr'un *Apostol* slavo-român (ed. N. Iorga, *Câteva documente de cea mai veche limbă românească*, *AAR*, 28 liter., București, 1906; plaușa).

ar. = aromână.

Arch. ist. = B. P. Hasdeu, *Archiva istorică a României*, I (partea 1 și 2)-III, București, 1865-1867 (pagina și, eventual, n-l de ordine al documentului).

Bărbulescu, *Curentele*=I. Bărbulescu, *Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural*, București, 1928.

bg. = bulgară.

Bogdan, DSM=*Documentele lui Ștefan cel Mare*, ed. I. Bogdan, I-II, București, 1913 (pagina).

Candrea, *Oaș* = I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, în *Buletinul Soc. filologice*, București, 1906, p. 35 urm.

Candrea, *S*=I. A. Candrea, *Psaltirea Șcheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I, Introducere; II, Textul și glosarele, București, 1916.

Cat. M.= *Catehismul* Marțian (ed. Al. Rosetti, *GS*, I, p. 251-260; pagina și rândul).

Caz. I = *Cazania* Ieud (ed. I. Bianu, *Manuscript dela Ieud.* ....2. *Învățătură la Paști.* 3. *Învățătură la cumenecătură*, București, 1925; pagina și rândul).

CB = B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I-II, București, 1878-1879 (pagina și rândul, la t. I; pagina volumului și manuscrisului, la t. II).

CC_1 = Coresi, *Cazania*, 1564 (pagina din copia executată în 1902 de St. Nicolaescu, după exemplarul din Blaj, păstrată în biblioteca Academiei Rom.).

CC_2 = Coresi, *Cazania*, 1581 (ed. Procopovici-Pușcariu, *Diaconul Coresi. Carte cu învățătură*, I, București, 1914; pagina și rândul).

cf. = compară.

CI = *Catehismul* descoperit la Ieud, tipărit probabil de Coresi, în 1559 (ed. I. Bianu, *Intrebare creștinească*, București, 1925; pagina și rândul).

www.dacoromanica.ro

Cipariu, *Analecte*=T. Cipariu, *Crestomatia seau analecte literarie*, Blaj, 1858.
Cipariu, *Principia*=T. Cipariu, *Principia de limbă și de scriptură*, ed. a 2-a, Blaj, 1866.
CM = Coresi, *Molitvenic*, 1564 (ed. N. Hodoș, *Un fragment din Molitvenicul diaconului Coresi*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 235-276; pagina și rândul).
Cod.M = *Codicele Marțian* (ed. N. Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914; pagina volumului și folio manuscrisului, recto sau verso).
Cod.T = *Codicele Todorescu* (ed. N. Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914; pagina volumului și folio manuscrisului, recto sau verso).
cond. = condițional.
conj. = conjuncție.
Costăchescu=*Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, ed. M. Costăchescu, I, 1374-1437, Iași, Viața Românească, 1931 (pagina și rândul).
CP = Coresi, *Psaltire* slavo-rom., 1577 (ed. B. P. Hasdeu, *Psaltirea publicată românește la 1577 de diaconul Coresi*, București, 1881; psalmul sau cântarea și versetul).
CP_2 = Șerban Coresi, *Psaltire* slavo-rom., 1588 (în ed. lui Candrea; psalmul sau cântarea și versetul).
CPr. = Coresi, *Praxiul*, 1563 (ed. I. Bianu, *Lucrul apostolesc, Apostolul, tipărit de diaconul Coresi în Brașov, la anul* 1563, București, 1930; cartea, capitolul și versetul).
CPrav. = *Pravila* tipărită probabil de Coresi, 1570-1580 (ed. I. Bianu, *Pravila sfinților Apostoli*, București, 1925; pagina și rândul).
CT = Coresi, *Evangheliar*, 1561 (ed. Gherasim Timuș Pitești eanu, *Tetravanghelul diaconului Coresi*, București, 1889; zaceala).
CV = *Codicele Voronețean* (ed. I. G. Sbiera, Cernăuți, 1885; pagina manuscrisului și rândul).
dat. =dativ.
DB =*Documente românești din arhivele Bistriței*, ed. N. Iorga, I-II, București, 1899-1900 (pag. și, eventual, n-l de ordine al textului).
Densusianu, *Hist.*=Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I-II, Paris, 1901-1914.
DH = *Documente Hurmuzaki*, ed. Academiei Române.
dr. =dacoromână.
DR = *Documente românești*....., ed. I. Bianu, t. I, fasc. 1, București, 1907.
EL = *Evangheliarul* din Londra, copia lui Radu din Măniceşti, 1574 (ed. M. Gaster, cu titlul greșit: *Tetravanghelul diaconului Coresi din 1561*, prelucrat de Dr. M. Gaster, București, 1929; cartea, capitolul și versetul).
EP = *Evangheliarul* slavo-rom. din 1580 (?; I. Bogdan, *O evanghelie slavonă cu traducere română din sec. XVI*, *Conv. literare*, XXV, p. 33-40).
f. = feminin.
Gaster, *Chrest.*=M. Gaster, *Chrestomatie română*, I, Leipzig-București, 1891.
Găzdaru, *Artic.*=D. Găzdaru, *Descendenții demonstrativului latin ille în limba română*, Iași, 1929.

www.dacoromanica.ro

GB = *Glose române într'un manuscript slavon din secolul XVI*, ed. I. Bogdan, *Conv. literare*, XXIV, p. 727-752, (pagina revistei, caetul şi pagina manuscrisului).
genit. = genitiv.
GS = *Grai şi suflet*, Bucureşti, 1923 şi urm.
H = *Psaltirea Hurmuzaki* (în ed. Candrea; psalmul sau cântarea şi versetul).
imper. = imperativ.
impf. = imperfect.
ind. = indicativ.
inf. = infinitiv.
interj. = interjecţie.
L = Fragmentul *Leviticului* românesc dela Belgrad (ed. B. P. Hasdeu, *CB*, I, p. 5-17; pagina şi rândul).
LB = *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle, tirées des archives de Bistritza* (*Transylvanie*), ed. Al. Rosetti, Bucureşti, 1926 (pagina şi rândul).
Leg. Dum. Cod. I = *Legenda Duminecei* din manuscrisul dela Ieud (ed. I. Bianu, *Manuscript dela Ieud. 1. Scriptura Domnului Hristos....*, Bucureşti, 1925; pagina şi rândul).
loc. adv. = locuţiune adverbială.
MM = *Molitvenicul* Marţian (*Un fragment din cel mai vechi Molitvenic românesc*, ed. N. Drăganu, *Dacoromania*, II, p. 254-326; pagina revistei şi folio manuscrisului, recto sau verso).
masc. = masculin.
Mihaly = I. Mihály de Apşa, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*, Marmureş-Sziget, 1900 (pagina).
m.-m.-ca-pf. = mai-mult-ca-perfect.
N = Scrisoarea lui Neacşu din Câmpulung (Muscel), 1521 (ed. Bianu-Cartojan, *Album de paleografie românească*, Bucureşti, 1929, pl. XV).
npr. = nume propriu.
n. top. = nume topic.
Papahagi, *Maram.* = T. Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului*, Bucureşti, 1925.
Papiu, *Tesaur* = A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, I, Bucureşti, 1862 (pagina).
part. = participiu.
pers. = persoană.
pf. = perfect.
pf. cp. = perfect compus.
pf. sp. = perfect simplu.
pl. = planşa.
pl. = plural.
PO = *Palia*, Orăştie, 1582 (ed. M. Roques, *Palia d'Orăştie* (1581-1582), I, Préface et Livre de la Genèse, Paris, 1925; cartea, capitolul şi versetul).
pos. = posesiv.
prep. = prepoziţie.
pron. = pronume.
ps. = psalm.
RF = *Revista filologică*, Cernăuţi, 1927 şi urm.
Rosetti, *Étude* = A. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924.

www.dacoromanica.ro

Rosetti, *Rech.*=A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle*, Paris, 1926.
s. = sârbă.
s. = substantiv.
S = *Psaltirea Şcheiană* (ed. I. Bianu, I, Bucureşti, 1889; psalmul sau cântarea şi versetul).
SD = *Studii şi documente*, publ. de N. Iorga (pagina şi, eventual, n-l de ordine al textului).
sg. = singular.
SI = *Surete şi izvoade*, ed. G. Ghibănescu (pagina şi, eventual, n-l de ordine al textului).
sl. = slavă.
sn. = substantiv neutru.
Stefanelli T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului moldovenesc*, Bucureşti, Academia Română, 1915.
subj. = subjonctiv.
T = *Cartea de cântece* (*psalmi*), Oradea-Mare sau Cluj, 1570-1573 (ed. Sztripszky Hiador şi Alexics György, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI szàzadbeli román fordìtàsban*, Budapesta, 1911; pagina ediţiei şi versetul).
TB = *Texte bogomilice* (în *CB*, II, p. 245 urm.; pagina ediţiei şi pagina manuscrisului).
TM = *Texte măhăcene* (în *CB*, II, p. 1 urm.; pagina ediţiei şi pagina manuscrisului).
tr. = trecut.
v. = vechi.
v. = vezi.
V = *Psaltirea Voroneţeană* (ed. C. Găluşcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, Halle a. S., 1913; psalmul sau cântarea şi versetul).
vb. = verb.
WJb. = *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, publ. de G. Weigand, Leipzig, 1894 urm.
> = a dat.
< = derivă din.
= înaintea sunetelor sau cuvintelor care nu sunt atestate.

www.dacoromanica.ro

INDICAŢII BIBLIOGRAFICE

Limbă

T. Cipariu, *Principia de limbă şi de scriptură*, ed. a 2-a, Blaj, 1866 (o preţioasă colecţie de exemple pentru studiul foneticei şi morfologiei textelor traduse).

B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I-II şi supliment la t. I, Bucureşti, 1878-1880 (notele care întovărăşesc fiecare text constitue un izvor preţios de informaţie).

Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. II: *le seizième siècle*, Paris, Leroux, 1914 (lucrare fundamentală; fasc. 1, singur apărut, cuprinde introducerea, studiul grafiei, foneticei şi începutul morfologiei; exposeul e făcut din punct de vedere istoric; cu indicaţii bibliografice).

I. A. Candrea, *Psaltirea Şcheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, I, Introducere; II, Textul şi glosarele, Bucureşti, Socec, 1916 (lucrare fundamentală; volumul I este consacrat studiului limbei textelor rotacisante).

C. Găluşcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, Halle a. S., 1913 (*introducerea* conţine un exposeu descriptiv al limbei Psalt. Voroneţene).

N. Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, Bucureşti, Academia Română, 1914; *Un fragment din cel mai vechi Molitvenic românesc*, în *Dacoromania*, II, p. 254-326 (*introducerile* sunt consacrate studiului particularităţilor linguistice ale acestor texte).

G. Pascu, *Istoria literaturei şi limbei române din secolul XVI*, Bucureşti, Cartea Românească, 1921 (catalog de fapte, fără priviri de ansamblu; exposeu puţin personal, şi, acolo unde e personal, de cele mai dese ori, eronat).

A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle*, Paris, Champion, 1926 (exemple nouă din textele netraduse).

A. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle tirées des archives de Bistritza* (*Transylvanie*), Bucureşti, Socec, 1926 (*introducerea* conţine un exposeu descriptiv al limbei textelor publicate).

Istorie literară

a) *Exposeuri*

A. Procopovici, *Introducere în studiul literaturei vechi*, Cernăuţi, Glasul Bucovinei, 1922 (un bun exposeu pentru începători; cu indicaţii bibliografice).

www.dacoromanica.ro

N. Iorga, *Istoria literaturei românești*, I, București, Suru, 1925 (ed. a 2-a a *Istoriei literaturei religioase a Românilor până la 1688*, București, Socec, 1904; singura expunere amănunțită a faptelor, în basa izvoarelor).

S. Pușcariu, *Istoria literaturei române, epoca veche*, ed. a 2-a, Sibiiu, Krafft și Drotleff, 1930 (exposea elementar, clar și bine informat).

N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, I, *epoca influenței sud-slave*, București, Casa Școalelor, 1929 (lucrare fundamentală; cu indicații bibliografice).

b) *Filiațiunea textelor, bibliografie.*

A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique au roumain au XVI-e siècle*, Paris, Champion, 1926, p. 3-17.

S. Pușcariu, *Istoria literaturei române, epoca veche*, ed. a 2-a, Sibiiu, Krafft și Drotleff, 1930, p. 211 urm. (indicații bibliografice complete).

Publicații periodice

Dacoromania, Cluj, 1921 și urm.

Codrul Cosminului, Cernăuți, 1925 și urm.

Grai și suflet, București, Socec, 1923 și urm.

Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, publ. de G. Weigand, Leipzig, J. A. Barth, 1894-1921.

Revista filologică, Cernăuți, 1927 și urm.

Revue de linguistique romane, Paris, 1925 și urm.

Romania, Paris, 1872 și urm.

Zeitschrift für romanische Philologie, Halle, 1877 și urm.

www.dacoromanica.ro

INTRODUCERE

Privire generală : împrejurările politice şi culturale din secolul al XVI-lea

Cele mai vechi texte românești cunoscute astăzi datează din secolul al XVI-lea. Aceste texte sunt de două categorii :

a. texte traduse,

b. texte netraduse : scrisori particulare, însemnări zilnice, acte oficiale şi juridice de natură variată (cumpărări, vânzări, donaţii, rapoarte, catagrafii, condici de socoteli, etc.).

Deosebirile dintre aceste două categorii de texte privesc limba şi împrejurările care au provocat apariţia lor. Diferenţele de limbă sunt examinate mai departe; vom examina aci împrejurările în care au apărut categoriile de texte indicate mai sus şi causele care au provocat apariţia lor.

Datorită împrejurărilor politice şi culturale din veacurile precedente, limba cancelariei şi bisericei românești, în sec. al XVI-lea, era vechea slavă. Prin *veche slavă, veche slavă bisericească* sau *veche bulgară* se înţelege limba în care fraţii Constantin (Kyrillos) şi Metod, fiii unui înalt funcţionar grec din Salonic, au scris traducerile religioase pe care le-au efectuat în parte la Constantinopol şi mai târziu în Moravia, în anii 863-865.

Ciril şi Metod fusese chemaţi de principele Rastislav, pentru a creştina populaţiile slave din Moravia. Ei vorbeau limba bulgară a Slavilor din împrejurimile Salonicului. Traducerile efectuate de dânşii s'au păstrat în copii posterioare, în majoritatea lor din sec. al XI-lea şi una sau două dela sfârşitul sec. al X-lea; limba traducerilor a suferit, în aceste copii, o serie de modifi-

www.dacoromanica.ro

cări prin introducerea de elemente bulgăreşti mai recente, sârbeşti şi ruseşti.

A. Leskien, *Grammatik der altbulgarischen Sprache*, ed. a 3-a, Heidelberg, Winter, 1919, p. IX; St. Kul'bakin, *Le vieux slave*, Paris, Champion, 1929, p. 1 urm., 354 urm.; P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV-e—XVII-e siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves* [cu bibliografie], Praga, 1931 (extr. *I. Sjezdu slovanských filologu v Praze 1929*).

După izgonirea discipolilor lui Metod din Moravia, ei se refugiară în Bulgaria, unde slava deveni limbă liturgică. Prin adoptarea liturgiei slave, de către statele slavo-române dela nordul Dunărei, în sec. al X-lea-XI-lea, limba v. slavă deveni limba oficialităţei noastre. Mai târziu, curentul slavonesc a fost întărit prin împrejurări politice: cucerirea ţărilor sud-slave de către Turci, la sfârşitul secolului al XIV-lea, provocă emigrarea unui important element sud-slav în principatele dela nordul Dunărei, care deveniră protectoare ale slavonismului ortodox. Sârbul Nicodim înfiinţează primele mănăstiri în Ţara Românească şi în Ardealul vecin, iar ucenicii săi trec în Moldova. Tot atunci, ortodoxismul de limbă slavă îşi avea reprezentanţii în nordul Ardealului: în 1391, fraţii Balica şi Drag închină mănăstirea Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavril din Peri (Maramureş), Patriarhiei din Constantinopol, şi obţin pentru dânsa privilegiul de stravropighie.

Asupra m-rei Peri : Zsatkovics Kàlmàn, *Călugăria din Körtvelieş (Peri) numită după Arh. Sf. Mihail* [în ung.], *Magyar Sion*, II, caet. 5; *Naukovij Zbirnik*, M. Hruševskij, IV, p. 155; N. Iorga, *SD*, XII, p. XXXVIII urm.; Id., *O mărturie din 1404 a celor mai vechi „Moldoveni"*, *AAR*, ser. 3, 6 ist., p. 69 urm.

Cele mai vechi documente slave cunoscute astăzi, scrise în Ţara Românească şi în Moldova, datează din 1364-1373 (Vladislav V.) şi 1392 (Roman V.). Pentru a scrie cărţi de cult într'o limbă alta decât v. slavă, într'un timp când numai greaca, latina şi slava erau recunoscute de biserică ca limbi de cult şi oficialitatea dela noi păzea cu sfinţenie întrebuinţarea limbei slave, era necesară o revoluţie. Traducerea cărţilor bisericeşti în româneşte nu era deci un fapt divers, aşa cum ar fi fost simpla însemnare românească făcută, la un mo-

www.dacoromanica.ro

ment dat, de cutare diac, într'o localitate oarecare a ţărilor noastre.

Diferenţa dintre textele traduse şi netraduse apare deci cu evidenţă: traducerea textelor bisericeşti, în secolul al XVI-lea, nu poate fi concepută decât „provocată" de o causă exterioară, şi în luptă cu canoanele bisericei ortodoxe.

De fapt, trebue să se fi scris româneşte întotdeauna, sporadic şi pentru nevoi particulare. Dar aceste texte s'au pierdut. Atât textele româneşti din sec. al XVI-lea, care întrebuinţează o ortografie tradiţională (v. mai jos, p. 14), adică fixată la o epocă anterioară, cât şi câteva ştiri precise, ne arată că s'a scris româneşte în veacul al XV-lea.

Astfel, ştim că în 1484 Sultanul Baiazid a acordat negustorilor poloni un salv-conduct scris în limba română („idiomate valachico scriptus"). Jurământul omagial făcut de Ştefan cel Mare Regelui Cazimir al Poloniei (1485), a fost tradus din româneşte în latineşte. Intre 1482 şi 1492, boierul Dragomir Udrişte începe o scrisoare slavonească adresată Braşovenilor, cu *bunilor* (*i čestitem*), în loc de *dobrem*. In sfârşit, în 1495 (30 nov.), socotelile Sibiiului menţionează suma de 1 florin, dată unui preot român, pentru redactarea unor scrisori româneşti.

V. Bogrea, *Dacoromania*, II, p. 781-782; I. Lupaş, *Anuarul Inst. de ist. naţională*, V, p. 43, n. 2.

Vor fi existat texte româneşti anterioare jumătăţei a doua a secolului al XV-lea? Putem s'o presupunem. In toate casurile, la sfârşitul veacului al XV-lea, momentul era priincios introducerei limbei române în scrierea zilnică, pentru că cultura slavonă decade, în ţările noastre, mai ales din causa faptului că Bulgarii şi Sârbii, pierzându-şi independenţa, nu mai alimentau cultura slavonă din Principate.

Primul text românesc care ne-a fost transmis, este scrisoarea adresată de Neacşul din Câmpulung (Muşcel) judelui Braşovului Hans Benkner, în 1521. Curând după această dată apar traducerile româneşti de cărţi religioase. Aceste traduceri manuscrise, în starea în care ne-au parvenit, nu conţin nici prefeţe, nici epiloguri, nici vre-o altă

www.dacoromanica.ro

însemnare care să ne permită să le datăm şi localisăm altfel decât prin ipotesă. Afară de un singur cas (*Ps. Hurmuzaki*), primele traduceri româneşti ne-au parvenit sub formă de copii, fără ca să putem stabili cu precisiune dacă între aceste copii şi originalele pierdute, trebuesc presupuse copii intermediare. Faptul că s'au descoperit mai multe copii ale *Catehismului* şi *Psaltirei* probează că aceste traduceri aveau căutare; acestui fapt i se datorează, de sigur, păstrarea câtorva exemplare: unice, ele s'ar fi pierdut.

Candrea a susţinut, cu argumente hotărîtoare, că *Psalt. Hurmuzaki* nu este o copie (*S*, I, p. 50 urm.); am putut controla aserţiunile sale pe fotografia textului, şi m'am convins de justeţea lor. A. Procopovici n'a adus nici un argument valabil împotriva acestei păreri (*Dacoromania*, IV, p. 1165-1167); grafiile *mienre* şi *sămntu* care, la prima vedere, s'ar părea că sunt datorite contaminărei (*mine* + *mere*, *sămt* + *sănt*), una din ele fiind introdusă de copist, iar cealaltă reproducând grafia din textul original (cf. Rosetti, *Romania*, XLVIII, p. 331, n. 1), comportă altă explicare: grafia *sămntu* (ps. 103, 33) a fost explicată de Ţicăloiu: *n* notează oclusiunea dentală nasală provocată de [*t*] următor (I. D. Ţicăloiu, *Aus dem Leben der bilabialen Nasalis*, *Zs. f. roman. Phil.*, LI, p. 280-291); *mienre* (мънрє. ps. 38, 4; 40, 9; 68, 7; 68, 16) se explică prin analogie cu *mie* (notat мі).

Localisarea şi datarea primelor traduceri româneşti nu se poate face, aşa dar, decât prin ipotesă, luându-se în consideraţie particularităţile lor de limbă.

Sunt o serie de particularităţi linguistice ale acestor texte, printre care rotacismul şi presenţa unor cuvinte ungureşti cu circulaţie restrânsă (v. mai jos, p. 69, 145 urm.), care ne permit să localisăm primele traduceri româneşti în Maramureş şi în nordul Ardealului vecin.

Rosetti, *Rech.*, p. 32-33. Bărbulescu, *Curentele*, p. 51 urm. a susţinut, cu argumente fără valoare, că traducerile rotacisante au fost efectuate în Principate, sub influenţa propagandei catolice; cf. C. Tagliavini, *Studi rumeni*, 4, p. 192-193.

Dacă comparăm limba primelor traduceri româneşti cu limba tipăriturilor diaconului Coresi, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, constatăm o serie de divergenţe, atât fonetice cât şi lexicale, între aceste două categorii de texte (v. mai jos, p. 149). Intr'un sens, şi luând aceste divergenţe în bloc, limba primelor

www.dacoromanica.ro

traduceri pare „mai veche" decât limba tipăriturilor lui Coresi, reprezentante ale graiului vorbit în sudul Ardealului şi în părţile vecine ale Ţării Româneşti. De fapt, aceste diferenţe sunt divergenţe dialectale contemporane; printre acestea, rotacismul (trecerea lui -[*n*]- la -[*r*]-) este particularitatea cea mai caracteristică a traducerilor maramureşene.

„E evidentă deosebirea între stilul acestor texte [traducerile rotacisante] şi acela al scrisorii lui Neacşu din Câmpulung...: dacă am avea a face cu traduceri din secolul al XVI-lea, ce ar fi schimbat Coresi în publicaţiile lui"? (N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, p. 103, n. 3). Unele din aceste divergenţe linguistice s'au păstrat până astăzi, şi le putem constata dacă comparăm graiul a două persoane din regiuni diferite ale domeniului dacoromân, de ex. din Maramureş şi din Ţara Românească.

Admiţând că primele traduceri româneşti nu au nimic, în limba lor, care să nu poată data din secolul al XVI-lea, ne rămâne să examinăm explicaţiile care au fost date cu privire la impulsul care a provocat traducerea în româneşte a cărţilor noastre religioase.

N. Iorga a susţinut că traducerea acestor cărţi datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea, şi a pus în legătură traducerea lor cu mişcarea husită. Din 1904, de când şi-a exprimat această părere, s'au făcut cercetări nouă cu privire la răspândirea husitismului în Ungaria, Ardeal, şi Moldova. Afirmaţia lui Iorga că Românii „se făcură... husiţi pe un cap" (*Ist. lit. rom.*, I, p. 102), n'a fost confirmată. Nu avem nici o probă că husitismul a fost îmbrăţişat de Români. Informaţiile ce le avem ne permit să precisăm că husitismul s'a întins numai printre catolici, Unguri şi Saşi. Noua credinţă a utilisat, pentru a pătrunde în Moldova, certurile dintre comunităţile şi ordinele călugăreşti catolice. Expansiunea husitismului se produce în prima jumătate a secolului al XV-lea; traducerea cărţilor sfinte, în limbile naţionale, realisată de această mişcare de înnoire, se petrece, de asemenea, la această dată. In a doua jumătate a sec. al XV-lea husitismul era în declin, şi nu ar mai fi putut provoca traducerea cărţilor religioase în româneşte.

N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, p. 100 urm.; N. Drăganu, *Dacoromania*, III, p. 909 urm.; IV, p. 1121-1123; I. Macurek, *Husitismul în România*, *Rev. ist.*, XIV, p. 41-44; P. P. Panaitescu, *ibid.*, p. 404-406.

www.dacoromanica.ro

Thomas Pécsi şi Valentin Ujlaki, refugiaţi la Trotuş, traduc fragmentar *Biblia* în ungureşte (1416).

Sunt o serie de argumente ce se opun teoriei husite. Husiţii apar ca transfugi, prigoniţi de oficialitatea de peste munţi; ei traduc cărţile sfinte pe apucate. In ceeace priveşte oficialitatea din Moldova, ea n'ar fi putut, în nici un caz, sprijini traducerea cărţilor de slujbă în româneşte, pentru motivele expuse mai sus (p. 3). Primele noastre traduceri de cărţi religioase apar ca o rapidă înflorire, care ne-a dat în acelaşi timp două versiuni ale *Psaltirei*, una sau două versiuni ale *Evangheliarului*, două versiuni ale *Apostolului* şi un *Catehism*, care presupune o biserică organisată. O mişcare cu resultate atât de bogate nu poate fi concepută, în sec. al XV-lea sau al XVI-lea, fără sprijinul oficialităţei din Ardeal, astfel cum s'a petrecut mai târziu, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, când Coresi lucrează sub patronajul oficialităţei ungureşti şi săseşti de peste munţi, şi cu învoirea tacită a autorităţei ecclesiastice din Ţara Românească.

Nici unul dintre argumentele aduse de Candrea, în sprijinul teoriei husite, nu resistă examenului critic. Candrea a procedat în modul următor: admiţând, prin ipotesă, că traducerea originală a *Psaltirei* româneşti reprodusă, în copii posterioare, în manuscrisele cunoscute sub numele de *Psaltirea Şcheiană*, *Psaltirea Voroneţeană* şi în *Psaltirea* tipărită de diaconul Coresi (1570, 1577), datează din 1460-1480, şi fixând data traducerei *Psaltirei Hurmuzaki* între 1500-1520, ar resulta de aci că aceste două traduceri independente ale Psaltirei slavoneşti ar fi separate de un interval de circa 50 de ani. Intr'adevăr, 50 de ani ar constitui un răstimp suficient, după Candrea, pentru a explica divergenţele dintre limba *Psaltirei* tradusă între 1460 şi 1480 şi limba *Psaltirei Hurmuzaki*.

Candrea, *S*, I, p. 94-96. Am combătut argumentele lui Candrea, în *Rech.*, p. 33 urm.; argumentele lui Şiadbei (*Viaţa rom.*, 1928, p. 346), şi anume „apariţia lui *n* şi *l* palatali (*ulta*, etc.) care se găsesc şi în documentele slavo-române din Moldova şi care încetează după 1500" sunt combătute mai jos, p. 75 şi 80. A. Procopovici, *Arhetipul husit al Catehismelor noastre luterane*, Suceava, 1927 (extr. *Făt-Frumos*, II, 1927, n-le 3 şi 4); Id., *RF*, II, p. 211-214 şi Al. Rosetti, *GS*, III, p. 460-462.

www.dacoromanica.ro

Presentată în aceşti termeni, conclusia lui Candrea surprinde :

1. data traducerei originale a Psaltirei, din care derivă S, V şi CP (sfârşitul sec. al XV-lea), e fixată prin ipotesă ;

2. data *Psaltirei Hurmuzaki* e fixată luându-se ca criteriu filigranul hârtiei : Candrea compară filigranul hârtiei acestui text cu filigrane asemănătoare, datate (*S*, I, p. 93-94). Dar o astfel de datare e cu totul aproximativă : un stoc de hârtie poate fi păstrat neîntrebuinţat un şir de ani ; pe de altă parte, filigranul *Psaltirei Hurmuzaki* nu e identic cu filigranul datat cu care este comparat ;

3. afirmaţia că trebue admis un interval de 50 de ani, pentru producerea inovaţiilor linguistice care diferenţiază limba celor două traduceri ale *Psaltirei*, este gratuită ; în adevăr, în această materie nu se pot fixa limite precise ; de fapt, divergenţele linguistice în chestiune sunt divergenţe dialectale, deci contemporane.

Rămâne însă neexplicată de Candrea apariţia *Psaltirei Hurmuzaki* în prima jumătate a sec. al XVI-lea. Ce ar fi provocat traducerea *Psaltirei*, la această dată, când nu mai poate fi vorba de influenţa mişcărei husite? Pe de altă parte, toate copiile care ne-au transmis primele traduceri româneşti datează din jumătatea a doua a sec. al XVI-lea. Dacă originalele acestor cărţi ar data din jumătatea a doua a sec. al XV-lea, atunci ne-am aştepta ca să ni se fi transmis copii din această epocă sau din prima jumătate a sec. al XVI-lea. Obiecţiunea aceasta, precum şi celelalte, este înlăturată, dacă admitem că primele noastre cărţi religioase datează din întâia jumătate a sec. al XVI-lea şi că traducerea lor a fost efectuată sub influenţa Reformei lui Luther.

Pornită din Wittenberg, reforma lui Luther fu repede adoptată în Ardeal, de Unguri şi Saşi. Incă din 1519, negustorii Saşi adusese în Ardeal cărţile lui Luther, cumpărate la târgul din Lipsca. Dar propagarea Reformei pe o scară întinsă, în nordul Ungariei şi în Ardeal, se produce după 1530, anul proclamărei confesiunei luterane la Augsburg. Reaua situaţie financiară a ţărei,

www.dacoromanica.ro

abusurile bisericei catolice şi războiul civil care urmă după desastrul dela Mohàcs (29 august 1526), accelerară progresele Reformei. Măsurile luate de autorităţi împotriva Reformei, nu avură urmări. In 1533, J. Honterus, reformatorul Saşilor, se întoarce la Braşov; cărţile sale de propagandă apar în 1542 şi 1543. In acelaşi timp, Matthias Devay propaga noua credinţă în Ungaria. După căderea Vienei (1541), Ardealul deveni vasal Turcilor; Isabela, văduva lui Sigismund Szapolyai, fu aleasă regină la dieta din Turda, de către cele trei naţiuni (1541-1551); în timpul domniei fiului său, Ion Sigismund Szapolyai (principe al Ardealului, 1556-1571), avu loc adunarea dela Aiud (1564): Saşii, care adoptase confesiunea dela Augsburg, se despărţiră de Unguri, care trec la calvinism. De acum înainte, propaganda reformată printre Români va fi patronată de Stat; până atunci, Saşii, din interes politic, căutase să aducă pe Români la noua credinţă, tipărind pe socoteala lor cărţi de slujbă româneşti. In 1559, Hans Benkner, judele Braşovului, reformă biserica Românilor şi puse să li se cetească, la Braşov, *Catehismul*, tipărit atunci probabil de Coresi. Prin amestecul Statului în propagarea Reformei se urmărea, cu mijloace mult mai eficace, deslipirea Românilor de biserica lor, care stătea în strânse legături cu biserica ortodoxă din Principate. Astfel, la dieta din Sibiiu (1566), se hotărî ca preoţii Români se treacă la Reformă şi să asculte de episcopul reformat Gheorghe de Sângeordz; succesorii săi sunt Pavel Tordasi (Turdaş, j. Hunedoara) şi, după moartea acestuia, Mihai Tordasi (1577). Se creeă, în felul acesta, o biserică românească reformată, cu episcopi (superintendenţi) de durată efemeră. In 1567, la sinodul reunit de Gheorghe de Sângeordz, se hotărî izgonirea limbei slavone din biserică, şi ceva mai târziu aflăm că preoţii români urmează noua credinţă şi fac slujba în româneşte. Propaganda reformată ar fi avut, de sigur, cu timpul, urmări importante pentru Românii ardeleni, dacă ea n'ar fi fost întreruptă prin urcarea pe tronul Ardealului a catolicului Ştefan Bàthory (1571-1575). In timpul domniei sale, Eftimie e hirotonit episcop al Românilor ardeleni (1572), iar în 1574 diocesa ortodoxă a Ardealului se împarte

www.dacoromanica.ro

în două : Eftimie păstorește partea de nord, pe când părțile de sud sunt păstorite de Christofor. Întărirea ierarhiei ortodoxe, stăvilind propaganda oficială luterană și calvinistă printre Români, nu putea decât să-l întărească pe Coresi în hotărîrea de a tipări cărți de slujbă slavonești, pe lângă cele românești, așa cum făcuse, de altfel, încă dela începutul activității sale tipografice.

V. exposeurile, cu referințe bibliografice, din Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, p. 173 rum.; Densusianu, *Hist.*, II, p. 3 urm.; Roques, *PO*, I, p. VII urm. și Rosetti, *Rech.*, p. 4 urm. Ghenadie, noul episcop al Românilor ardeleni, e sfințit Mitropolit al Ardealului în 1578, de către mitropolitul Serafim al Țării Românești; prin aceasta, legăturile ierarhice dintre biserica românească din Ardeal și cea din Principatul vecin au fost întărite.

Data când au fost traduse primele cărți de slujbă românești nu poate fi precisată prin criterii linguistice. O datare mai precisă poate fi făcută, însă, ținând seamă de momentul când Reforma lui Luther se răspândește în Ardeal, și de data primei tipărituri românești a diaconului Coresi : 1530-1559.

Cele dintâi cărți religioase apar în Maramureș și în Ardealul vecin, nu departe de centrele reformate din Zips, de regiunea Bistriței și de centrele ungurești reformate din nordul Ungariei. Prezența *Catehismului* luteran, printre aceste traduceri, este caracteristică pentru mișcarea reformată ; aceeași carte apare, în 1575, printre cărțile tipărite pentru Slovenii trecuți la Reformă din Craina, Carintia, Steiermark, Goriția și Istria. Tot atât de caracteristică este traducerea *Psaltirei* ; într'adevăr, catolicii nu au dat importanță acestei cărți : în Franța, de ex., traducerile Psaltirei sunt datorite protestanților.

Al. Rosetti, *Catehismul Marțian*, *GS*, I, p. 251 - 252; Fr. Kidrič, *Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert*, Heidelberg, Winter, 1919; C. Tagliavini, *Studi rumeni*, IV, p. 192-193; N. Drăganu, *Dacoromania*, IV, p. 1141 : „mi se pare că i se atribue o importanță exagerată [lui *filioque* din Ps. Șcheiană]. N'avem nici o dovadă că această lămurire a legei... este mai veche decât însăși copia Psaltirei Șchelene". Cf. Al. Rosetti, *„Filioque" din Psaltirea Șcheiană*, *GS*, II, p. 155 : „Simbolul [cu *filioque*] apare în partea datorită copistului C, a cărui copie datează de pe

www.dacoromanica.ro

la 1569... Constatările de mai sus n'ar avea, prin urmare, valoare probantă pentru traducerea originală de pe care a fost copiat ms. şcheian. Obiecţiunea cade, însă, dacă ţinem seamă de faptul că textul românesc al Simbolului presintă câteva forme rotacisate care aparţineau traducerei anterioare, pentru că ştim că graiul copistului C nu cunoştea această particularitate fonetică".

Activitatea diaconului Coresi şi a ucenicilor săi apare astfel ca o continuare şi o desăvârşire a mişcărei literare care ne-a dat cele dintâi cărţi religioase în româneşte. Distanţa de aproape un veac, care separa aceste două mişcări, pentru acei care admiteau teoria „husită", este, în felul acesta, suprimată.

Coresi şi ucenicii săi au supus la o serioasă modificare limba manuscriselor maramureşene sau nord-ardelene pe care le-au avut la îndemână, pentru că limba acestor traduceri era diferită de limba vorbită în sudul Ardealului.

Tipărirea cărţilor de slujbă în limba română n'ar fi presentat nici un interes pentru Reformaţi, dacă ea n'ar fi fost urmată de o cât mai largă răspândire a lor, măcar pentru acoperirea cheltuelilor de tipar. Dar, pentru aceasta, era nevoie de multă prudenţă: biserica ortodoxă veghia, şi inovaţia trebuia presintată ca un act de oportunism, făcut anume pentru a permite Românilor să înţeleagă slujba în biserică; în al doilea rând, trebuia să se arate cetitorului pravoslavnic că biserica ortodoxă nu era potrivnică inovaţiei: traducerile au fost puse, deci, sub egida mitropoliţilor Ţărei Româneşti şi Ardealului, şi publicaţiile româneşti au alternat cu publicaţiile slave, închinate domnului sau Mitropolitului Ţărei Româneşti.

„După aceea neşte creştini buni socotirâ şi scoaserâ cartę de limba sărbescâ prę limba rumânescâ, cu ştirę Mâriei lu Crai şi cu ştirę episcopului Savei ţărâei ungureşti. Şi scoasemu sfânta evanghelie şi zece cuvinte şi Tatălu nostru şi credinţa Apostolilor, să înţelegâ toţi oamenii cine-su Rumâni creştini, cumu grâieşte şi Sfântulu Pavelu apostolulu cătrâ Corintęni, 14 capete: în sfânta besęrecă mai bine e a grâi cinci cuvinte cu înţelesu, decâtu 10 mie de cuvinte neînţelęse în limba striină. Dupâ aceea vę rugămu toţi sfinţi părinţi, ore vlădici, oare episcopy, oare popi, în cărora mână va veni acęstę cărţi creştineşti, cumu mainte să četescâ, nečetindu să nu judeče neče să săduiascâ, că nu e într'ânsele alte nemicâ, če numai čę-u propoveduit sfinţii apostoli şi sfinţii părinţi. Şi inkinămu cinste şi dă-

www.dacoromanica.ro

ruim sfinţiei tale arhiercu mitropolitu Efrem, şi crédem că va fi cu blagoslovenie sfinţiei lu Is. Hs. mântuitoriul nostru, amin" (*Catehismul*, 1559, prefaţă). „După ačéa vă rugâmu toţi sfenţi părinţi, oare ep<i>sc<o>py, oare popy, a cărora mână va veni ačéstě cărţi creştineşti, cumu mainte să četéscă, nečetindu să nu judeče nečě să săduască" (CT, 1561, epilog). Tâlcul Cazaniei I-a îi fusese cerut lui Coresi de mulţi preoţi, ca să poată propovădui după cetitul evangheliilor; „aşa amu aflatu ačéste tâlcure ale evangheliilor"; cetindu-le, le-a găsit conforme cu textul Sfintei Scripturi, şi le-a tipărit; „unde čartă ačástă carte pre vlădici, episcopi, popi, călugări şi pre domni, nu čartă pre čei buni, če pre răi; bunii să nu a pre sine" (CC_1, 1564, epilog). *Octoihul* sl. (1575), *Psaltirea* sl. (1577) şi *Triodul* (1578) sunt tipăriţi pentru Alexandru V. al Ţărci Românceşti. *Psaltirea* slavorom. din 1577 a fost tradusă din slavoncşte; cei ce vor ccti această carte, bine să socotească, şi vor vedea „că e cu adevăru" (epilog). *Evangheliarul* sl. din 1579 a fost tipărit de Lorinţ diacul, din porunca lui Christofor Báthory. *Sbornicul* sl. (1580) conţine un epilog scris de Ghcnadic, mitropolitul Ardealului. *Cazania* (1580-1581): judcle Braşovului Lucas Hirscher a căutat accastă carte şi a aflat-o în Ţara Românească, la mitropolitul Serafim (Târgovişte). A cerut-o şi a primit-o. Se sfătueşte cu Mitropolitul Ghenadie al Ardcalului şi cu tot clerul; cu învoirea lui Ghcnadie şi a lui Serafim, *tâlcul* evangheliilor a fost încredinţat lui Coresi, care l-a tradus din slavoneşte cu ajutorul popilor Iane şi Mihai dela biserica Românilor din Şcheii Braşovului.

Coresi îşi începe activitatea tipografică, în solda Saşilor şi, mai târziu, a Ungurilor reformaţi, tipărind la Braşov, dimpreună cu Oprea logofătul, maestrul său tipograf, un *Octoih* mic slavonesc (colecţiune de cântări bisericeşti), în 1557, cu cheltuiala judelui Braşovului, Hans Benkner. Iată şirul tipăriturilor sale: 1558, Târgovişte: *Triod-Penticostar* slavonesc; 1559, Braşov: *Catehism* luteran românesc (*Intrebare creştinească*); 1561, Braşov: *Evangheliar* românesc; 1562, Braşov: *Evangheliar* slavonesc; 1563, Braşov (?): *Apostol* românesc; 1564, Braşov: *Cazanie* (*Evanghelie cu tâlc*) românească şi *Molitvenic* românesc; 1568: *Sbornic* (*Minee*) slavonesc; 1570: *Liturghier* românesc; Braşov: *Psaltire* românească; 1570-1580: *Pravilă* românească; 1574-1575: *Octoih* slavonesc (în două părţi); 1577: *Psaltire* slavoromână; *Psaltire* slavonească; 1578: *Triod* (*cântările de Postul mare*) slavonesc; 1579: *Evangheliar* slavonesc (Coresi şi Mănăilă); 1580, Sas-Sebeş: *Sbornic* slavonesc; 1581, Braşov: *Cazanie* (*Evanghelie cu tâlc*) românească; 1583: *Evangheliar* slavonesc (Coresi şi Mănăilă).

www.dacoromanica.ro

In acest răstimp, mai apar următoarele tipărituri, îngrijite de Lorinţ diacul: 1567, Braşov: *Octoih* slavonesc; 1570: *Evangheliar* slavonesc; 1577-1580: *Psaltire* slavonească; 1579, Bălgrad (Alba-Iulia): *Evangheliar* slavonesc.

Intre 1570 şi 1573, apare la Oradea-Mare (sau la Cluj) o *Carte de cântece* (*psalmi*) calvinistă, tradusă din ungureşte şi tipărită cu litere latine, din îndemnul lui Pavel Tordasi, iar în 1582, colaboratorii episcopului Mihai Tordasi sfârşesc de tipărit, la Orăştie, traducerea primelor două cărţi ale *Bibliei*.

Evangheliarul slavo-român, zis dela Petrograd, a fost tipărit probabil în Ardeal, nu se ştie de cine, la sfârşitul secolului al XVI-lea (1580?).

Octoihul sl. (1557): I. Bianu, *AAR*, ser. a 2-a, 32, desbateri, p. 17-18; *Triod-Penticostar* sl. (1558): A. Filimon, *Dacoromania*, V, p. 601-604; C. Lacea, *Aşezarea definitivă a lui Coresi la Braşov*, *RF*, II, p. 354-358; *Liturghier* rom. (1570): N. Sulică, *O nouă publicaţie românească din secolul al XVI-lea: Liturghierul diaconului Coresi, tipărit la Braşov, în 1570*, Tg. Mureş, 1927. *Pravila*: C. A. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească*, Cernăuţi, 1930; cf. Al. Rosetti, *GS*, V, p. 194-198. *Evangheliar* sl. (1583): ediţia a 3-a a *Evangh.* din 1561. N. Iorga, *Octoihul diacului Lorinţ*, *AAR*, ser. 3, 11 ist. *Cartea cu cântece*: N. Drăganu, *Dacoromania*, IV, p. 87-88; Id., *Despre ce Psaltire şi Liturghie vorbeşte Pavel Tordasi la 1570?*, *loc. cit.*, p. 913-915. *Ev. dela Petersburg*: Puşcariu, *Ist. lit. rom.*, p. 223 („limba acestei traduceri, făcută de un strein, pare a fi mai nouă, iar caracterele tipografice se deosebesc de ale tipăriturilor lui Coresi"), N. Drăganu, *Dacoromania*, IV, p. 1147. *Biblia* (Orăştie, 1581-1582): Roques, *PO*, prefaţă; I. Şiadbei, *Fragmentul Leviticului românesc dela Belgrad*, *RF*, I, p. 276-283.

Cam în aceeaşi epocă şi în aceeaşi regiune unde s'a efectuat traducerea primelor cărţi religioase, au fost traduse din slavoneşte legendele biblice şi apocaliptice care constituesc literatura *apocrifă*. Cărţile acestea nu aveau nevoie, pentru a fi traduse, de un impuls venit din afară. De aceea, traducerea lor s'a putut face în cursul unui lung şir de ani. După toate indiciile, literatura apocrifă a pătruns în ţările noastre prin Serbia. Traducerea în româneşte a cărţilor acestora trebue pusă în legătură cu slăbirea cunoştinţei de slavonă; ele ne-au parvenit în copii dela sfârşitul sec. al XVI-lea şi dela începutul sec. al XVII-lea. Nerecunoscute de

www.dacoromanica.ro

biserică, răspândirea cărţilor populare nu avea de ce să fie stânjenită de oficialitatea religioasă dela noi; ele au continuat până târziu să fie răspândite în manuscris, alcătuind o lectură plăcută şi, uneori, edificatoare.

Densusianu, *Hist.*, II, p. 7; Puşcariu, *Ist. lit. rom.*, p. 80 urm.; N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, I, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1929.

www.dacoromanica.ro

Grafia

Fonetica limbei române, aşa cum se oglindeşte în textele din sec. al XVI-lea, pune cercetătorului o serie de probleme; unele dintre aceste probleme nu sunt încă elucidate, din causa grafiei textelor din sec. al XVI-lea. Studiul grafiei se impune, deci, ca o prefaţă necesară studiului foneticei.

Textele din secolul al XVI-lea sunt scrise, în majoritatea lor, cu ajutorul alfabetului cirilic, textele religioase cu semi-unciala întrebuinţată în manuscrisele slavoneşti din sec. al XV-lea şi al XVI-lea, iar textele netraduse cu caractere cursive. Pentru a atinge realitatea fonetică care se ascunde sub această haină împrumutată şi rău adaptată limbei române, grafia cirilică trebue interpretată.

Puţine texte sunt scrise cu litere latine; printre textele tipărite figurează T, în care s'a aplicat sunetelor româneşti ortografia ungurească.

V. indicaţiile bibliografice date de C. Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum"*, Bucureşti, 1930, p. 51, n. 4 (Academia Rom., *Études et Recherches*, V).

Niciodată grafia nu e bine adaptată la sunetele unei limbi, pentru că există tot felul de sunete şi de varietăţi de sunete, intonaţii, etc., care nu pot fi redate cu ajutorul unui alfabet obişnuit. Numai linguistul poate reda, într'o măsură oarecare, aceste nuanţe, prin întrebuinţarea unor alfabete speciale, în care fiecare sunet e notat de un singur semn. Pe de altă parte, se întâmplă că un alfabet care notează aproximativ exact sunetele unei limbi, la un moment dat, nu mai notează exact aceste sunete, peste câtva timp, din cauza evoluţiei fonetice.

V. Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, Bucureşti, 1930, p. 99 urm.

www.dacoromanica.ro

Slova cirilică ѣ nota diftongul dr. [ęa'] în *lěğe*, de ex., şi în *děl* (=deal); valoarea aceasta a lui ѣ e atestată în sec. al XIV-lea şi al XV-lea în exemple ca *Něgulѣ* (=Neagul, St. Dušan, 1348, Arch. ist., III, 104), *Němca* (=Neamţ, Moldova, 1407, Costăchescu, I, 53, 1, 12), *Uréklě* (ib., 53, 8), *Ungurěnulѣ* (Suceava, 1409, ib., 64, 9), *Žirěpăn* (n. top., Suceava, 1410, ib., 75, 11). Mai târziu, diftongul [ęa] a fost monoftongat în [e], când era urmat în silaba următoare de [e] : [*leğe*]. Dacă, în puterea tradiţiei grafice, monoftongul continuă să fie notat cu aceeaşi slovă ѣ (*lěğe*), atunci se constată un desacord între grafie şi realitatea fonetică, din moment ce monoftongul e notat cu slova care notează diftongul [ęa].

ѣ nota pe ['ä], [ęa] sau [ęa] în bulgara de sud-est şi în graiul lui Ciril şi Metod. V. A. Margueliés, *Arch. f. slav. Phil.*, XLII, p. 67-68, St. Kul'bakin, *Le vieux slave*, Paris, 1929, p. 4 şi 59. Asupra grafiilor duble, v. Al. Rosetti, *De l'interprétation des graphies doubles dans les textes écrits*, *Bulletin de la Soc. de linguistique de Paris*, XXIX, n-l 86, p. 24-28.

In franceză, de exemplu, cele 3 sunete din *ăfă* „copil" se notează şi astăzi cu 6 litere (*enfant*), prin menţinerea grafiei din secolul al XI-lea, când notaţia aceasta avea raţiuni fonetice. Tradiţionalismul, în grafie, este deci un fapt general în limbile care posedă monumente scrise la epoci succesive.

A. Procopovici (*Dacoromania*, VI, p. 399) neagă posibilitatea existenţei unei tradiţii a scrisului românesc. În sec. al XVI-lea, dacă se admite că traducerile rotacisante datează din acest veac. „De unde această tradiţie a scrisului românesc", se întreabă dânsul. În nici un cas ea n'a putut fi „creată prin câte un cuvânt românesc rătăcit prin documentele noastre slave din sec. al XV-lea sau prin vre-o scrisoare-două dela sfârşitul acelui secol, despre existenţa că rora de abia că mai aflăm prin vre-o mărturie indirectă". Totuşi. existenţa textelor româneşti netraduse, în sec. al XV-lea, este asigurată (v. mai sus, p. 3), şi ortografia aplicată în mod constant cuvintelor româneşti în documentele slavo-române, nu are nevoie să fie probată : la tot pasul, în colecţiile de documente slavoneşti din sec. al XV-lea, întâmpinăm cuvinte româneşti (nume proprii sau topice); ѣ, în special, revine des în aceste cuvinte. Intru cât faptul că cunoaştem existenţa a unui *mic număr* de texte româneşti din sec. al XV-lea, poate infirma existenţa unei tradiţii a scrisului românesc, în această epocă? De unde ştie Procopovici că nu au fost texte *mai*

www.dacoromanica.ro

multe (astăzi pierdute)? Ceeace importă, în casul nostru, este de a putea stabili o *regulă* în întrebuinţarea anumitor slove; regula există în sec. al XV-lea, şi o vedem aplicată şi în sec. al XVI-lea; dar, pe lângă grafiile din sec. al XV-lea, găsim în textele din sec. al XVI-lea grafii necunoscute secolului precedent, care notează un fonetism evoluat. Astfel pusă problema, ea nu poate fi interpretată decât aşa cum s'a arătat mai sus.

Alfabetul cirilic, aşa cum este întrebuinţat în sec. al XVI-lea, a fost aplicat la notarea sunetelor limbei române către sfârşitul secolului al XIII-lea sau la începutul secolului al XIV-lea. Fixarea acestei date aproximative, de către I. Bogdan, e basată pe identitatea valoarei fonetice a unor slove ale alfabetului cirilic în română şi în bulgară, la data amintită. Exemplele româneşti au fost culese de Bogdan în textele slave conţinând cuvinte sau nume româneşti din sec. al XIV-lea şi al XV-lea. S'a constatat că în aceste texte ѧ notează pe [*ă*] şi pe [*i*]; slova aceasta, după ce notase pe [*ǫ*] din graiul primilor traducători, şi apoi pe [*ѫn*], nota în bulgară, în urma denasalisării, un sunet apropiat de dr. [*ă*] (bg. ъ); denasalisarea se operase cu siguranţă în bulgară în prima jumătate a sec. al XIII-lea. Prin faptul că ѧ notează o vocală nenasală, în textele româneşti din sec. al XIV-lea, resultă de aci că notaţia aceasta nu a putut fi introdusă din bulgară decât cel mai de vreme în sec. al XIII-lea. In schimb, întrebuinţarea deasă a lui ѧ cu valoarea de [*ea*], [*ya*], în textele moldoveneşti, trădează o influenţă a grafiei ruseşti. Intrebuinţarea acestei slove pentru a nota sunete nenasale (ѧ nota pe [*ẽ*], în v. bulgară) probează, de asemenea, o epocă tardivă de împrumut.

Influenţa rusească se observă şi în alte trăsături ale textelor slavoneşti scrise în Moldova, pe când textele scrise în Ţara Românească cunosc particularităţi grafice bulgăreşti.

I. Bogdan, *Dela cine şi când au împrumutat Românii alfabetul cirilic*, în *Lui T. Maiorescu, Omagiu*, Bucureşti, 1900, p. 585-594; Id., *Ueber die Sprache der ältesten moldauischen Urkunden, Jagić-Festschrift*, Berlin, 1908, p. 369-377; Bărbulescu, *Curentele* (susţine, fără argumente valabile, că alfabetul cirilic a fost adoptat de Români la sfârşitul sec. al XII-lea sau începutul sec. al XIII-lea; cf. P. Cancel, *Când au împrumutat Românii alfabetul cirilic? Lui N. Iorga, Omagiu*, Bucureşti, 1921, p. 67-70 şi Al. Rosetti, *GS*, II, p. 357-359).

www.dacoromanica.ro

Alfabetul cirilic nu fusese inventat pentru a nota sunetele limbei române, al cărei sistem fonetic era diferit de sistemul fonetic v. bulgar. De aceea, alfabetul cirilic a fost rău adaptat pentru notarea sunetelor româneşti. Defectele alfabetului cirilic aplicat la notarea sunetelor limbei române provin din faptul că, în momentul adoptării alfabetului cirilic de către Români, acest alfabet pe de o parte poseda prea multe slove, şi pe de altă parte poseda prea puţine slove pentru a nota câteva sunete caracteristice ale limbei române.

1. Alfabetul cirilic poseda prea multe slove, şi de aceea mai multe slove au notat acelaşi sunet, în limba română; întrebuinţarea acestor slove, în textele slave, era fixată de unele reguli care nu au mai fost ţinute în seamă, încât usajul lor nu e consecvent: ѻ, ѡ=[o], ѿ, т=[t], ѹ, ѹ=[u], є, ѣ=[e], ѫ, ъ, ь=[ă], ѫ, ъ=[ĭ], ѫ, ь=zero, і, и=[i], ѧ, ѣ=[ę̆a].

A. Leskien, *Handbuch der altbulg. Spr.*, Weimar, 1910, p. 8.

2. Alfabetul cirilic poseda prea puţine slove pentru redarea unor sunete caracteristice ale limbei române. Astfel, nu exista un semn special pentru a nota pe [ĭ]; în Ţara Românească, [ĭ] a fost notat cu ajutorul slovelor care notau pe [ă] (ъ, ь, ѫ); în Moldova, s'a întrebuinţat însă şi slova ꙑ (ы), ca în rusă: *Eꙑrličѧ*, *Kotꙑlě*, *Vꙑlči*, *Mꙑndri*, *Berꙑndĕa*, *Mꙑnzula* (=Bîrlici, Cobîla, Vîlcea, Mîndrea, Berîndei, Mînzul; Moldova, 1410-1447, Arch. ist., I, 2, 12; I, 1, 110, n-l 154; I, 2, 19; I, 1, 74; I, 1, 113). Prin modificarea lui ѫ, care nota pe [ă] şi pe [ĭ], s'a ajuns la ѧ, modificare petrecută în Bulgaria, obţinându-se o slovă cu o triplă valoare fonetică: la iniţială, ѧ notează pe [ĭ] nasal: *ѧpărat* (=împărat, CV, 68, 5); această valoare fonetică a lui ѧ se explică prin însăşi originea acestei slove, pentru că, în română, ѫ nota şi pe [ĭ]; în al doilea rând, ѧ notează nasalitatea vocalei care precedează pe [n] sau pe [m]: *măѧndrie* (=mândrie, CV, 97, 13); în sfârşit, în unele casuri, ѧ mai notează şi oclusiva nasală respectivă: *uѧbra* (=umbra, CV, 113, 7-8).

Aceste valori fonetice diferite ale lui ѧ se explică în mod mulţumitor, dacă plecăm dela valoarea acestei

www.dacoromanica.ro

slove în casuri ca ѧ*părat*, unde ѧ notează pe [*î*] nasal. Trebue ţinut seama însă şi de întrebuinţarea lui ѧ în compuse: *de*+*în*, *pre*+*în*, *de*+*întru*, *pre*+*întru*, etc. In aceste casuri, notaţiile *de* ѧ, *de* ѧ*ntru* (PO, Gen. 2, 21, 23), *pre* ѧ*tru* (*pre*ѧ*ntru*, H, ps. 71, 17) echivalează cu casurile în care ѧ era iniţial (ѧ*părat*). Mai târziu, când cuvintele acestea n'au mai fost simţite ca compuse şi părţile lor componente au fost reunite, ѧ din *pri*ѧ*tru* (CV, 71, 12) a rămas în interiorul cuvântului. Intrebuinţarea aceasta a lui ѧ a fost extinsă, apoi, la casuri ca *mă*ѧ*ndrie*, etc.

A. Procopovici, *Despre nasalisare şi rotacism*, *AAR*, 30 liter., p. 265 urm. După cc I. Bogdan a probat că ѧ e o modificare grafică a lui ѫ, operată pe domeniul bulgăresc (*Lui T. Maiorescu, Omagiu*, p. 588; cf. I. Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic...*, Bucureşti, 1904, p. 231-237), afirmaţia lui A. Procopovici, că ѧ ar fi „un semn specific românesc", şi anume „un desemn care reproduce imaginea nasului"[!] (*Dacoromania*, IV, p. 56, n. 1), surprinde.

Pentru notarea lui [*ğ*], s'a adoptat slova ѷ, întrebuinţată în Serbia, o modificare grafică a slovei ч, care nota surda corespunzătoare (*č*).

Pentru redarea lui [*r̂*] ([*r*] apical vibrant) din părţile maramureşene, s'a întrebuinţat un semn special, a cărui formă variază în textele din sec. al XVI-lea: ѓ (S, V, CV), ҁ (H) şi ѓ (Ap. I). Se poate ca acest semn să reproducă pe *r* glagolitic; întrebuinţarea slovelor glagolitice, în traducerile rotacisante, nu are de ce să ne surprindă: prezenţa lui *d* glagolitic a fost relevată în S, iar alte slove glagolitice au fost semnalate în criptograma care figurează în acest text.

Candrea, *S*, I, p. 10, 34, 42, 45; Bărbulescu, *Curentele*, p. 124 urm.; (v. reproducerile din A. Lesklen, *Handb. d. altbulg. Spr.*, Weimar, 1910, p. 4 şi Id., *Grammatik d. altbulg. Spr.*, Heidelberg, 1919, p. XXXIV); Rosetti, *Rech.*, p. 34, n. 1.

Dacă, prin urmare, în unele casuri, s'au creeat semne noui sau s'a făcut apel la alfabetul glagolitic, în schimb, regula generală a fost de a se întrebuinţa semnele existente. Există, aşa dar, slove polifone (cu mai multe valori fonetice); iată enumerarea lor: є, ѣ=[*e*, *ye*], і, и, ы=[*i*, *î*, *ĭ*, *y*], ъ, ь, ѫ=[*ă*, *î*, zero], ѧ, ѣ=[*ęa*, *ya*, *e*], ю=[*yu*, *y*].

www.dacoromanica.ro

In sfârşit, mai trebue ţinut seamă de faptul că, în multe casuri, s'au aplicat cuvintelor româneşti regule ortografice slave:

1. *a* notează diftongul [*ya*]: *apoa* (=apoia, S, ps. 138, 5), *čelua* (=celuia, S, cânt. 10, 76), *lucuaşte* (=locuieşte, S, ps. 71, 17), *ploe* (=ploaie, H, V, ps. 134,7), *toagul* (=toiagul, H, ps. 109, 2);

2. [*ă*], [*î*]+[*l*], [*r*] sunt notaţi uneori *l*+ъ (ѣ), *r*+ъ (ѣ), ca în cuvintele slave *stlъpъ*, *trъgъ*, etc.: *clъca* (=călca, CV, 77,4), *slъla* (=sălta, V, ps. 97, 8), *brъbatu* (V, ps. 111, 5), *desprъţiţi* (H, ps. 6,9), *ѧmprъţi* (V, ps. 111, 9), *mrъturiѧ* (V, ps. 118, 125), *vrъѣъ* (=vărsă, V, ps. 106, 40);

3. grupul [*ng*] e notat *gg*: *ѧsăggură-se* (=însîngură, V, 101, 8), *lăggory* (=lângori, V, ps. 89, 10);

4. ierurile din interiorul cuvintelor sau la finală (v. p. 47) n'au nici o valoare fonetică. Iată câteva exemple de grafii ъ, ѣ în corpul cuvintelor, potrivit regulei ortografice slave de a evita silabele terminate printr'o consoană: S, cop. C (ed. Bianu): *ainѣte* (284, 7), *arъzăndu* (346,2), *balѣğocură* (258, 2), *cănѣteculѣ* (264, 10-11), *cumѣplit* (229, 11-12), *fulѣğerele* (316, 10-11), etc.; H: *amenъte* (16 v., 14-15), *asculъtaiu* (69 v., 5-6), *bărъbatul* (1 r., 4), *cănѣtaţi* (5 v., 23-24), *čerѣşu* (6 v., 9), *culъcă-sѧ* (23 v., 11), *domъniѧ* (48 r., 13), *dumъnedzeu* (121 v., 18); TB (385, 81): *asculѣtară*, *călѣcâ*, *curъviѧ*, *tălъharii*, *mănъca*, *susѣpinâ*, etc.

A. Meillet, *Le slave commun*, Paris, 1924, p. 16.

5. în privinţa *accentuărei* textelor, de multe ori ea nu corespunde cu realitatea fonetică, în sensul că sunt indicate ca accentuate vocale care nu puteau comporta accentul (cf. V, ps. 111, 9: *ѧprăʼţi*, pf. sp., 3 sg.; CB, II, 63-64: *ardeʼ*, *čelaʼ*, *keʼma*, *foʼmĕѧ*, *seʼca*, *şeʼdĕ*, etc.); aşa dar, nu se pot trage întotdeauna conclusiuni valabile pentru accentuarea limbei, din studiul accentuărei textelor din sec. al XVI-lea scrise cu litere cirilice;

6. *paiericul*, care în textele slavoneşti indica locul unei vocale omise în scris, de obicei ъ şi ѣ, are acelaşi rol în textele româneşti şi apare notat după consoane, înlocuind, deci, ierurile (cf. mai sus grafiile *cănѣteculѣ*, etc.): un grup consoană+consoană trebuia deci evitat

www.dacoromanica.ro

şi despărţit prin ieruri sau paieric. Paiericul nu marchează întotdeauna sfârşitul silabei; în exemple ca *într'ăn'sz, z'meu* (CB, II, 167, 82), paiericul nu are valoare fonetică.

Iată câteva exemple de întrebuinţare a paiericului: S, ps. 65: *pămăn'tul* (1), *în'toar'če* (6), *în' sire* (7), *smen'tire* (9), *ar'seşi-nă, ar'de-se* (10), *cur'să* (11), *ar'sele* (13, 15), *ber'beči* (15), *sup'tu* (17), *lim'ba* (17), *în'ţelěse* (19); TM, 167, 82: *par'te, ar'deţi, ar'seră, ur'bi, por'taa, băr'baţi, An'tioh, credin'ţa, înain'tea, noap'tě, şap'tě, rup'se.*

A. Leskien, *loc. cit.*; Gălușcă, *V*, p. 40; Candrea, *S*, I, p. 128; Hasdeu, *CB*, II, p. 64-65, 87, 113, 135, 167, 178, 200, 220, 297, 374-385, 431, 471.

In S, cop. C, găsim întrebuinţată litera *p* din alfabetul grecesc şi punctul cu virgulă, ca semn de întrebare; anonimul care a transcris această parte din manuscrisul şcheian cunoştea, deci, scrierea grecească.

Al. Rosetti, *GS*, II, p. 168-169.

Necesitatea de a *interpreta* alfabetul cirilic întrebuinţat în textele din sec. al XVI-lea, reiese deci cu evidenţă din consideraţiile de mai sus.

Sunt unele grafii fără valoare fonetică, pe care nu le-am examinat încă şi care trebuesc eliminate din studiul nostru, pentru că ele nu ne ajută la fixarea stadiului fonetic al limbei române în sec. al XVI-lea.

Aceste grafii apar în unele texte fie în mod constant, fie în mod isolat; iată câteva exemple:

1. reduplicarea vocalelor şi consoanelor: *nooii* (=noi), *booĭarii* (=boieri), *foost* (=fost), *Ooančeii* (=Oancei), *Cotteştii* (=Coteşti), *unnuii* (=unui), *Marinna* (Vlădeşti, Muşcel, 1583-1585, CB, I, 39);

2. oclusiva surdă e notată cu slova care notează sonora corespunzătoare: *zabisul* (=zapisul, Beleţii, Muşcel, ca. 1600, CB, I, 100, 1);

3. *-h* final: *aflah* (=afla, Beleţii, Muşcel, ca. 1600, CB, I, 101, 5);

4. introducerea unei vocale între două consoane trebue pusă în legătură cu ortografia slavă corespunzătoare (v. mai sus, p. 19): *panturu* (=pentru), *pilata* (=plata), *sulugă* (=slugă), *pirĭe* (=pre), *nosturu* (=nostru), *pi-*

www.dacoromanica.ro

letesc (=plătesc), *kerьde* (=crede), *tiraba* (=treaba), etc. (P. Şchiopul, 1590-1594, AAR, 20 ist., 441 urm.);

5. grupul oclusivă surdă+[*r*] e precedat de *s*: *strimâsu* (=trimes, Bistriţa, începp. sec. al XVII-lea, LB, 61, 3), *scrai* (=crai, Câmpulung, Bucovina, 1604-1618, LB, 74, 7).

Grafii de felul acestora apar şi în texte posterioare: cf. *LB*, p. 16; Făgăraş, 1632: *agahъ*, *farahъ*, *vahъ* (=va), *credinţahъ* (*Bulet. Com. ist. a Rom.*, II, Bucureşti, 1916, p. 218); *bărinte, amundoi, să facşe, vedeţe, blecat* (=părinte, amândoi, să face, vedeţi, plecat; *Condică de pomeni dobrogeană*, 1859, *Rev. ist.*, XI, 1925, p. 211); Bărbulescu, *Curentele*, p. 78 urm. (exemple din corespondenţa privată a diferitor persoane semi-culte din zilele noastre); Axente Banciu, *Constatări dureroase*, *Transilvania*, LIV, 1923, p. 108 urm. (ex. din texte scrise de elevi din cl. I-a a Liceului „Andrei Şaguna" din Braşov); M. Ştefănescu, *Cu privire la scrierea limbei româneşti astăzi*, *Arhiva*, 37, 1930, p. 246-249 (ex. din texte scrise de elevele Liceului „Oltea Doamna" din Iaşi).

Hasdeu considera grafiile de felul acesta, relevate în textele publicate în *CB*, I, drept realităţi fonetice. Explicaţia lui Hasdeu a fost combătută de Philippide. Acesta, plecând dela observaţia că „limba scrisă simbolizează usurile, nu vorbirile ocasionale", a făcut, cu prilejul examenului grafiilor pe care Hasdeu şi-a clădit teoria, o serie de observaţii preţioase. Plecând dela frasa invocată de Hasdeu „cu cât un popor este mai puţin literat,... cu atât vorbirea este mai conformă cu scrierea", Philippide a arătat că trebue făcută deosebirea între un popor fără tradiţii literare şi un om incult, care vorbeşte într'un fel şi scrie într'altfel. Deosebirile fonetice profunde pe care Hasdeu le stabilise între două sate puţin îndepărtate, în basa interpretărei limbei textelor scrise în aceste localităţi, nu sunt admisibile.

A. Philippide, *Ist. limbei rom.*, I, Iaşi, 1894, p. 237 urm.

Pentru interpretarea exactă a grafiilor amintite, trebue ţinut seamă de ortografia întrebuinţată în epoca respectivă şi în epocile precedente, de frecvenţa de apariţie a grafiilor bizare în texte diferite şi la acelaşi scriitor, de starea culturală a persoanei care a scris textul, de faptul că limba nu poate evolua prea mult în epoci puţin îndepărtate una de alta şi, în sfârşit, de faptul

www.dacoromanica.ro

că sunt grafii care nu comportă nici o explicaţie. Aşa dar, o grafie oarecare nu poate fi considerată că notează un fenomen fonetic, până ce n'a fost supusă la un examen critic în care trebue să se ţie seamă de criteriile indicate mai sus.

Bariţiu şi Cihac au examinat, la rândul lor, grafiile invocate de Hasdeu în sprijinul teoriei sale: pentru dânşii, aceste grafii ar fi datorite unor dieci streini Prin această presupunere, ei recunosc, în mod implicit, că grafiile în chestiune notează fenomene fonetice; dar aceste fenomene fonetice nu ar interesa limba română, din moment ce ar fi vorba de sunetele limbei române pronunţate de streini. Teoria aceasta a fost adoptată de N. Drăganu şi C. Lacea, care văd în unele particularităţi ale grafiei *Psaltirei Şcheiene* (copistul C), fenomene fonetice ale limbei săseşti vorbite în Ardeal, introduse de un Sas în textul ce-l copia; Drăganu admite chiar că traducerea cărţilor rotacisante a fost efectuată de un Sas din părţile Bistriţei. Dar particularităţile acestea se regăsesc în texte despre care ştim că au fost scrise de Români; grafiile amintite se explică, deci, fie prin faptul că ele notează unele particularităţi dialectale ale limbei române, fie prin faptul că acei care ne-au lăsat textele în chestiune erau semiculţi, care întâmpinau mari dificultăţi când se apucau să noteze prin scris graiul vorbit. Faptele acestea sunt bine cunoscute; ele se pot observa şi în zilele noastre, în scrierile persoanelor semi-culte.

N. Drăganu, *Dacoromania*, III, p. 472-508; IV, p. 123 urm.; C. Lacea, *ibid.*, III, p. 461-471; Al. Rosetti, *GS*, II, p. 167-179. A. Procopovici (*Despre nasalisare şi rotacism*, p. 298-299) presupune că cop. B şi C ai Ps. Şcheiene au fost Secui.

In privinţa lui Petru Şchiopul, care a trăit într'un mediu grecesc, grafiile din textele ce ne-a lăsat vădesc o cunoştinţă imperfectă a limbei române sau, cel puţin, incapacitatea de a reda prin scris sunetele româneşti.

Despre limba textelor scrise de Petru Şchiopul, cf. observaţiile lui N. Iorga: „aceasta nu e o limbă", şi „particularităţi de limbă extraordinare" (*AAR*, 20 ist., p. 442, 443).

www.dacoromanica.ro

Ne mai rămân de examinat *alternanţele grafice* în textele din sec. al XVI-lea.

Numim *alternanţe grafice* grafiile diferite care apar fie în acelaşi text, uneori pe aceeaşi pagină sau în acelaşi rând, fie în texte diferite, şi care notează un singur sunet, de ex., grafiile *lěğe* şi *leğe*, examinate mai sus, sau *den* şi *din*.

De unde ştim că aceste grafii notează acelaşi sunet? Aceasta ne-o indică indicele de evoluţie fonetică, în concordanţă cu evoluţia limbei. Indicele de evoluţie fonetică este grafia *e*, în casul *leğe*, şi *i*, în casul *din*. In amândouă casurile, indicele de evoluţie fonetică este în concordanţă cu evoluţia limbei, pentru că ştim că [*ęa'*] s'a monoftongat în [*e*], când era urmat în silaba imediat următoare de [*e*]: [*lęcğe*]>[*leğe*], şi că [*e*]+[*n*] a trecut la [*i*]: *de*+*în*>*den*>*din*. Cineva care scria *leğe* şi *din*, în sec. al XVI-lea, cu *e* şi *i*, nota, prin urmare, o realitate fonetică.

Causele care provoacă alternanţele grafice sunt următoarele:

1. tradiţia grafică şi evoluţia limbei; tradiţia menţine grafia *lěğe* (cu *ě*); dimpotrivă, evoluţia limbei impune grafia *leğe* (cu *e*);

2. un sunet complex şi, deci, greu de notat, de ex. [*r*] nasal; pentru notarea acestui fonem găsim grafii diferite: *-r-*, *-ꙗr-*, *-nr-*, *-n-* (v. mai jos, p. 69);

3. coexistenţa, în graiul aceleiaşi persoane, a două foneme, unul produs prin evoluţie fonetică, de ex. [*r*] nasal (<-[*n*]-), iar celălalt importat din altă regiune şi impus prin condiţiuni de viaţă socială: grafiile *-r-*, *-ꙗr-*, *-nr-*, *-n-* (v. mai jos, p. 72-73);

4. aspectul grafic al cuvintelor slave provoacă alternanţe, de ex. *a/ă*: *vladica/vlădica*; în acest cas, grafia cu *a* e influenţată de grafia cuvântului slav omofon, *vladyka*. Grafiile *bezdnă*, *dvornic*, *pohtă*, *pohti*, *prazdnic*, *svadă*, *svădi*, *svět*, *svetui*, *svent*, *ustnă*, etc. reproduc exact grafia cuvintelor slave *bezdŭna*, *dvorĭnikŭ*, *poxotĭ*, *poxotĕli*, *prazdĭnikŭ*, *sŭvada*, *sŭvaditi*, *sŭvětŭ*, *sŭvětovati*, *svętŭ*, *ustĭna*; pe lângă aceste grafii, găsim în aceleaşi texte grafii ca *beznă* (H, ps. 134, 6), *vornic* (S, ps. 58, 14; PO, Gen. 37, 36; Galaţi, 1571, CB, I, 18, 3), *poftă*. *pofti* (TM, 101, 200), *praznic* (CV, 2, 14; TM, 78, 126;

www.dacoromanica.ro

TB, 418, 23), *sfadă* (H, ps. 79, 7; S, CP, ps. 40, 10; CV, 14, 6), *sfĕt* (S, CP, ps. 12, 2), *sfat* (H, ps. 12,2), *sfădi* (CV, 127, 7; TB, 464, 100), *sfătui* (CV, 86, 4-5), *usnă* (H, ps. 38, 10; S, ps. 11, 3; CV, 153, 14).

Toate textele din secolul al XVI-lea cunosc alternanţe grafice. In textele care nu sunt copii, alternanţele nu se pot explica decât prin criteriile arătate mai sus. In textele care sunt copiate, ele pot fi însă datorite copistului: acesta a introdus în textul copiat particularităţi ale graiului său, care era diferit de graiul originalului. De aci reiese conclusia că alternanţele grafice nu sunt o probă de copie, din moment ce ele apar şi în texte necopiate; ele nu pot constitui, prin urmare, un argument pentru a proba că un text e copiat.

www.dacoromanica.ro

Gruparea textelor pe regiuni dialectale

Dacă grupăm laolaltă textele din sec. al XVI-lea care au trăsături fonetice comune, obţinem o clasificare pe regiuni dialectale, în sensul că textele care provin dintr'o regiune naturală anumită (Ţara Românească, Oltenia, Bănatul, Sudul Ardealului, Maramureşul, Bucovina, Moldova, Basarabia), presintă particularităţi fonetice la fel.

Un exposeu descriptiv va ţinea deci seamă de repartisarea pe teren a faptelor de limbă. Criteriul geografic justifică, într'adevăr, existenţa simultană, într'o limbă dată, a variaţiunilor de pronunţare ale aceluiaşi sunet iniţial, ivite în cursul timpului în regiuni diferite.

Enumerarea de mai jos are, pe de altă parte, avantajul de a presinta cetitorului un tablou al textelor ce au fost cercetate în vederea alcătuirei presentului exposeu.

Pentru textele netraduse, tabloul nostru cuprinde, în afară de textele din sec. al XVI-lea, câteva texte dela începutul sec. al XVII-lea (1600-1610), de a căror mărturie am făcut us în cursul expunerei. In felul acesta, numărul exemplelor a fost mărit, fără a întrece prea mult limita secolului al XVI-lea.

Textele netraduse, în genere, bine localisate, sunt de un mare preţ, pentru că au şanse să represinte limba vorbită în cutare localitate sau regiune, la un moment determinat. Se poate întâmpla ca acel care a scris textul să vie din altă localitate. Afară de excepţii, e rar, însă, ca scriitorul (grămăticul, diacul) unui text să vie de departe şi ca graiul său să fie profund diferit de graiul localităţei unde a scris textul. De sate, preoţii redactează, de obicei, textele de această categorie; grămăticii sau pisarii domneşti represintă limba vorbită în capitala Moldovei sau Ţărei Româneşti.

www.dacoromanica.ro

1. Nordul Ardealului-Maramureş. *a*) Texte traduse. Textele rotacisante : *Psalt. Hurmuzaki* (H), *Psalt. Voroneţeană* (V), *Psalt. Şcheiană* (S), *Codicele Voroneţean* (CV), *Glosele* româneşti în ms. slavonesc al *Sintagmei* lui Vlastaris (GB), *Cazaniile* din ms. dela Ieud (Caz. I), *Catehismul* Marţian (Cat. M).

2. Nordul Ardealului. *a*) Texte traduse : *Evangheliarul* dela Petrograd, 1580 (EP). *b*) Texte netraduse. Bistriţa, 1600, LB, 8; înc. sec. al XVII-lea, LB, 18; ca. 1601, DH, XV, 2, 784, 1613. Suciul-de-sus (j. Someş), 1608, LB, 36.

3. Maramureş. *b*) Texte netraduse. 1593, Mihaly, 638. Nordul Maramureşului, 1602-1617, LB, 30; Sălişte, 1593, LB, 2.

4. Bucovina. *b*) Texte netraduse. Câmpulung, 1595, LB, 3; înc. sec. al XVII-lea, LB, 9-17; 1604-1618, LB, 31-35. Lucaveţ (j. Storojineţ), înc. sec. al XVII-lea, LB, 25. M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 1; înc. sec. al XVII-lea, LB, 26; 1601-1602 sau după 1605, LB, 28; 1595-1622, LB, 29. Suceava, 1593, DR, 4,4; 1595, LB, 4; 1593-1597, LB, 5; 1597, CB, I, 76; 1600, LB, 7; înc. sec. al XVII-lea, LB, 19-22; 1601, LB, 27.

5. Moldova. *b*) Texte netraduse. Fără localisare precisă : 1588, DH, XI, 197, 325; 1591, DH, XI, 218, 351; 219, 352; 1590-1594 : însemnările lui Petru Şchiopul, AAR, 20 ist., 441 urm.; 1591-1593, DH, XI, 233, 358, 359; 317, 448; 1593, DH, XI, 320, 449; 369, 515; 1594, DH, XI, 490, 610; 1601, CB, I, 107; 112. J. Bacău. Bacău, 1581, CB, I, 28; 1609, DR, 13, 14; (Coţofeneşti, j. Putna, dar scris la) Răcăciuni, 1592, Arh. Iaşi, I, 248-249. Jud. Iaşi. Iaşi, 1583, CB, I, 43; 1606, AAR, 20 ist., 492; 1608, SD, V, 80, 12; 1608-1617, SD, XI, 276, 22; 1609, SD, V, 80, 11. M-rea Galata, 1588, CB, I, 179 urm. (textul este dictat). Cucuteni, 1600, DR, 5,6. J. Neamţ. Tg. Neamţ, înc. sec. al XVII-lea, LB, 24. Bucureşti (Buhuşi), 1598, DR, 4,5. J. Putna. Făurei, 1592 (?), DR, 2,3. Ruginești, 1603, DR, 7,8. Tg. Trotuş, 1591, Arch. ist., I, 1, 105, 144. Vrechești, 1600, SD, V, 7, 35. Vrancea, 1592, V. Sava, Doc. putnene, I, Focşani, 1929, 140, 202 (v. şi p. 200). J. Roman. Roman, 1605, DR, 7, 9; 1608, DR, 11, 12. Briţcani, 1575, DH, XI, 197,

www.dacoromanica.ro

n. 5. Săcueni, 1607, DR, 10, 11. J. Suceava. M-rea Slatina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 23. J. Tecuci. Brăhăşeşti, 1577, CB, I, 25. J. Vaslui. Drăguşeni, 1586-1596, SI, X, 10-12.

6. Basarabia. *b*) Texte netraduse. Tighina, ca. 1587, SD, V, 391 (v. p. 697, pentru dată).

7. Sudul Ardealului şi Ţara Românească. *a*) Texte traduse. Textele tipărite de diaconul Coresi şi de ucenicii săi (v. enumerarea lor la p. 11). Se admite că diaconul Coresi vorbea limba comună din regiunea Târgovişte; dintre colaboratorii săi, preoţii Iane şi Mihai, dela biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, vorbeau limba din jurul Braşovului (v. p. 11).

8. Sudul Ardealului. *a*) Texte traduse. Fragmentul din *Levitic* (L; sfârşitul sec. al XVI-lea?). *b*) Texte netraduse. Făgăraş, 1599, LB, 6. Sălişte (j. Sibiiu), 1601-1602, SD, IV, 15, 26.

9. Ţara Românească. *b*) Texte netraduse. 1600, rapoarte, acte privind relaţiile lui Mihai Viteazul cu Austria şi Polonia, AAR, 20 ist., 456 urm.; poruncă a aceluiaşi, AAR, 28 ist., 113, 4; scrisoarea lui Bărcan, AAR, 20 ist. 491 şi DH, XV, 1, 758, 1483; 1602, CB, I, 115; CB, I, 119; 1610, epitaful lui Radu Buzescu, Gaster. Chrest., I, 44. J. Covurlui. Galaţi, 1571, CB, I, 18. J. Dâmboviţa. 1595, CB, I, 62; Târgovişte, 1602, CB, I, 126; 1604, Papiu, Tesaur, I, 391; 1605 sau 1608, CB, I, 139; 1610, DR, 14,15. J. Gorj. 1576 (?, cf. I. Bogdan, *Conv. lit.*, XLI, 383), DR, 1,1; Tg. Jiu, 1591, CB, I, 55. J. Ialomiţa. Cacămei, 1592, DR, 2,2; Floci, 1602, Papiu, Tesaur, I, 385. J. Ilfov, 1600, Budeşti, CB, I, 92; Cureştii sau Bogata, 1606, CB, I, 155; Berileşti, ca. 1608, CB, I, 168; ca. 1609, CB, I, 172. J. Mehedinţi. Cerneţ (?), 1599, CB, I, 82. J. Muşcel. Câmpulung, 1521, scrisoarea lui Neacşu (N), Bianu-Cartojan, Album de paleografie rom., Bucureşti, 1929, pl. XV; Beleţii, ca. 1600, CB, I, 97; Vlădeşti, 1583-1585, CB, I, 31. J. Prahova. Glodeni, 1596, CB, I, 65; 70. J. Romanaţi. Hotărani (?), 1606, DR, 9, 10. J. Vâlcea. 1608, CB, I, 158; Buneştii de j., 1597, CB, I, 79; M-rea Cozia, 1603, Papiu, Tesaur I, 388. Bistriţa, 1573, CB, I, 21. J. Vlaşca, 1604, CB, I, 134. Mirceşti, 1606, CB, I, 148.

10. Bănatul. *a*) Texte traduse. 1. *Palia* (Biblia), ti-

www.dacoromanica.ro

părită la Orăştie, 1581-1582 (PO). Traducătorii acestui text vorbeau graiul din jud. Huniedoara-Caraş-Severin. 2. *Cartea de cântece*, tradusă din indemnul episcopului reformat Pavel Tordasi şi tipărită la Oradea-Mare sau Cluj, în 1570-1573 (?) (T).

11. Texte *mixte*. Textele *mixte* sunt textele al căror original a fost scris într'o regiune anumită, dar care au fost copiate în altă regiune. Mărturia unui astfel de text trebue utilisată cu băgare de seamă, pentru că nu putem precisa care dintre particularităţile sale aparţin originalului şi care particularităţi au fost introduse de copist în textul pe care l-a reprodus.

Textele enumerate mai jos au fost copiate în sudul Ardealului sau în Ţara Românească; originalele provin, însă, din nordul Ardealului-Maramureş. *Psalt. Şcheiană* nu intră în această categorie de texte, pentru că limba copiştilor A şi B nu pare să fi fost diferită de a originalului, încât modificările aduse de copistul C, care aparţinea altei regiuni linguistice, pot fi recunoscute cu uşurinţă. Nici textele tipărite de Coresi nu pot fi clasate aci, pentru că diaconul, dimpreună cu colaboratorii săi, au revizuit şi modificat în întregime limba textelor rotacisante ce le-au tipărit.

Texte copiate în Ardeal.

1. Fragmentele din *Epist. către Galateni*, ed. Iorga (Ap. I); 2. *Molitvenic* fragmentar, ed. Drăganu (MM); 3. traducerile *cărţilor populare* (*apocrife*). Am văzut că traducerea acestor cărţi a fost făcută în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, în regiunea rotacisantă (v. p. 9): texte *măhăcene* (TM) şi texte *bogomilice* (TB), cuprinse în *Codex Sturdzanus*; textele acestea au fost copiate de popa Grigore din Măhaci (j. Turda) şi de mai mulţi anonimi, între 1580 şi 1620. Popa Grigore vorbea cu rotacism (v. p. 70 şi 71); nu sunt indicaţii că graiul anonimilor, care au copiat celelalte texte, cunoştea această inovaţie fonetică.

Următoarele colecţii de cărţi populare, copiate în cursul sec. al XVII-lea, cuprind texte conţinute şi în *Codex Sturdzanus*: *Codicele Todorescu* (Cod. T), *Codicele Marţian* (Cod. M) şi *Codicele dela Cohalm*, al cărui original datează de pe la 1600.

Texte copiate în Ţara Românească.

www.dacoromanica.ro

1. Fragment din *Levitic* (L); originalul a fost tradus în Ardeal; 2. *Evangheliarul* tipărit de Coresi în 1561 a fost copiat în 1574, din porunca lui Petru Cercel, de Radu din Măniceşti (j. Teleorman; EL).

---

www.dacoromanica.ro

FONETICA

VOCALELE

[*a*]

Cu privire la [*a*] accentuat, textele din N. Ardealului-Maramureş şi din Moldova cunosc fonetismul normal *samă* (<ung. *szám*) : CV (6,13), H (ps. 8, 6), S (ps. 151, titlu), V (cânt. 2, 8), TM (121,235), TB (350, 60), M-rea Galata, Iaşi, 1588 (CB, I, 192,17); *seamă* apare în TM (228, 225), la Coresi şi într'un text din Ţara Românească (1600, AAR, 20 ist., 464,465,473,491). PO cunoaşte amândouă formele : *sama* (pref., p. 7,1), *sĕmâ* (Gen. 17,6). Prezenţa diftongului, în *seamă*, se explică prin analogie : pronunţării [*sęară*], din Ţara Românească, îi corespundea *sară*, în Moldova ; pornindu-se de aci, s'a refăcut un *seamă*, corespunzător lui *samă* din Moldova.

[*e*]

1. Problema care se pune este de a stabili timbrul vocalei accentuate notate ѣ, ѧ şi *e*, atunci când silaba imediat următoare conţine un [*e*] : *beserecă, čere, čerere, değete, leğe, mele* (adj. pos. f. pl.), *putere*, etc., ştiind că, la o epocă anterioară secolului al XVI-lea, slovele ѣ şi ѧ notau pe [*ęa*], în această situaţie.

Toate textele din sec. al XVI-lea presintă alternanţe grafice *ĕ/e* şi ѧ/*e* în notarea acestor cuvinte : *lĕğe/leğe* sau *mѧle/mele* (H, ps. 5,3), de ex. Sunt însă texte care fac excepţie : astfel, în CV, notaţia cu *ĕ* e constantă.

www.dacoromanica.ro

Pe de altă parte, există texte din Moldova şi Ţara Românească care cunosc numai notaţia cu *e*. Iată câteva exemple, culese din aceste texte :

Moldova. Bârlad, 1603 : *esti* (= este), *değitul, čeli* (=cele, CB, I, 130, 23). Iaşi, 1583, *mele* (CB, I, 48).

Ţara Românească. Cureştii sau Bogata (j. Ilfov), 1606, *aleğe* (CB, I, 155, 27). Glodeni (j. Prahova), 1596, *aleğe* (2 ori), *dejetele* (CB, I, 66, 11). Târgovişte, 1605 sau 1608 : *vreme* (CB, I, 145, 25).

Grafia cu *e* apare în mod constant şi în T (text scris cu litere latine) : *czele* (=cele, 158, 1 ; 162, 2), *te peseste* (=păzeşte, 162, 7), *putere* (164, 3), *derept* (164, 6), *mezerere* (166, 1).

In regulă generală, dar nu în mod constant, regăsim această grafie în TB, şi anume în *Călătoria Maicei Domnului la iad*, *Apocalipsul Apostolului Paul* şi în textul intitulat de Hasdeu „*Cugetări în ora morţei*" : *veste, leğe, putere, mele, milueşte, vreme, este, keme, merse, crede, beserecă, jetele*, etc. (CB, II, 371, 5 ; 427, 4 şi 474, 4).

Cum trebuesc interpretate aceste alternanţe grafice? In sensul că grafiile cu *ĕ* şi *ѧ* sunt tradiţionale ; grafia cu *e* notează realitatea fonetică. Prezenţa acestei grafii, în textele din sec. al XVI-lea, probează, deci, că diftongul [*e̯a*] fusese monoftongat în [*e*], din cauza influenţei asimilatoare a lui [*e*] din silaba următoare (*le̯ağe*>*leğe*). Prezenţa grafiei cu *e*, o singură dată, chiar, în cuprinsul unui text, are, deci, o valoare deosebită : ea constitue pentru noi indicele de evoluţie fonetică amintit mai sus (p. 23). Sunt şi alte fapte care ne întăresc în această convingere : în unele texte din sec. al XVI-lea, scrise de dieci neglijenţi, găsim pe *ĕ* notat în locul lui *e*, acolo unde această grafie nu e justificată de fonetică :

sĕcaşi, strunĕ, toatĕ (H, ps. 73,15 ; 91,4 ; 46, 9) ; *dzilĕ, marĕ*, (TM, 43) ; *cartĕ, sĕmnĕ* (TM, 44, 1) ; *muntĕlui* (TM, 100, 198) ; *ale noastrĕ* (TM, 122, 237), *prĕ* ; (=pre), pretutindeni (Leg. Dum. Cod. I, 4,5 ; 5,7 etc. ; Caz. I, 30, 17 ; 31, 3) ; *sprĕ* (Leg. Dum. Cod. I, 13, 1 ; 14, 16), *mĕne* (= mine, 25, 6) ; *prĕntru* (Caz. I, 31, 4), *bĕre* (= bine, 44, 10), *menĕ* (46, 15). Suceava, 1593-1597, *Arměny* (LB, 50, 9). Berileşti (j. Ilfov), 1609, *zelĕ* (=zile), *oměnii* (CB, I, 173). Vlădeşti (Muşcel), 1583-1585, *rĕ-*

www.dacoromanica.ro

vaşelĕ, răvaşĕ, prĕntu, alĕ noastrĕ suflĕtĕ, iastĕ, ziĕle, čenĕ (=cine, CB, I, 38). Glodeni (Prahova), 1596, *nĕpotul, nĕsilit* (CB, I, 66).

Grafiile cu *ĕ* nu sunt justificate de fonetică, atunci când silaba următoare conţinea o vocală de timbru [*i*]; în H, distincţia e bine păzită: *berbečii* (ps. 113,4), *leğiei* (ps. 5, 6), *peştii* (ps. 8, 9), dar *berbĕče, cămĕşe, lĕğe* (ps. 28, 1; 101, 27; 24, 8).

Aceste grafii probează că întrebuinţarea lui *ĕ*, în a doua jumătate a sec. al XVI lea, se făcea în basa unei convenţiuni grafice: [*e*] poate fi notat cu ajutorul slovelor *ĕ* sau *e*, din moment ce *ĕ* notează nu numai pe [*ęa*], dar şi pe [*e*].

Grafia inversă, *e*=[*ęa*] apare şi ea în textele din sec. al XVI-lea: *aserĕ* (=aseară, TB, 449), *dulčeţa* (TM, 48, 7), *preimescĕ* (S, ps. 71, 3), *vecu* (TB, 314, 32).

Grafiile care au fost examinate atestă, deci, existenţa pronunţării [*e*] în secolul al XVI-lea ([*e'*]-[*e*]<[*ęa'*]-[*e*]). Ele nu ne autorisă să precisăm alte amănunte: pronunţarea [*ė*], dacă va fi existat în sec. al XVI-lea, poate fi presupusă numai prin ipotesă.

2. Trecerea normală a lui [*e*] accentuat la [*ă*], după oclusivă labială, e notată de câteva ori; notaţia *e* este însă de regulă:

avăm, CPr. (Act., 11, 3), *văm*, TM (102,202), CT (Mt. 85, etc.; Marcu, 17, etc.; Luca, 9, etc.), CPr. (Rom., 14, 8), CC_2 (p. 224, 34, 35), *iubăscu*, V (ps. 118, 165, etc.), *ivăsc* (V, ps. 90, 16), *mărgu* (S, ps. 88, 15; V, ps. 142, 8; CT, Mt. 21), *omătu* (V, ps. 132, 2; Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 57, 17), *păntru* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 456, 3; 457, 4; 472; 473, 5), *Pătru*, CV (136, 6, etc.), M-rea Galata, Iaşi, 1588 (CB, I, 203, 281; 204, 311), CT (Mt. 34), CPr. (Act., 10, 44), *potopăscu* (V, ps. 138, 21), *zmău*, S, V (ps. 90, 13).

Fenomenul se repetă şi pentru [*e*] neaccentuat: *acopărământ* (H, ps. 104, 39), *mărgăndu* (CV, 38, 9-10, etc.; PO, Gen. 9, 23), *păscariu* (CT, Mt. 9; Marcu 3, etc.), *galbăn* (M-rea Galata, Iaşi, 1588, CB, I, 192, 28, etc.), *învăscută* (H, ps. 44, 10), *văşmânt* (CT, Mt. 112, etc.).

www.dacoromanica.ro

3. Trecerea lui [*e*] neaccentuat la [*ă*], după [*s*], e notată în unele texte:

asămăra, *asămăna* (H, ps. 82, 2, etc.; V, ps. 142, 7), *asămănătură* (PO, Gen. 5,3), *mesărătate* (H, S, ps. 30, 11), *săcure* (H, ps. 73,5; TB, 452, 78; CT, Mt. 5), etc.

In unele texte, timbrul [*e*] al conjuncţiei *se* (<lat. si) e menţinut, pe când în PO şi la Coresi [*e*] a trecut la [*ă*]: *să*; o a treia categorie de texte întrebuinţează grafii alternante: *se* şi *să* (H, S, TM, TB). In schimb, [*e*] n'a trecut la [*ă*] în pron. reflexiv neaccentuat *se* (*să se ştie*, Brăhăşeşti, Tecuci, 1577, CB, I, 26, 10); conservarea lui [*e*], în acest cas, se explică prin faptul că *se* a fost atras de *te* (pron. neaccentuat pers. 2) şi fonetismul său refăcut prin analogie.

4. Inchiderea timbrului lui [*e*] neaccentuat şi trecerea lui [*e*] la [*i*] e notată uneori:

adivăra (Ţara Rom. 1600, AAR, 20 ist., 473, 5), *asĕmine* (PO, Gen. 1, 26), *dila* (CV, 62, 10; Moldova, 1594, DH, XI, 490), *dumnidzău* (id.), *facirile* (CV, 115, 10), *oamini* (H, ps. 43, 13, etc.; S, ps. 76, 21, etc.; TM, 44, 1, etc.; Brăhăşeşti, Tecuci, 1577, CB, I, 26, 9; PO, Gen. 10, 31), *ominesc* (S, ps. 106, 32, etc.), *şidĕ* (CV, 82, 4), *şidzându* (TM, 194, 160), *vidĕ* (H, ps. 127, 6).

5. *Detorĭu*, *dătorĭu*, cu fonetismul normal, sunt forme curente în textele din sec. al XVI-lea. *Datoriu* (CT, Luca, 70; CPr., Rom., 13, 7), *datorie* (Glodeni, Prahova, 1596, CB, I, 72,13), *datornic* (CT, Mt. 77) sunt forme refăcute sub influenţa verbului *a da* (*dat*, etc.).

6. Forma neasimilată *četi* este generală.

Fečĭor şi *fičĭor* apar câteodată în acelaşi text: *fečor* (S, ps. 17; TM, 122, 237; PO, Gen. 4, 17), *fičor* (S, ps. 68, 18; TM, 155, 193; PO, Gen. 3, 16).

Neče, *nečĭ*, *niče* şi *ničĭ* apar, uneori, în acelaşi text, de ex. în S: *nče* (ps. 1, 5), *niče* (ps. 5, 6) şi *nič* (ps. 74, 7); în H găsim *nče* şi *niče* (ps. 1, 5 şi 80,10); *nče* şi *ničĭ* apar în TB (462, 95), iar *nče*, *nečĭ* şi *niče* în PO (pref., p. 11, 3; Gen. 38, 22). CV cunoaşte numai fonetismul *nče*. *Nečĭ* provine din *nče*, prin trecerea lui [*e*] neaccentuat la [*i*]. Modificarea timbrului lui [*e*] se explică pornindu-se dela casurile când *neče* nu era accentuat; astfel, în combinaţii ca *nečĭ odată*, accentul cădea pe *odată*. Asimilarea s'a produs, prin urmare,

www.dacoromanica.ro

în legături sintactice de felul acesta : *nĕči>niči. Niče* poate fi explicat prin analogie cu alte adverbe cu *ni-* inițial sau prin contaminare : *niči+nče.*

Forma *nemica* apare mai des întrebuințată decât forma asimilată *nimic(a)* : TB (360,67), CPr. (II Corint., IX, 3), Tg. Jiu, 1591 (CB, I, 57, 14), Țara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 473, 5).

Asimilarea lui [*e*] neaccentuat de către [*i*] accentuat, în poziție tare, din silaba următoare, apare în *striiri* (=streini, pl.), CV (103, 2, etc.), *striiari*, H (ps. 17,46, etc.), *striiru*, S (ps. 17, 46, etc.), *striirâ*, V (ps. 136, 4, etc.), *striin*, TM (100, 199), CP (ps. 17, 46, etc.), CT (Mt. 106), CPr. (I Petr., 4, 12), PO (Gen. 15,13).

Forma neasimilată e dată de V : *streiri* (ps. 107, 10), și de un text din 1593, scris de Petru Șchiopul : *străini* (pl., AAR, 20 ist., 444).

[*o*]

1. Trecerea normală a lui [*o*] neaccentuat la [*u*] e notată în toate textele; aceleași texte cunosc însă și forme cu [*o*], introdus prin analogie sau asimilare : *adurmi*, S (ps. 3,6, etc.), V (ps. 77, 65), CP (ps. 3,6, etc.), CT (Mt. 27, etc.), PO (Gen. 2, 21), dar *neadormiții* (TM, 46, 5), *cucon*, Țara Rom., 1600 (AAR, 20 ist., 473, 4), dar *cocon* (TB, 285, 114, etc.), *cunteni* (PO, Gen. 39,9), dar *conteni* (PO, Gen. 8, 2), *cunuscut* (S,V, cânt. 4,2), dar *cunoscut* (S, cânt. 4,2), *cuperi*, S (ps. 54, 6), dar *coperi*, S (ps. 41, 5), *descuperi*, CV (140, 2) dar *descoperi*, CV (141, 13), *curabia*, CV (83,5) dar *corabie* (17, 3-4 ; cf. v. sl. korablĭ), *fĕčĭurei* (pl., S, cânt. 3, 5, CP, cânt. 2, 25), *înfluri*, S (ps.71, 16), dar *înflori*, S (ps. 89,6), *îngrupa*, TB (326,41), dar *îngropa*, TM (103,206), *nuta*, CV (2,3), dar *nota* (CPr., Act. 13,5), *uraș*, Suceava, 1593-1597 (LB, 50, 2), *usebi*, CPr. (II Corint., 6,17), dar *osebi*, CT (Marcu, 26 ; cf. v. sl. osobiti sę), *uspăta*, CT (Luca 60), dar *ospăț*, CT (Luca 20).

2. *Rumân, rumânesc, rumânește* sunt fonetisme normale, care apar în cărțile lui Coresi și rareori în texte de altă natură provenind din Țara Românească : *Țĕra rumănĕscă*, Câmpulung (Mușcel), 1521 (N), *Țara rumănească*, Ț. Rom., 1600 (AAR, 20 ist., 476, 477, 478,

www.dacoromanica.ro

479). Forma aceasta populară a numelui nostru etnic e întrebuinţată şi astăzi : *Rumîn*. Forma cu [*o*] (*Romîn, romînesc*), care apare în PO (pref. 3, 6; 11, 16, 24; 12,17), pe lângă forma obişnuită, cu [*u*] (id., 11,28), e savantă : cuvântul a fost apropiat de *Romanus*, de către cineva care putea stabili acest raport de filiaţiune. Faptul e natural; se admite, într'adevăr, că traducătorii *Paliei* dela Orăştie au întrebuinţat şi o versiune a Vulgatei.

[*o'*]. 2. Alternanţele grafice în notarea lui [*o*] neaccentuat au făcut posibilă întrebuinţarea grafiei *u* pentru a nota pe [*o*] accentuat, unde grafia aceasta nu e justificată de fonetică. Notarea cu *u* apare în câteva texte : S, cop. A, *vuru, ğĭuc* (=vor, ğioc, Candrea, S, I, 31), H şi V : alternanţe *o/u* (Id., S, I, 49,137); Bucureşti, (Buhuşi, Neamţ), 1598, *aculea* (DR, 5,1).

Pentru *tut, tutururu* (Bucureşti, Neamţ, 1598, DR, 5, 7; Moldova, 1591, DH, XI, 233, 358), v. A. Procopovici, *Dacoromania*, VI, p. 408-409.

[*u*]

1. [*u*] accentuat sau nu e notat adeseori prin *o* sau alternanţe *u/o* :

N. Ardealului-Maramureş. H, S, CV, TM, GB : *dŭce* (=duce), *gură* (=gură), *legătorile, omol, porocĭtoare, soflet, sporcată, trupolui*; Bistriţa, 1600, *spos, soflet* (LB, 52, 16, 17); Sălişte (Maramureş), 1593, *Maramoreş*, (LB, 46, n-l 2).

Bucovina. Câmpulung, începp. sec. al XVII-lea, *Cămpol<un>go, mărtoresem, forat, moerescă* (LB, n-l 9); 1604-1618, *treboeşte, să dăroiască* (LB, 75, 17, 20). Coţofeneşti (Putna), 1592, alternanţe *o/u* (Arhiva, I, p. 248-249). Ruginești (Putna), 1603, *com* (DR, 7, 13). Briţcani (Roman), 1575, *mărtorisim* (DH, XI, 197, n. 5). Roman, 1608, [*u*] acc. e notat *o* (DR, 11, n-l 12). Săcueni (Roman), 1607, alternanţe *o/u* (DR, 10, n-l 11). Basarabia. Tighina, ca. 1587, [*u*] acc. e notat [*o*] (SD, V, 391).

Ţara Românească. Câmpulung (Muşcel), 1521, *loi* (=lui, N). Mircești (Vlaşca), 1606 : [*u*] acc. e notat *o* (CB, I, 151).

www.dacoromanica.ro

Bănat. Notaţia cu *o* apare în PO : (*vor*) *fora* (Ex. 22, Cipariu, Analecte, 70) şi, câteodată, în T : *bona* (=bună, 156,13), *no* (=nu, 156,5), *noy desscomparas* (=descumpărași, 152,5).

Pentru a interpreta aceste grafii, trebue să plecăm dela constatarea că [*o*] neaccentuat e notat cu slovele care notează pe [*o*] şi pe [*u*] ; am văzut mai sus (p. 34-35) că aceste grafii sunt justificate : grafia cu *u* notează un fapt fonetic ([*o*] neaccentuat > [*u*] : *adurmi*), cea cu *o* un fonetism analogic (*adormi*, refăcut pe *adorm*, ind. pr. 1 sg., în care [*o*] e justificat de fonetică). Pornindu-se dela constatarea că timbrul [*u*], în *adurmi*, de ex., e notat când cu *u*, când cu *o*, grafia cu *o* a fost aplicată uneori şi pentru notarea lui [*u*] accentuat sau nu, deşi ea nu era justificată de fonetică.

2. In unele texte din Maramureş şi Moldova, numele Moldovei apare notat fie *Moldua* (Sălişte, 1593, LB, 47,12,13), fie *Mulduoei* (M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 45,14), *Mulduvei* (Câmpulung, 1604-1618, LB, 73, 3) sau *Molduveei* (Rădăuţi, 1609-1615, LB, 81, 2). Trecerea lui [*o*] la [*u*] se poate explica dacă plecăm dela [*Mo'ldova*] (>[*Moldua*]), pentru că [*o*] neaccentuat trece la [*u*] şi în împrumuturile streine : această accentuare particulară n'a fost, însă, exclusivă ; accentuarea pe silaba a doua ([*Moldo'va*]) a putut coexista chiar în aceeaşi regiune. Nediftongarea lui [*o*] urmat în silaba imediat următoare de [*a*], în *Moldova*, se explică prin faptul că numele a fost împrumutat după ce diftongarea se produsese (*coda* > *coadă*). Analogia cu alte nume, în care [*o*], în această situaţie, fusese diftongat, a fost inoperantă, pentru că numele proprii sau toponimice se pot sustrage dela procesele fonetice la care sunt supuse cuvintele din vocabularul curent al limbei.

C. Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum"*, p. 68-69 admite că alternanţele grafice *o/u* notează un sunet intermediar.

[*ă*]

1. Sporadic, [*ă*] neaccentuat e notat *e* după *ţ*, *dz* : *amiadzedzi* (TB, 322, 38), *lucreadze* (S, ps. 71, 11), *ţăţerie* (TB, 449, 73).

www.dacoromanica.ro

Fenomenul trebue apropiat de trecerea lui [ă] la [e] după [s], [z], notată în mod constant în CV, H, S şi V: *cămeşe* (*cămaşe*), H, S, CP (ps. 101, 27); *grije*, H, S, CP (ps. 59, 13); *uşe*, CV (133, 5), S (ps. 140, 3); *paşe* (=paşă), Ţ. Românească, 1600 (AAR, 20 ist. 487); în Coresi şi PO, găsim alternanţe *ă/e*: *uşă/uşe*, *grijă/grije*, etc. Procesul a fost produs, în amândouă casurile, de semi-oclusiva care precedează pe [ă].

2. [ă] neaccentuat e notat câteodată *a*, în *cazu*, *cazură*, *masură* (EP, 36), *pănа*, Făgăraş, 1599 (LB, 50,2, n-l 6), *sacure*, M-rea Galata (Iaşi), 1588 (CB, I, 194,67).

3. Aceeaşi notaţiune e întrebuinţată atunci când [ă] neaccentuat este urmat de [a]: *acatare* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 473,1), *adapaşi*, (pf. 2 sg.; CP, ps. 64,11), *armasar* (M-rea Galata, Iaşi, 1588, CB, I, 208, 401), *arrata* (H, ps. 142, 8), *bagat* (GB, 730, 15, 3 a), *calari* (PO,744 Gen. 50,9), *↑baiat* (S, ps. 77,65), *↑parat* (CV, 76,9), *va lasa*, *pacatele* (Leg. Dum. Cod. I, 11,13; 23,18), *margaritar* (M-rea Galata, 1588, CB, I, 195, 88), *sapate* (id., 195,91), etc.

Trebuesc eliminate dintre exemple casurile în care notaţia cu *a* poate fi datorită analogiei grafice, fie pornindu-se dela un substantiv românesc, fie dela cuvântul slav omofon, de ex. în *bogaţeşte* (S, cânt. 3, 7), sub influenţa lui *bogat*, *mariră-se* (S, ps. 91, 6), sub influenţa lui *mare*, *nastăvi-va* (H, ps. 24, 9), sub influenţa lui *nastaviti*, etc.

Notaţiunile acestea sunt generale, în sensul că textele din sec. al XVI-lea presintă alternanţe *a/ă*; [a] accentuat care se găsea în poziţie tare, a asimilat timbrul lui [ă] neaccentuat: [ă]> [a].

Cum se explică trecerea lui [ă] la [a] în exemplele enumerate sub punctul 2 (*cazu*, etc.), unde nu poate fi vorba de influenţa asimilatoare a lui [a] accentuat?

Fenomenul acesta apare şi în zilele noastre. In Bucovina, nordul Moldovei, nordul Basarabiei, Bănat, N. Ardealului şi Maramureş s'au relevat pronunţări ca [*lasat*], [*malay*], etc., deci trecerea lui [ă] la [a], condiţionată de [a] accentuat din silaba următoare; pe de altă parte, trecerea spontană a lui [ă] la [a] (*batut*, *vadzut*, etc.) a fost semnalată în aceleaşi regiuni ale domeniului daco-român şi, parţial, în sudul Ardealului.

www.dacoromanica.ro

[ă]>[a] apare, deci, ca un fenomen fonetic românesc.

Pentru a explica acest proces, I. Iordan (*Un fenomen fonetic românesc dialectal: ă neaccentuat>a*, *RF*, I, p. 117 urm.), plecând dela constatarea că [ă] e un fonem specific românesc, a cărui pronunţare e deprinsă greu de streini, presupune că trecerea lui [ă] la [a] e datorită unui element strein: o populaţie streină, românisată, şi-a păstrat felul particular de a articula pe [ă]; fenomenul ar fi fost introdus în textele din sec. al XVI-lea de diecii streini care le-au scris. Totuşi, printre aceste texte, sunt unele care n'au nici o altă particularitate care să ne îngăduie o astfel de ipotesă (H), iar despre altele ştim că n'au fost scrise de streini. Afară de aceasta, ar trebui să presupunem că acelaşi element strein a provocat fenomenul, în toate regiunile unde procesul a fost înregistrat. Ipotesa nu poate fi însă demonstrată. Intr'adevăr, dacă, în Ardeal, procesul e datorit incapacităţei Ungurilor de a articula pe [ă], acelaşi efect nu mai poate avea aceeaşi causă în nordul Basarabiei sau în Serbia, unde elementul strein nu mai e cel unguresc.

4. CV şi S păstrează timbrul lui [ă] neatins în *băsĕrecă*; dar, pe lângă acest fonetism, aceleaşi texte cunosc şi forma asimilată *besĕrecă* (CV, 12,10; 13,12, etc., S, ps. 5,9; 67,27, etc.), care este generală în textele din sec. al XVI-lea.

Forma neasimilată *blăstema* e generală (CV, 5, 3-4, etc.; H, ps. 108,28, etc.; S, CP, ps. 61,5, etc.).

Făměte „oamenii din casă, familia", apare în H (ps. 77,4), PO (Gen. 10,32), TM (*fomêâ*, 47, 6; 51,13; 52,14), pe lângă forma asimilată *femeie*.

Fărecare „vicleşug" apare în CV (51,4; 55, 6), pe când CPr. presintă forma asimilată *ferecarâ* (Act. 23,30). *Ferica* „a ferici, a face bine", *fericat*, apar în H şi S, iar *ferecare* „fericire", în CPr. (Act. 19,40).

Nădějde şi *nedějde* apar în H,S,V, dar cea dintâi formă e mai frecventă.

Părěte e forma curentă în textele rotacisante; *părěke* şi *pereki* apar în catastihul M-rei Galata (Iaşi), 1588 (GB, I, 197, 131; 202,250).

Tremete, forma asimilată din *trămete*, e generalisată în textele din sec. al XVI-lea; *trămes* apare în Moldova, 1593 (AAR, 20 ist., 455); *tremite* (H, S, ps. 17,17; CV, 18,6; TB, 456,85; CT, Mt. 4; CPr., Act. 9, 38), *trimete* (<*tremete*, prin disimilare; CT, Ioan 43; CPr., I, Petru, 2,14; PO, Gen. 19,24; Ţara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 457,7), şi *trimite* (PO, Gen. 19,13; TB, 458,89) sunt de asemenea întrebuinţate.

www.dacoromanica.ro

Fonetismul *ridica* (<*rădica*), e slab representat (TB, 354,63), pe când forma neasimilată (*rădica*) e generalisată în textele din sec. al XVI-lea. De asemenea *gĕči* „ghici" (<*găčire*, H, ps. 30,14, *găčilorĭu*, S, cânt. 10,76), *năsip* (CV, 94,6; CT, Mt. 24, etc.; PO, Gen. 22, 17), *răsipi* (CV, 138,6; S, CP, ps. 13,1, etc.; CT, Mt. 47, etc.).

Pe lângă *prăvi*, apare şi *previ* (*prăvescu* > *prevesc*, H, ps. 13,2).

Fonetismul *fălos* apare în H şi în S (ps. 67,13), pe când celelalte texte cunosc forma asimilată *folos*.

Năroc, *năročil*, apar sub forma neasimilată; de asemenea, *nărod*: L (ČB, I, 7,26), TB (318, 35), CT (Mt. 10, etc.), CPr. (Act. 11,24); *norod* e întrebuinţat în Ţara Românească (1600, AAR, 20 ist., 478,8; 480, 5).

Săbor (<v. sl. sŭborŭ) apare şi sub forma *zbor* (H,S, ps. 105,17).

[*î*]

Textele din sec. al XVI-lea cunosc formele normale *dziči*, *dziče* (ind. pr., 2 şi 3 sg.), etc., cu vocala accentuată de timbru [*i*], când silaba următoare conţinea o vocală prepalatală (cf. *aţiţ*, *ţiţă*, dar *subţire*, etc.). Timbrul [*î*] este deci justificat numai în [*dzîc*], etc. (cf. *dzăsa*, *dzăcă*, V, ps. 98,7; 113,10). Grafiile *dzăsere*, *dzăcăndu*, care apar în S (ps. 70,10, 11, etc.) notează, prin urmare, un fonetism analogic, refăcut pe [*dzîc*]; pe de altă parte, *dzicu*, din H,S (ind. pr., 1 sg., ps. 42,10, etc.) e refăcut după analogia lui *dziče*, etc.

Cf. Densusianu, *Hist.*, II, p. 55. *Ţiţa* „ţâţă" (H, ps. 21, 10) are pe [*i*] dela formele de plural (cf. *ţiţele*, S, ps. 21, 10), în care [*i*] e normal.

Dzua, *dzuoa*, grafii curente în textele din sec. al XVI-lea (v. mai jos, p. 53), represintă fonetismul normal [*dzuwa*], din [*dzîwa*], cu trecerea lui [*î*] la [*u*] sub influenţa lui [*w*].

Notarea nasalităţei

Rolul slovei ѧ, ca indicator al nasalităţei vocalei care precedează oclusiva nasală, a fost examinat mai sus (v. p. 17).

www.dacoromanica.ro

[î] nasal

1. In textele din sec. al XVI-lea, *a îmbla, împărat, împărăţie, început, întunerec, învăţător* apar notaţi după cum urmează: *blâmu* (TM, 190,154; TB,322,38; 334,49, etc.); *u↑ părat* (=un împărat), TM (153,190); *din părăţiia* (=din împărăţia), TM (150,187); *în părăţiia* (=în împărăţia), TB (360, 68), CT (Mt. 11); *din ceputul* (=din începutul), S, CP (ps.18,7); *din tunerecu(l)* (=din întunerec), H, S,V (ps. 106,14); *văţătură* (=învăţătură), *dela păratul* (Ţ. Rom., 1600, AAR, 20 ist., 478,8).

Aceste grafii trebuesc explicate ţinând seamă de situaţia fonetică a cuvântului în frasă.

La iniţială sau în frasă, după o pausă, [î] este lovit de accentul de intensitate: *împărat*; în frasă, cuvîntul îşi pierde însă rolul autonom; astfel, de ex., când finala cuvîntului precedent era vocalică, [î]- era asimilat de timbrul vocalei precedente: *venise-mpăratul*; în sfârşit, când *împărat* sau celelalte cuvinte cu aceeaşi structură fonetică era precedat de *un* (*un împărat*), atunci trebuesc deosebite două posibilităţi: *a*) cuvintele sunt strâns unite între ele: *un împărat*>*ũ*ⁿ*părat*; *b*) cuvintele sunt separate: *un împărat*>*ũ*ⁿ *mpărat* sau *ũ*ⁿ *împărat*. In casul dintâi, nasalitatea a trecut în întregime asupra lui *un*; *părat* a fost apoi isolat şi întrebuinţat sub această formă şi acolo unde presenţa sa, sub acest aspect fonetic, nu era justificată de fonetică: *dela părat*ul, etc.

Aferesa silabei iniţiale, în *blăm* (<*îmblăm*) se explică, de asemenea, în legături sintactice, când cuvântul precedent se termina cu o vocală.

2. Fonetismul *↑relu* apare în CV (116, 10); celelalte texte nu cunosc decât pe *inel*. Trecerea lui [î] la [i] a fost provocată de [e] accentuat următor, care a deschis timbrul vocalei iniţiale.

Acelaşi proces s'a petrecut în *demineaţă*. Textele cunosc grafii ca *demă↑reţa* (pretutindeni în CV, 17, 10-11, etc.; H,S,V, ps. 118, 148, etc.), *demenraţa* (H, ps. 148,8), *deme↑reţa* (TM, 47,6), *demânĕţâ* (Leg. Dum. Cod. I, 27,6), în care [i] e notat *e* (v. mai jos, p. 44), şi *deminĕţă* (PO, Gen. 20,8). Acest fonetism se explică ple-

www.dacoromanica.ro

când dela *demă↑rĕță*: [î] a trecut la [i] sub influența asimilatoare a lui [e] următor.

3. Fonetismul *inimă* (*inimi*, Leg. Dum. Cod. I, 6,11; 11,4; Ț. Rom., 1600, AAR, 20 ist., 458,15, *inimiei*, CP, cânt. 9,51, *inema*, *inimi*, CP_2, ps. 18,9; 57,3, *inimilor*, CPr., Act. 14,16) cere unele lămuriri. Celelalte texte presintă formele următoare: *enimile* (S, ps. 5,5), *enemiei* (S, cânt. 10,78), *↑remă* (H,S, ps. 11,3, etc., CV, 104, 7-8, etc., V, ps. 100, 4), *↑rima* (H, ps. 21,27; 100,4), *↑nimiei*, *↑rimă* (Caz. I, 33,4; 43,3).

Fonetismul așteptat este *înemă* (<a n ĭ m a); *inimă* se explică prin trecerea lui [e] neaccentuat la [i]. Timbrul [i] al vocalei inițiale nu poate fi justificat prin asimilare ([î]-[i]>[i]-[i]), decât dacă plecăm dela formele în care [î] era neaccentuat: *înimos*>*inimos*; *inimă* este deci un fonetism refăcut prin analogie; *înemos*> *enemos* prin asimilare ([î]-[e]>[e]-[e]): această formă a servit de model lui *enemă*, etc.

[u] nasal

Pronumele nedefinit și numeralul *un* sunt notați *un*, *u↑* și *u* în toate textele din sec. XVI-lea. Primele două grafii sunt normale; grafia cu *u* trebue însă interpretată. Plecăm dela legături sintactice în care *un* era urmat de un cuvânt care începea cu o oclusivă nasală: *un nebun*; nasalitatea a trecut asupra cuvântului următor: scriitorul a notat timbrul vocalic respectiv (*u*), și nasalitatea la inițiala cuvântului care urma: *u n-*. Notația aceasta a fost apoi generalisată, fiind aplicată și atunci când cuvântul care venea după *un* nu începea cu oclusivă nasală: *u călătorĭu* (TM, 189), *u okĭu* (CT, Mt. 74).

Notația zero

Prin *notație zero* se înțelege nenotarea oclusivei nasale; acest fenomen e general în textele din sec. al XVI-lea, în care găsim exemple ca: *cupli* (=cumpli, H, ps. 72,26; S, ps. 9,7), *lugă* (=lungă, CV, 73,14), *ubra* (S,V, CP_2, ps. 106,14), *cădu* (=când, 733, 20,1 b), *gădește* (=gândește, 734, 21,3 a), *rrăspos* (=răspuns, 734, 23,2 a), *rrădul* (=rândul, 736, 29, 6 b), *rrădure*

www.dacoromanica.ro

(=rânduri, 737, 35, 7 a), *skiba* (=schimba, 738, 46, 6 a), etc., în GB, *ca* (=cam) *věke*, Galaţi, 1571 (CB, I, 18, 4).

Grafiile acestea pun în evidenţă nasalitatea vocalei care precedează oclusiva nasală: [*n*] sau [*m*] au nasalisat această vocală şi au dispărut, pentru că atunci când oclusiva nasală este urmată de o altă articulaţie consonantică, vibraţiunile glotale şi nasale sunt singure esenţiale, punctul de articulaţie al lui [*n*] sau [*m*] fiind condiţionat de articulaţia consoanei următoare. Grafia zero, în casurile de mai sus, este justificată însă de fonetică numai atunci când [*n*] sau [*m*] erau urmaţi de fricative: [*s*], [*š*], [*f*] sau [*v*]: în acest cas, oclusiunea lui [*n*] sau [*m*] poate fi suprimată, din causa articulaţiei continue sau semi-oclusive a consoanei următoare, care nu ofere un punct de sprijin oclusiunei sale; nasalitatea lui [*n*] sau [*m*] trece în întregime asupra vocalei precedente, şi apoi dispare (cf., în limba de astăzi, fonetismul *ispecţie*, etc.). In celelalte exemple, însă (*mînca*, etc.), oclusiunea lui [*n*] nu avea motiv ca să fie suprimată, pentru că oclusiva care urma oferea un punct de sprijin articulaţiei lui [*n*]. Grafia zero, în aceste cuvinte, trebue explicată, deci, prin analogie; acel care scria *rrăspos* şi *mâca* avea sentimentul dispariţiei oclusiunei lui [*n*] şi trecerei nasalităţei asupra vocalei preconsonantice, în amândouă casurile; grafii ca *aru↑c* (CV, 163, 9-10), *lă↑gă* (CP, ps. 11,5), în care se întrebuinţează slova ↑, cu valoarea ei de indicator al nasalităţei, pun bine în evidenţă acest sentiment al identităţei fonemului în casul vocală+[*n*]+oclusivă sau vocală+[*n*]+fricativă. Aceleaşi grafii se repetă, de altfel, şi în scrierea actuală a semi-culţilor: *cîd* (=când), *cîtă* (=cântă), *cregile* (=crengile), *icît* (=încât), *lucă* (=luncă), *muca* (=munca) sunt grafii care au fost relevate în tesele unor candidate la examenul de bacalaureat din 1930.

M. Ştefănescu, *Cu privire la scrierea limbei românești astăzi*, *Arhiva*, XXXVII, 1930, p. 246-249.

Faptele studiate mai sus nu ne permit să presupunem că în secolul al XVI-lea limba română poseda vocale nasale de tipul vocalelor francese (fr. [*ă*]<*en*, în *enfant*,

www.dacoromanica.ro

etc.); pe lângă dispariţia totală a oclusiunei lui [*n*] şi trecerea nasalităţei asupra vocalei precedente, acest tip de vocale nasale implică modificarea timbrului vocalei orale respective; dar vocalele nasale româneşti sunt de un tip diferit: în afară de gradul şi de durata nasalităţei, care nu sunt la fel cu a vocalelor nasale francese, timbrul lor e deosebit. Dificultatea ce o întâmpină un Român, în articularea vocalelor nasale francese, exemplifică în mod practic aceste diferenţe.

In schimb, nu suntem autorisaţi să afirmăm că nasalitatea vocalei care preceda pe [*n*] era la fel cu a vocalei urmată de [*n*] din limba comună de astăzi; dimpotrivă, suntem îndreptăţiţi să credem că existau regiuni, în sec. al XVI-lea, în care nasalitatea era mai pronunţată: [*ân*], etc., ceva la fel cu vocalele nasale francese, pronunţate de un provansal. Presupunerea noastră se basează pe faptul că, în zilele noastre, s'au înregistrat vocale pronunţat nasalisate în graiul din Maramureş şi Ţara Oaşului: [*un*] şi [*ũ*], *õ* (numerale), *ỹĩe* (=vie), *cą̃cỹ*, etc.

E. Petrovici, *De la nasalité en roumain*, Cluj, 1930; I. D. Ţicăloiu, *Probleme de fonetică cu date din limba românească veche*; *Aus dem Leben der bilabialen Nasalis*, *Zs. f. roman. Phil.*, XLIX, p. 698-702; LI, p. 280-291; Candrea, *Oaş*, p. 45-46; Papahagi, *Maram.*, p. LXI.

Vocalele nasalisate

Vom studia, sub acest titlu, timbrul sub care apar vocalele nasalisate.

[*i*]

1. In secolul al XVI-lea, [*e*] accentuat (+[*n*]) trecuse la [*i*]: *čine*, *credinţă*, *cuvinte*, *din*, *ğinere*, *mine*, *prin*, etc. Grafia cu *i* nu este însă generalisată; toate textele din sec. al XVI-lea presintă alternanţe *e*/*i*: *čene*/*čine*, *credenţă*/*credinţă*, *cuvente*/*cuvinte*, *den*/*din*, etc. Aceste alternanţe grafice apar şi într'un text scris cu litere latine, ca T: *credintza*, *kredintza*, dar şi *credentze* (148,6) *kredentza* (150,7), *cuvente*, *den* (pretutindeni), *dentr'* (*inima*, 152, 2, 6), *pren* (158,8), *sementze* (156,2).

Indicele de evoluţie fonetică fiind [*i*], iar grafia aceasta

www.dacoromanica.ro

fiind atestată în sec. al XVI-lea, nu încape îndoială că se ajunsese la etapa [*i*].

Cum se explică, atunci, notaţiile cu *e*? Pornind dela grafiile mai frecvente, şi anume dela acelea care interesează cuvinte care revin foarte des în toate textele, ca *din*<*de* + *în*, *dinainte*<*de*+*în*+*ainte*, *dintîi*<*de*+*întîi*, *prin*<*pre*+*în*.

Cf. grafiile *de* ↑, *de* ↑(*n*)*tru*, *pe* ↑*tru* din PO, relevate de Cipariu, *Principia*, p. 73.

Cuvintele acestea sunt compuse; în secolul al XVI-lea, părţile lor componente erau reunite, şi [*e*] trecuse la [*i*]; dar sentimentul compoziţiei nu dispăruse; grafii ca *de* ↑(*n*) sau *pre* ↑(*n*), probează analisarea acestor cuvinte în părţile lor componente. Grafiile *den* sau *pren* se explică, deci, pornindu-se dela un stadiu precedent, când cuvintele acestea erau simţite ca compuse. Pornindu-se dela *den*, *pren*, etc., grafia cu *e* a fost aplicată şi altor cuvinte: *credenţă*, *cuvente*, etc.

Sunt câteva fapte care vin să confirme această explicaţie; şi anume, notaţia *e* acolo unde nu e justificată de fonetică. De ex.: *večenru* (= vecin, H, ps. 34, 14; 100,5), unde grafia aceasta nu poate fi explicată decât prin analogie grafică, pentru că [*i̯*] latin vulg. nu putea fi redat decât prin [*i*]; notaţia cu *e* în *asenului* (=asinului, TB, 470,110) este iarăşi analogică. Grafia cu *e*, în *mentu* (ind. pr., 3 pl., S, ps. 65,3) nu notează, de asemenea, realitatea fonetică, pentru că fonetismul normal est *mînt* (*mănt*ъ, H, CP, ps. 65,3); notaţia cu *e* e datorită, probabil, analogiei cu *menţi*, *mente* (2 şi 3 sg.).

Aşa dar, în aceste casuri, *e* notează pe [*i*]: *mentu* trebue deci interpretat ca [*mint*], după cum admite Densusianu (*Hist.*, II, 57).

In acelaşi fel trebue interpretată grafia ↑*mpensu* (S, ps. 59,3), foneticeşte, [*împins*]; notarea cu *i* apare, de altfel, în S (↑*pinsu*, cânt. 6,4) şi în H (↑*pinsu*, S,H, ps. 117,13). S mai cunoaşte grafia *vencu* (subj. pr. 1 sg., cânt. 4,19), *vencă* (subj. pr., 3 sg., S,H, ps. 118,133), pe lângă *vă*↑*c*ъ (S, ps. 48,15; H, ps. 18,14)).

Bendu (part. pr., S, ps. 68, 13) se explică prin analogie grafică cu *mentu*.

www.dacoromanica.ro

Timbrul vocalei din prima silabă în *činsti* (vb.) şi *činstit* apare notat în toate textele nu numai cu slova care notează pe [*i*], dar şi cu slova care notează pe [*e*] : *va če<n>sti* (TM, 47,5), *czesstimu* (T, 154, 9, pe lângă notaţia cu *i* : *czinsstym*, 164,2, *czinste*, 166,2), *čenstita* (M-rea Moldoviţa, 1595-1622, LB, 72,24). Şi în casul acesta ne-am aştepta la grafia care notează pe [*i*], pentru că [*i*] redă în mod normal, în dacoromână, pe v. bg. ę (čęstĭ) sau pe ĭ (čĭstĭ); notaţia cu *e* nu are, deci, raţiune fonetică, şi ea se explică prin analogie cu grafiile *den*, *pren*, etc.

Densusianu, *GS*, III, p. 455-456 îşi menţine explicaţia dată în *Hist.*, II, p. 65 urm. („ce fut la présence d'un *e* dans la syllabe suivante qui entrava jusqu'à une certaine époque l'évolution définitive de *en* à *in*", p. 68). Pentru A. Procopovici (*Dacoromania*, VI, p. 404-405), grafiile *kredentze*, *kuvente* sau *svente* din T ar nota o realitate fonetică; totuşi, o cercetare rapidă a textelor româneşti scrise cu litere latine în jumătatea a doua sau la sfârşitul secolului al XVII-lea, când nu mai poate fi îndoială asupra timbrului vocalei accentuate, probează că *e* notează în aceste casuri pe [*i*] : *den* (pretutindeni, Stef. Fogarasi, 1648), *argsent* „argint", *den*, *pren*, *szvente* (M. Halici, 1674), *credenca*, *de'ntei* (Vito Pilutio, 1677), *adensul* (=adinsul, Ion Viski, 1697); v. B. P. Hasdeu, *Rev. pentru ist., arheol. şi filologie*, VI, p. 18; I. Nădejde, *Ist. limbei şi literat. rom.*, Iaşi, 1886, p. 376 şi urm., N. Drăganu, *Dacoromania*, IV, p. 115, 145.

2. [*i*](+[*n*]), representând un mai vechi [*e*](+[*n*]), precedat de o oclusivă labială, de [*s*], de [*r*] sau de o consoană+[*r*], a trecut la [*î*]; această modificare de timbru e condiţionată de timbrul vocalei din silaba următoare : dacă vocala următoare era prepalatală ([*e*], [*i*]), atunci fenomenul nu s'a petrecut : *fîn*, *vînă*, *frîn*, *rînă*, *sîn*, *strîng*, dar *mine*, *sine*, *vine*.

Un fonetism ca *mînt* (ind. pr., 3 pl., v. exemplele de mai sus, p. 44, şi *mântu*, TB, 418,23) e deci normal; *mint* (3 pl.), dimpotrivă, este o formă analogică, după *minte* (3 sg.), cu [*i*] normal.

In schimb, fonetismele *împănğe*, *împănği*, *împănşi*, din H (ps. 43,23; 87,15; 35,13) sunt refăcute după [*împîng*] (1 sg.), în care [*î*] este normal.

[*î*]

1. In cuvintele cu structura fonetică următoare : consoană continuă+[*î*] accentuat+[*n*] ([*m*]), [*î*] e no-

www.dacoromanica.ro

tat cîteodată cu slova care notează vocala de timbru [*i*]: *rindul, sinğe, sint, stinğe, strimb*; aceste notaţii apar, dese ori, în acelaşi text, pe lângă notaţiile cu *ă*: *răndul, sănğe, sănt, strănğe, strămb*, cf. de ex. *săntu/sintu* şi *sănğele/sinğele* în *Călătoria Maicei Domnului la iad* (TB, 313 urm.), sau *săntu/sintu* (*Apocalipsul Ap. Paul* şi *Cugetări în ora morţei*, TB, 415 urm., 449 urm.)

N. Ardealului-Maramureş. *Singur*, H (ps. 135,4), S (pretutindeni, dar *săngur*, H,V, ps. 71,18; 151, titlu), *singurz*, CV (121, 13-14), *strinğe*, H (ps. 32,7), S (ps. 25,2), *strinseră*, CV (44,2), *simbâlă*, TM (47,6), *sinğe*, TM (107, 214-215), TB (336,50), *sinğale*, Caz. I (40,8,18, dar *sănğe* pretutindeni), *sint*, TB (286, 11,7, etc.), *strinğe*, TM (192,157), *vădzindu*, TB (453,80).

N. Maramureşului, 1602-1617, *simtz* (=sînt, LB, 73,23).

N. Ardealului, *sinteţi*, EP (36).

Moldova. 1591, *sint, sintam* (DH,XI, 218); 1593, *sintem*, dar *săntu* (DH, XI, 317,318); 1594, *sintim* (DH, XI, 490); *sint, sintam* (=sintem, AAR, 20 ist., 444). Câmpulung,-1604-1618, *sintem*, dar *săntu* (LB, 75, 8,9); *sintem* (LB, 77,2). Bacău, 1609, *sint* (DR, 13, pretutindeni). Săcueni (Roman), 1607, *sintu* (DR, 10,24). Suceava, 1595, *simztei*, dar *sămztu* (LB, 49,5,17); 1601, *rindul, sintu* (LB, 69, 4,12). Brăhăşeşti (Tecuci), 1577, *şezindu* (CB, I, 26, 3). Tighina, ca. 1587, *simtem* (SD,V,391).

S. Ardealului-Ţara Românească. *Singur*, CPr. (II Corint., 8,3), *sintem*, CP_2 (ps. 102,14), *strinğe*, CP (ps. 25,2), *strimtele, strimtei*, CT (Mt. 21, Luca 72).

Ţara Românească. Câmpulung, 1521, *strimt* (dar *sănt*, N).

Bănat. PO: *sinğe* (Gen. 4,10), *strimbătate* (Gen. 49,5), *stringâ-se, strinsul* (Gen. 1,9,10).

Grafiile acestea redau un fapt fonetic, trecerea lui [*î*] la [*i*], produsă de consoana continuă care precedează pe [*î*]. Consoanele care au provocat procesul ([*dz*], [*s*] sau [*r*]) sînt articulate în partea anterioară a gurei; dimpotrivă, [*î*] este articulat în partea posterioară a gurei. Sub influenţa lui [*dz*], [*s*], [*r*], [*î*] şi-a modificat articulaţia posterioară şi a trecut la [*i*].

2. [*i*] accentuat din forma cu fonetismul normal *curîndu* a fost asimilat de [*u*]; grafia cu *u* apare într'o serie de texte: *curund(u)*: H (ps. 6,11, etc.), S (ps. 2,13), CV (42,2 etc.), TM (154,192), TB (466,103).

www.dacoromanica.ro

Cunâ↑su, TM (191, 155), este fonetismul normal (< c u m + i p s o > **cunăsu* > **cunănsu* > *cunînsu*); textele cunosc şi forma cu [*î*] asimilat de [*u*]: *cunrusulu, curusu, cu nuşii*, CV (2, 3-4, etc.), S (ps. 17,24), V (ps. 125,2), TM (228, 226), CT, (Mt. 31), *cu nusul* (Câmpulung, Bucovina, 1595, LB, 48,14), etc.

Aceeaşi asimilare apare în *u↑turĕrec* (H, ps. 3,7), *unturereče-se*, S (ps. 68,24), şi în *luund* (<*luăndu*, H, ps. 125,6).

[*u*]

Trecerea lui [*u*] neaccentuat (+[*n*]) la [*î*], în *porînci* (vb.<v.sl. poročiti), este normală. Grafia *porănči*, curentă în toate textele, este deci justificată de fonetică. *Porăncă* (S, ps. 118,6, etc.; TB, 314,31; PO, Gen. 45,21) este un fonetism analogic; fonetismul normal este *poruncă* (TB, 418,23; Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 476 a).

Vocalele finale

Poziţia la finală neaccentuată, pentru o vocală, este critică: limbile cu accent de intensitate presintă tratamente speciale pentru vocalele în această situaţie. Tratamentul general este amuţirea vocalei, din causa tendinţei de a închide timbrul vocalelor finale şi de a scurta durata lor.

-[*e*]

Inchiderea timbrului lui -[*e*] a avut drept urmare trecerea lui -[*ĕ*] la [*i*], notată în textele moldoveneşti: Moldova. 1594, *ari, čeri, făči, iasti* (=este), *mari, mini, zili* (DH, XI, 395 urm.); 1593, *făči, zeči, zili* (AAR, 20 ist., 442); 1594, *afli, carti, čeni, câti, di, forti, sănătati* (DH, XI, 490,610). Cîmpulung, încep. sec. al XVII-lea, *pači, ştiri* (LB, 60,2,3). Tg. Neamţ, încep. sec. al XVII-lea, *di* (=de, LB, 67,7). Suceava, 1595, *ştiri, čĕli, pči* (LB, 49,5,7,14); încep. sec. al XVII-lea, *ştiri, dumitali, dumnetali* (LB, 65,6,16,28).

www.dacoromanica.ro

-[ĭ]

Dispariţia lui -[ĭ] (<[i]) în articulaţia consonantică precedentă apare în toate textele, atunci când -[ĭ] e precedat de [č], [š], [ts], fără ca să putem precisa dacă nu e vorba de o insuficienţă grafică, atunci când finala cuvântului este scrisă deasupra rândului; fenomenul e atestat rare ori după oclusive.

Regula este însă de a nota pe -[ĭ], menţinut în grafie din causa rolului său morfologic, de ex. ca indicator al pluralului, în *toţi*, etc.

Iată câteva exemple de notaţii care omit pe -[ĭ]:

a. după [č]: *mič* (pl., S, ps. 41,7), *silnič* (pl., S, ps. 17,18);

b. după [š]: *însuş* (S, cânt. 2,12), *trecuş* (pf. 2 sg., S, ps. 9,22), *sănătoş* (Suceava, 1593-1597, LB, 50, 12-13);

c. după [ţ]: *toţ* (M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 46,29), *să fiţ* (Suceava, 1593-1597, LB, 50,12).

d. după alte consoane: *m* (=mi, pron. pers. enclitic, H: *če-m va face*, ps. 55,12, etc.; S: *se-m dai*, ps. 7,5, etc.).

Densusianu (*Hist.*, II, p. 88) şi Candrea (*S*, 1, p. 150) consideră ca notaţie zero şi notaţia cu ъ; de fapt, aci ъ notează pe [ĭ].

-*[u]

Problema este de a determina soarta lui -[u] (<[u], [o] în cuvintele de origine latină), în sec. al XVI-lea. Textele, cu excepţia celor indicate mai jos, nu presintă grafii consecvente: se notează fie *-u*, după grup de consoane sau nu, fie -ѫ, -ъ, -ѫ sau *-o*, fie zero, fără ca să putem precisa că în cutare regiune apare *în mod constant* cutare notaţie, care ar putea fi opusă altor notaţii dintr'o regiune diferită. Regula generală, aşa dar, o constitue notaţiile *capricioase* în toate textele. Găsim acelaşi cuvânt notat în chipuri diferite, chiar în acelaşi text, de ex. *covor* (192, 24, 26-30), *covoru* (193, 31), *aurъ* (197,137), *aur* (204, 306), *făn* (206, 349), *fănu* (207, 380; M-rea Galata, Iaşi, 1588, CB, I), *cum* (de 3 ori) şi *cumu* (de 2 ori; Câmpulung,

www.dacoromanica.ro

Mușcel, 1521, N), *kendu* (=când, 146,11), *kend* (148,12, etc.), *suentu* (=sfânt, 152, 5, etc.), *suent* (158,16), *ueselindu* (=veselind, 158,13), *uiselind* (146,5), *hommu* (=om, 148,2), *om* (148,3), *adczutoru* (=ajutor, 154, 6), *adczutor* (149,1, etc.), *uaku* (=veac, 154,9), *uak* (166,1), în T.

In CV, însă, -[*u*] e notat în mod constant, după consoană sau grup de consoane; notația cu -ъ, -ѣ apare rare ori: *aminѣ* (165,6), *apostolѣ* (138,3; 138,5; 165,7; 168,1; 168,10), *hicleşiꙗ* (65,5), *Ierusalimѣ* (pretutindeni, *Ierusalimu* de 3 ori), *Israilѣ* (109,9), *Savaothѣ* (132,4) și *tuturorѣ* (142,8). In S, notația variază după copiști: la cop. A, -[*u*] e notat după grup de consoane: *cănd̆u* (ps. 3,13), *săntu* (ps. 9,21); după consoană simplă, de cele mai dese ori timbrul vocalei finale nu e indicat (notația zero): *răsădit* (ps. 1,3), *lut* (ps. 2,9), etc. Sunt însă casuri când timbrul acestei vocale e notat prin ѣ și, de 20 de ori, prin *u*. Copiștii B și C întrebuințează pe *u* și ierurile, în mod capricios. Aceleași notații se regăsesc în H, V și GB. In ceeace privește notația zero, trebue ținut seama de faptul că în textele manuscrise, consoanele finale sunt notate, deseori, deasupra rândului. Așa dar, nenotarea vocalelor finale, în astfel de casuri, e datorită unei insuficiențe grafice. Singurele fapte care trebuesc, prin urmare, reținute, în astfel de casuri, sunt faptele positive, adică existența cutărei sau cutărei grafii.

Dacă ne adresăm unor texte mai vechi, de ex. documentelor ungurești, scrise cu litere latine, nu găsim pe -[*u*] notat: *Butul* (n. pr.), 1209, *Budul*, 1252 (Densusianu, *Hist.*, I, 393); în hrisovul lui Ștefan Dušan din 1348, ѣ e notat la finală într'o serie de nume proprii: *Daiulѣ*, *Doiulѣ*, *Drajulѣ*, *Hranulѣ*, *Oparitulѣ*, *Nĕgulѣ*, *Stanulѣ*, *Vladulѣ*, etc. Această notație apare și într'un document din Argeș (1385): *Radulѣ* (Al. Ștefulescu, M-rea Tismana, București, 1909, p. 167). In sfârșit, în documentele lui Ștefan cel Mare, pe lângă notații cu ъ, ѣ, ca *buorъ* (Suceava, 1479, Bogdan, DSM, I, 221), *cumnaꙋъ* (Suceava, 1470, I, 152), *nepotѣ* (Suceava, 1488 și 1490, I, 354 și 442), *runcѣ* (ibid., 1502, II, 210), găsim câteva cuvinte în care finala vocalică nu e notată: *brad* (Suceava, 1490, I, 439), *bradul mueriei* (Suceava, 1490 și 1491, I, 440,488), *buor* (ibid., I, 440), *lac* (Suceava,

www.dacoromanica.ro

1468, I, 127), *nepoţ* (Suceava, 1466, 1487, 1490, I, 114, 301, 397).

Grafiile acestea probează că -[*u*] final amuţise încă din sec. al XIII-lea, după consoană simplă.

Din faptele expuse mai sus resultă că, în secolul al XVI-lea, ierurile aveau un rol pur ortografic. Două fapte vin să confirme această conclusiune:

a. deja în textele v. slave (copii din sec. al X-XII-lea) se manifestează tendinţa de dispariţie a ierurilor neintense; fenomenul acesta a fost urmat, mai târziu, de amuţirea lui ъ şi ь finali, conservaţi în scris în puterea tradiţiei;

b. în textele româneşti din sec. al XVI-lea, ierurile şi -*u* sunt notaţi în cuvinte care n'au comportat niciodată vocale finale şi în care, deci, nu poate fi vorbă de conservarea lui [*u*]: *dinъ*, *primь* (=prin; V, ps. 141, 8; cânt. 3,10), *dinь*, *kipь* (<ung. kép), *denь* (PO, Gen., 12,1; 13,11; 24,67), *akmussu* (=acmuş), *kipu* (=chip, T, 148,1,2; 150, 7; 156,1).

In lumina acestor constatări, grafiile variate dintr'un text ca inventarul mănăstirei Galata (CB, I, 192 urm.), comparate cu grafiile consecvente din alte texte contemporane, de ex. -*u*: *amu* (*trimis*), *amu scăpat*, *m'amu rugatu*, *dereptu*, *m'a prinsu*, *dzacu*, *sămtu* (Bistriţa, 1600, LB, n-l 8), sau -*o*: *Cămpolungo*, *jeloito*, *Iono*, *bătrăneloro*, *forato*, *irelo*, *brъbătesco*, *altolo*, *dereptolo*, *dă<n>so* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, n-l 9), apar ca simple aplicaţii a diferitor procedee ortografice, fără valoare fonetică. Intrebuinţarea lui *o* se explică prin faptul că [*u*] e notat, în unele texte, cu ajutorul slovei *o*: *molţi*, *boni*, etc. (v. mai sus, p. 35); *o* la finală are deci valoarea notaţiei cu *u*, în această situaţie.

Grafia cu *u* cere câteva lămuriri.

a. Există, în limba vorbită din zilele noastre, un -[*u*] (notat *u* sau *ŭ* de dialectologi), care poate fi urmaşul lui -[*u*] de origine latină. Acest -[*u*], sau -[*ŭ*], a fost menţinut din motive fonetice; el apare, într'adevăr, în cuvinte terminate printr'un grup de consoane (consoană+oclusivă): fonetismele *albu*, *allu*, *găsescu*, *optu*, *pascu* au fost înregistrate în diverse localităţi din Bucovina, Maramureş şi din Ardeal.

www.dacoromanica.ro

Prin analogie, acest -[*u*] apare şi la sfârşitul unor cuvinte cu o structură fonetică analoagă sau care comportă o consoană simplă finală, dar la origine n'au comportat vocale finale: *sîntu, eu yestŭ, mă 'mbetŭ* (Ţara Moţilor).

b. Se poate întâmpla ca timbrul -[*u*] sau [*ŭ*], înregistrat de dialectologi la finala acestor cuvinte, să fie produs de o pronunţare specială a oclusivei consonantice. Experienţa probează, într'adevăr, că după explosia oclusivei finale se poate produce o slabă articulaţie vocalică, care poate fi auzită (interpretată) ca [*u*] sau ca [*ŭ*]. In acest cas, originea lui [*u*], sau [*ŭ*] în cuvintele care ne interesează, ar fi pur fonetică.

c. In sfârşit, există un -[*u*] introdus din nevoi ritmice, în cuvintele care termină versurile populare cântate; acest [*u*] închide silaba care urmează imediat după accentul dinamic:

La trei ani dac'am venitu,
Am găsit locul pîrlitu.

Ov. Densusianu, *Din istoria amuţirii lui u final în limba română*, *AAR*, 26 liter., p. 1 urm.; *Hist.*, II, p. 93 urm.; T. Papahagi, *Cercetări în Munţii Apuseni*, *GS*, II, p. 47; Papahagi, *Maram.*, p. LVI-LVII; A. Graur, *Romania*, LIII, p. 397. După Densusianu. -[*u*] a dispărut cu atât mai repede, cu cât era mai depărtat de accentul de intensitate: 1. *o'mulŭ* 2. *o'mŭ* 3. *vorbe'scŭ* (după grup de consoane). Mărturiile variate ale textelor s'ar explica prin faptul că textele provin din regiuni diferite: în unele regiuni, -[*u*] fusese conservat (notaţia cu *u*), în altele, trecuse la -[*ŭ*] (notaţia cu ierurile).

-[*ęa'*]

In texte provenind din Maramureş, N. Ardealului, Bucovina, Moldova şi Bănat, [*ęa'*] apare notat cu slova care notează pe [*e*]:

N. Ardealului-Maramureş. *me* (= mea), *re* (= rea), S (ps. 70,5,6,9, etc.; ps. 118,101), *ĉĕe* (=acea), TM (149, 185, etc.), TB (450,74), *ave* (=avea), TB (287, 118, etc.), *duĉe* (=ducea), TM (146, 180), *dzăĉe* (=dzăcea), TB (318, 35, etc.), *făĉe* (=făcea), TM (193, 159), *plânğe* (=plîngea), TM (193, 159, etc.), *va ave*, Leg. Dum. Cod. I (9,16, etc., dar *veţi avĕ*, 17,12); în *Călătoria Maicei Domnului la iad* (TB, 313, urm.),

www.dacoromanica.ro

grafia cu *e* e generală : *arde, pute, şede, zăče* ; *dzăčĕ* apare o singură dată (TB, 320, 36).

N. Ardealului, *me* (=mea), EP (p. 36).

Moldova. 1591, *me* (=mea, DH, XI, 218) ; 1593, *şede* (=şedea, AAR, 20 ist., 445). Câmpulung, începutul sec. al XVII-lea, (*să să*) *de* (LB, 54,16) ; 1604-1618, (*de am*) *pute* (LB, 73,5). Bârlad(?), 1588, *a ţine, cče* (=acea, CB, I, 51,1, 12). M-rea Moldoviţa, 1601-1602, (*să se*) *de*, LB, 70,8). Suceava, începutul sec. al XVII-lea (*nu l-arѫ mai ѧnvie* (LB, 63,11) ; 1601, (*veţ*) *vede* (LB, 70,15).

Bănat. *tăče* (PO, Gen. 24,21) ; *ua aue* (=va avea), T (158,11), *ua remane* (=va rămânea, 160,2), *mania me* (=mânia mea, 146, 6), *ua cyne* (=va ţinea, 146,9 ; 154,2), (*sse putem*) *uede* (=să putem vedea, 148,14).

Grafia cu *e* notează un fonetism curent şi în zilele noastre în aceste regiuni : [*è*] (=[*e*] deschis ; corespunde lui [*ęa* '], în această poziţie, din Ţara Românească). Grafiile cu ѣ, ѧ, care apar în textele din Maramureş, N. Ardealului, Bucovina, Moldova şi Bănat notează, deci, pe [*è*] ; dar caracterul polifon al acestor slove nu ne-ar fi îngăduit să ajungem la această precisare, dacă n'ar fi fost întrebuinţată şi slova *e*, a cărei valoare fonetică nu dă loc la interpretări.

Vocalele în hiat

1. Textele din sec. al XVI-lea ne oferă o serie de exemple de reducere a hiatului dintre două vocale, prin epentesa unei semi-vocale.

Hiatul [*i*]-[*a*] şi [*ĭ*]-[*a*] e notat după cum urmează : *dzua*, H (ps. 21,3, etc.), S (ps. 12,2, etc.), V (ps. 90,6, etc.), CV (13,8, etc.), TB (291,124), Leg. Dum. Cod. I (19,5, etc.), Caz. I (28,11, etc.), *zua*, PO (Gen. 1,5), CP_2 (ps. 31,3), *dzuoa*, S (ps. 1,2), H (ps. 18,3), CV (22,6), TM (52,14) *dzia*, PO (Gen. 47,23).

[*ĭ*] >[*ĭ*] după [*dz*], şi [*ĭ*]> [*u*], sub influenţa lui [*w*].

Pentru hiatul [*o*]-[*ă*] găsim notaţiile următoare :

a. oao şi *oaă* : *amăndoao*, CV (48,5), *doao* (pretutindeni), *noao*, H,S (ps. 80, 14), *ploao*, S (ps. 10,6), CP_2 (ps. 77,24), *voao*, CC_2 (p. 225,1,2), *doaă*, H (ps. 61,12) ;

www.dacoromanica.ro

b. oo: *doo* (S, cânt. 2, titlu), Făurei (Putna), 1592 (DR, 3, 6), Țara Rom., 1600. (AAR, 20 ist., 483,2), *ploo*, CV (135,8), S (ps. 77, 24);

c. oa: *doa*, CV (71,2), V (cânt. 2, titlu), *noa*, V (ps. 143,12), *ploa*, EP (36), *ploa-va*, H (ps. 10,6), *roa*, V (cânt. 2,2).

Grafia aproximativă *noae*(= nouă) apare la Câmpulung (Bucovina), 1595 (LB, 48, 12) și în PO: *în a șaptĕsprădzĕce dzi luniei a doae* (PO, Gen. 7, 11).

Hiatul [*u*]-[*ă*] e representat prin grafiile următoare: adv. *ĭuo* „unde", H (ps. 13,5, etc.), V (ps. 106,7, etc.), CV (15,7, etc.), TM (122,236), TB (290,123; 291,124), PO (Gen. 37,19; 38, 21), *io*, CP (ps. 41,11, etc.), CT (Mt. 3, etc.); Câmpulung, 1521 (N); *încătruo* (grafie generală, și *încătroo* (TM, 50,10), *nuor* (grafie generală) și *noor*, H (ps. 104,39), TM (148,183), *văduo* (grafie generală).

Hiatul [*u*]-[*a*] e notat *oa* și *uoa*: *loatu*, H (ps. 68, 30), *luoa*, H (ps. 138,9).

Aceste grafii exprimă, deci, fonetisme ca [*ziwa*], [*dowă*], [*iwo*], etc.

In FP, Leg. Dum. Cod. I și PO găsim notată trecerea lui [*w*] la [*v*]: *dzuva* (=ziua), *luva* (=a lua), *luvară* (=luară), *plovă* (=plouă, EP, 36), *dzova* (=ziua, Leg. Dum. Cod. I, 17,12), *dziva*, PO (Ex. 13). Fenomenul acesta (de ex. fonetismul *a luva*) a fost semnalat în graiul vorbit în zilele noastre de Românii din Serbia, în Oltenia (j. Mehedinți) și în Ardeal (j. Mureș, Turda și Cluj). Același fenomen de reducere a hiatului pare a fi exprimat de grafia aproximativă *logat-am* (=luat-am), care apare în texte scrise de Petru Șchiopul (1591-1594, DH, XI, 232, 233, 357; 397; AAR, 20 ist., 441,447).

2. Există o serie de grafii care marchează hiatul. Astfel, în textele scrise de Petru Șchiopul găsim grafii ca *avuzi* (AAR, 20 ist., 444), care pot fi comparate cu notațiile *am avudzit*, *să ne lăvudăm*, care apar în texte scrise în Bucovina în întâia jumătate a sec. al XVII-lea (Câmpulung, 1637, 1640, DB, I, 59, n-l 79 și 73, n-l 96); grafiile acestea pun deci în evidență hiatul [*a*] ([*ă*])-[*u*].

www.dacoromanica.ro

DIFTONGII

Diftongii crescânzi

[*ęa'*]

Diftongul [*ęa'*], urmat în silaba următoare de [*a*] ([*ă*]), a fost monoftongat în [*a*], din causa influenţei asimilatoare a lui [*a*] din silaba următoare, la care s'a adăugat influenţa lui [*a*] accentuat care formează al doilea element al diftongului : *[*męasa*]>[*masă*]. Monoftongarea era efectuată în sec. al XVI-lea ; *masă* este dat de H, de ex. (ps. 68,23).

1. Un cas special este format de cuvintele în care [*ęa'*] (-[*a*]) era precedat de [*ţ*] sau [*s*] ; grafiile nu ne îngădue să admitem că monoftongarea lui [*ęa'*] se petrecuse în toate regiunile. Astfel, CV (103, 8-9) presintă grafia *sĕră*, în care *ĕ* notează diftongul [*ęa*], pe când H cunoaşte, pe lângă *sĕră* (de ex., ps. 89,6), şi grafia *sară* (ps. 29,6 ; 54,18 ; 58,7,15 ; 103,23 ; 140,2), care redă monoftongarea diftongului ; notaţia *sara* apare şi în T (148,2). In S, grafiile *sară* (ps. 140,2), *ţara* (ps. 77,51 ; 80,6,11 ; 104,32,35) apar pe lângă *sĕră* şi *ţĕră*. Monoftongarea a fost provocată de consoana continuă precedentă ; o probă despre această acţiune a consoanei continue o avem în grafiile *deşartă* (S, ps. 107,13 ; CT, Mt. 48 ; PO, Gen. 37, 24), *şarbă* (TM, 150,186, CPr., Act. 12,13), *şază* (TB, 467,104 ; CT, Marcu 15). Din aceeaşi causă, [*ęa*] a fost monoftongat în [*a*], nu în [*e*], cum era de aşteptat, în *căstĕ*, CV (47,13), *greşaşte* (CV, 122,10), *îndulcaşte*, S (ps. 34,9), *săgate*, S (ps. 63,5), *şarpe*, S (ps. 139,4), *sfrăşaşte*, S (ps. 28,9), CPr. (Iacob, sumar 20), *slujaşte*, TB (424, 28). Grafiile acestea sunt generale în textele din secolul al XVI-lea : primul ele-

www.dacoromanica.ro

ment al diftongului [e̯a] a fost absorbit de consoana continuă sau semi-oclusivă precedentă.

Diftongul a fost însă conservat, acolo unde juca un rol gramatical; astfel, în adj. f. *dreaptă*, unde [e̯a'] alternează cu [e], dela forma masculină: *drept/dreaptă* constitue o alternanţă morfologică, prin oposiţia [e]/[e̯a].

Notaţiile cu *ѣ* în cuvintele de origine slavă ca *sѣt* (S, ps. 12,2; V, ps. 82, 6), *svѣt* (CV, 19, 3), *svѣştnic* (S, ps. 17, 29), *vѣci* (Suceava, 1597, CB, I, 77, 9) sunt datorite analogiei grafice cu formele slave *sŭvětŭ*, *svěštĭnikŭ*, *věčĭno*, etc.

2. Conj. *dacă* e notată *deca* în CV (7,3, etc.), S (ps. 67,14), TM (147, 181), TB (285,113; 415,20; 423,28), CT (Mt. 39, etc.), Moldova, 1593 (DH,XI,349), *dĕca* în GB (741, 55,4 a), TM (102, 202; 227,224), CP (ps. 55,7), PO (Gen. 2, 19, etc.), LB, 59,11 (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea), *deaca* (Iaşi, 1606, AAR, 20 ist., 492), *deac'* (*am văzut*, Roman, 1605, DR, 8,4), *decă* (*decâ*), în Cat. M (257, 24), *daca*, în CB, I, 57,5 (Tg. Jiu, 1591), şi *dacă*, în CB, I, 29, 12 (j. Bacău, 1581).

Meyer-Lübke a arătat că *deca* este un compus: *de*+*ca*; cât timp cuvântul a fost simţit ca compus, accentul cădea pe finală: *deca'*; când simţul compoziţiei a dispărut, accentul a trecut pe prima silabă: *de'ca*; [e] a suferit atunci diftongarea, fiind urmat în silaba imediat următoare de [a]: *de̯aca*. *Dacă* se explică din *de̯aca*: monoftongarea lui [e̯a'] a fost provocată de [a] următor (*daca*); timbrul [ă] al finalei (*dacă*) provine din trecerea normală a lui [a] neaccentuat la [ă].

Această explicaţie, admisă de Drăganu (*Dacoromania*, III, p. 272 urm.), a fost respinsă de Candrea (*S*, I, p. 130) şi Densusianu (*Hist.*, II, p. 59): *deca* nu era accentuat în frasă. Obiecţiunea e nefundată, pentru că *deca* era accentuat cel puţin la iniţiala frasei: *deca am venit*, etc. *Deca* nu este compus din *de* + v. bg. *ako*; explicaţia aceasta e contrazisă de formele atestate în textele din sec. al XVI-lea: *de*+*ako* ar fi trebuit să fie redat prin *deacă*: textele nu cunosc însă decât pe *deaca*.

[ye]

1. Diftongul [ye'], când silaba următoare conţinea o vocală de timbru [e], apare notat, în toate textele, cu ajutorul slovelor ѧ, ѣ, ѥ, ѥ, ѣ, şi ѣ. Toate textele cu-

www.dacoromanica.ro

nosc alternanţe grafice : ѧ, ѣ, іе : ѧ*le*, *ĭale*, *ĭele*, ѧ*pe*, *ĭape*, *ĭepe*, *mu*ѧ*re*, *muĭare*, *muĭere*, în texte diferite, sau *ĭaste* şi *este* (H,S, ps. 15,6; 72, 25), *mu*ѧ*r*ѧ, *mueriei* şi *muĭarĕ* (PO, Gen. 3, 15, 16; 18,9), *mu*ѧ*re* şi *moer*ѧ (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 54,4,5,6), (*voĭu*) *pĭĭarde* şi *vărѣ pierde* (PO, Gen. 18,32; 19,13), etc., în acelaşi text; numai V şi CV notează în mod constant diftongul cu ajutorul slovelor ѧ şi ѣ. Dimpotrivă, în T, diftongul e notat în mod constant *ie* : *iele* (154, 3), *ieste* (pretutindeni). Grafia aceasta mai apare într'un zapis de danie din Cerneţ (Mehedinţi), 1599 : *es*<*te*> (CB, I, 88,11).

Grafiile *e*, *ĭe* (sau *ie*, în T, text scris cu litere latine), notează diftongul [*ye*]; aşa dar, se ajunsese la acest stadiu fonetic, în sec. al XVI-lea. Trecerea lui [*ya'*] la [*ye'*] a fost provocată de vocala de timbru [*e*], conţinută în silaba următoare, ca şi în casul [*ęa*]-[*e*] (*lęaĝe*> *leĝe*). Notarea diftongului cu ajutorul slovelor ѧ ѣ este, de sigur, tradiţională. In interpretarea valoarei fonetice a acestor slove trebue ţinut seamă şi de faptul că în medio-bulgară ѧ notează şi diftongul [*ye*].

Cf. H : *dzis*ѧ, *întoars*ѧ, *num*ѧ*le*, *ucis*ѧ (= dzise, întoarse, numele ucise, ps. 9, 27; 9, 32; 8, 10; 104, 36).

Fonetismul normal, cu diftongul [*ye*] : *ezeru* (<v. sl. jezero) apare în S (ps. 113,8) şi în CT (Luca 17); *ĭazer* (H, ps. 113,8) şi *ĭazere* (S,V, ps. 106, 35) sunt fonetisme analogice, după *ĭaz* (Densusianu, *Hist.*, II, 74-75).

Notaţia ѧ şi іѧ în cuvinte ca *ală*ѵ*e*, *boĭer*, *ĭesle*, *prieten*, etc., reproduce ortografia cuvintelor slave : *jave*, *boljarŭ*, *jasli*, *prijatelĭ*. etc.; întrebuinţarea slovelor ѧ sau *ja*, în *boѧri* sau *bolari*, de exemplu, este, prin urmare, un simplu fenomen grafic.

2. Prezenţa diftongului [*ye*] în *mierurata* (=minunata, CV, 147, 1) se explică în modul următor : *m i r a r e> *a se mera*, în mod normal, prin trecerea lui [*i*] neaccentuat la [*e*]. Ca un fonetism particular Moldovei, a fost relevată în zilele noastre forma (*eu mă*) *myer*, cu diftongarea spontană a lui [*e*], ca în [*myeĝe*], [*tryĉe*] (fonetisme curente în graiul moldovenesc de astăzi). După [*myera*], fonetism normal, în sec. al XVI-lea, în părţile de nord ale Ardealului, s'a refăcut un [*myerurat*].

www.dacoromanica.ro

[*yu*]

1. Fonetismul normal, cu [*yu*], apare în *menčĭun(r)os*, dat de CV (166, 14, etc.), H,S, (ps. 61,11, etc.), V (ps. 108,2, etc.), TM, (122, 236), TB (332,47) şi în *strunčĭura*, S (ps. 67, 22, etc.). Reducerea diftongului, prin analogie cu formele verbului *a minţi*, care nu-l cunoşteau, apare în *menčinos*, *minčinos*, TB (463, 97), CP (ps. 32,17, etc.), CT (Ioan 32), PO (Gen. 38,23), *strunčina*, CP (ps. 67,22, etc.).

2. La iniţială, diftongul e conservat în *iuşor*, Leg. Dum. Cod. I (20,2), TB (416,20), CPr. (I Corint., 4,3), *iuşira*, CV (93,7-8); *uşor* e datorit unei false separaţiuni a cuvântului, în legături sintactice ca *mai iuşor* >*mai uşor*.

Iuşor a fost precedat de **[yewşor]*; fonetismul [*yu*] (< [*yew*]) e atestat în unele texte: *iară iu-s nĕtedă* (PO, Gen., 27, 11), *Iuşoare* (TB, 416, 20), *iu* (=eu, Bistriţa, 1600, LB, 52, 19).

3. Diftongul [*yu*], în *mitĭuta*, *mitĭutelu* (CV, 123,5,7-8), pare a fi datorit contaminării lui *mitutel* (<**micutel*, CT, Mt. 106), cu *mititel*.

[*wa*]

1. Diftongul [*wa*] e notat *oa*, *o*, *ѡ* şi rare ori *ua* (*fuamele*, TM, 44,1; *tuate*, TB, 452,78; *venenuase*, Leg. Dum. Cod. I, 14,3). Toate textele presintă alternanţe grafice, în sensul că acelaşi text cunoaşte grafii ca *codă* şi *coadă*, *nostră* şi *noastră*, *omeni* şi *oameni*, *tote* şi *toate*, etc. Sunt însă unele texte care notează în mod constant pe [*wa*] prin *ѡ* (*o*); iată enumerarea lor:

Moldova. ca. 1600, *omeni*, (SD, VI, p. 550, 4).

Lucaveţ (Bucovina), încep. sec. al XVII-lea (LB, n-l 25). Suceava, 1601 (LB, n-l 27).

S. Ardealului. Făgăraş 1599, *nostră* (LB, 50, 2, n-l 6)., Sălişte (Sibiiu), 1601-1602, *fome* (=foame, SD, IV, 15, n-l 26).

Ţ.Românească. Ilfov. Berileşti, ca. 1608, *costa* (=coastă, CB, I, 169,11); ca. 1609 (CB, I, 173, n-l 30). Budeşti, ante 1600 (CB, I, 94, n-l 16). Muşcel. Câmpulung, 1521 (N). Prahova. Glodeni, 1596 (CB, I, 66, n-l 11).

www.dacoromanica.ro

Bănat. T : *tota* (146,8) ; *omeny* (146,9) ; *morte* (148,14) ; *flore* (148,2) ; *se more* (=să moară, 148,4) ; *nu pote* (148,4) ; *nopte* (150,3), etc.

După cum diftongul [*wa*] a fost notat *ó* (*ómeni*, etc.) până nu demult, prin convenţie grafică, tot astfel trebue să admitem că notaţia cu *o*, în sec. al XVI-lea, este un fenomen de aceeaşi natură ; ea nu răspundea, prin urmare, vreunei necesităţi fonetice.

2. Formele accentuate pe radical ale verbului *a cuperi* apar cu fonetismul lor normal în S şi CP : *coaperi* (ind. pr. 2 sg., ps. 16,8, etc.), *coapere* (ind. pr., 3 sg., ps. 103,9), CV (159,3) ; H, S, CP : *descoapere* (ind. pr., 3 sg., ps. 28,9), CT (Mt. 37, etc.). Dar H şi S cunosc şi forme cu [*o*] : *acoperi-mă*, H (imper., 2 sg., ps. 63,3), *coperu*, S (ind. pr., 3 sg., ps. 31,1). Fonetismul acesta se explică prin analogie : la infinitiv, *cuperi* era la fel cu *înfluri* (fonetism normal în sec. al XVI-lea) ; s'au refăcut, deci, noui forme pentru indicativul present, după analogia lui *înflor*, *înflori*, *înfloare*.

3. Forma de vocativ masculin singular *ome* (v. citatele mai jos, p. 85), în loc de *oame*, e refăcută după analogia cu forma de nom.-ac. *om*.

Diftongii descrescânzi

[*aw*], [*ew*], [*iw*], [*ăw*]

1. Al doilea element al diftongului ([*w*]) e notat *v* în câteva texte din sec. al XVI-lea : *tăvla*, S, cop. B (ps. 147.2) ; această notaţie e de regulă în textele scrise de Petru Şchiopul (1591-1593) : *iavu* (=eu), *mevu* (=meu), *răvu* (=rău, AAR, 20 ist., 440 şi 450, 15), *iavu*, *evu* (=eu, DH,XI, 342,343,396), Lucaveţ (Bucovina), începp. sec. al XVII-lea, *av dat*, *av eşit*, *av făcut*, *av cumpărat*, *sav* (=sau), LB, n-l 25.

Grafiile acestea redau în mod aproximativ semivocala [*w*].

Cf. *doavo* (= două, Maramureş, 1770, SD, XVII, n-l 140) şi *ievu* (=eu), într'un text românesc scris de un italian, în 1770 (*AAR*, 20 ist., 201-203).

www.dacoromanica.ro

2. *Miu* (adj. şi pron. posesiv m.) apare în CV (72,10), H (ps. 15,6), V (ps. 137,1), TM (48,7; 147,182; 151, 188; 153, 190), TB (460,92), Leg. Dum. Cod. I (4,1; 7,6; 10,8; 12,3), Caz. I (46,14,15; dar şi *mieu*, 45,18), CT (Mt. 105), CPr. (I Corint., 11, 1), Cat. M (259,10), PO (Gen. 15,3), N (Câmpulung, Muşcel, 1521), CB, I, 94,3,6,11 (Budeşti, Ilfov, ante 1600); forma *mieu* este comună tuturor textelor din sec. al XVI-lea. *Miu* se explică prin trecerea triftongului [*yew*] la [*yu*], ca în *iuşor* (v. mai sus, p. 57).

[*ĭy*]

[*ĭ*] accentuat+[*n*] apare diftongat în [*ĭy*], în textele lui Coresi (CPrav., *căine*, 11,1 şi *păine*, 15,2), Cod. T, L şi PO: *căine*, *păine*, *căinelui*, Ţara Românească, 1563 (CB, I, 248,16), faţă de *căne*, *păne* al textelor moldoveneşti şi din N. Ardealului-Maramureş. Totuşi, formele nediftongate apar şi ele, dar mai rar, la Coresi: *mâni*, CP (ps. 76,3; 94,5), CT (Mt. 5, etc.) şi în PO: *mănile* (Gen. 49,24), *păne* (Gen. 43,25). Forma nediftongată, *pîne*, mai apare în alt text bănăţean (*pane*, T, 150,4) şi în TB, pe lângă forma diftongată: *cănilor* (324,40, dar *mâini*, 354, 62-63; 356, 64; 364,69) şi *mânile* (452,77, pe lângă *măini*). *Mănele* mai apare în 1600, într'un text din Ţara Românească (AAR, 20 ist., 473,5), iar grafia *căine* apare la Iaşi, în 1606 (id., 492). Grafiile din urmă dovedesc că formele nediftongate circulau încă în Ţara Românească, sudul Ardealului şi în Bănat, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea; formele în care [*ĭ*] (+[*n*]) suferise diftongarea, erau însă mai numeroase. Prezenţa formelor nediftongate, alături de cele diftongate, în PO şi T, nu ne mai permite, într'adevăr, să explicăm prezenţa lui *pîne*, etc., la Coresi, prin originalele rotacisante pe care diaconul le-a avut ca model şi în care fonetismul *pîne* era normal.

Acelaşi fenomen a fost semnalat în scrierile mitropoliţilor Varlaam şi Dosoftei (sec. al XVII-lea): alături de formele diftongate (*câine*, *páine*, etc.) s'au înregistrat altele care nu cunosc inovaţia (D. Puşchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*, *AAR*, 36 liter., p. 8; C. Lacea, *WJb.*, V, p. 55).

www.dacoromanica.ro

Diftongarea lui [*ĭ*] accentuat (+[*n*]), în cuvintele indicate mai sus, se explică pornindu-se dela formele de plural, terminate în -[*ĭ*], prin anticiparea unei mişcări articulatorii: [*kînĭ*]>[*kîynĭ*]. Tot astfel, se explică fonetismul [*straykină*] (=strachină), înregistrat în zilele noastre în Oltenia. După analogia formelor de plural s'au refăcut, apoi, noui forme de singular: [*pîyne*], etc.

E. Gamillscheg, *Oltenische Mundarten*, Viena, 1919, p. 55.

[*ay*], [*ey*], [*uy*]

In S, găsim exemplele următoare:

[*ay*]: *căraire* (ps. 76,20, etc.), *căntaire* (ps. 70, titlu), *ğĭudecaire* (ps. 96, 2, etc.), *maire* (ps. 76, 20, etc.), *mestecaire* (ps. 74, 9), *scapaire* (ps. 90, 2), *stairĕ* (ps. 118, 93-94), *taire* (ps. 88,9, etc.),

[*ey*]: *curĕirĕ* (cânt. 4,10),

[*uy*]: *minuine* (ps. 77,4, etc.), *păduire* (ps. 77,68).

Fenomenul mai apare în Leg. Dum. Cod. I: *saile* (11,13), EP: *buinz buine*, (=bun, bune, 36), în copia unei scrisori adresate de un necunoscut lui Petru Şchiopul: *mairi* (pl., Moldova, 1593, DH, XI, 349), şi în EL: *maire* (Luca 4,33), deci într'un text copiat în Ţara Românească.

In exemplele citate, diftongul a fost produs de -[*ĭ*] al formelor de plural, potrivit explicaţiei date mai sus (p. 60).

Grafia *îngănarle* din H (ps. 78,4), dacă notează un fonetism real ([*r*] muiat), ar putea explica procesul diftongării examinat mai sus, prin acţiunea elementului palatal, care a modificat în aşa fel mişcarea limbei, încât s'a desvoltat un [*y*] dinaintea oclusivei dentale (cf. pol. *koń*, pronunţat *koyny*, sau fr. *peigne* < **pel'ne*). Dar grafia aceasta e isolată. Este firesc, deci, să plecăm dela plurale în [*ĭ*] pentru a explica prezenţa diftongului în [*pîyne*], etc. (cf. *cantayr*, Târgovişte, 1500, I. Bogdan, *Doc. privitoare la relaţiile Ţării Rom. cu Braşovul şi cu Ţara ungurească în sec. XV şi XVI*, I, Bucureşti, 1905 p. 345, 299, 347. şi *kantari*, Suceava. 1460, Bogdan, *DSM*, II, 273). Sunt însă casuri, de ex. în limba vorbită în zilele noastre în Oltenia, când diftongarea se explică prin mecanismul descris mai sus: prezenţa diftongului în n. pr. *Kostayk'e*, *Enayk'e* e datorită acţiunei lui [*k'*] (muiat). In acelaşi fel trebue explicată prezenţa diftongului [*ay*] în *maire*, *saile*, *taile*, forme date de un text copiat în nordul Ardealului, în sec. al XVII-lea. Intr'adevăr, diftongarea se explică aci pornind dela forme cu [*l'*] (mu-

www.dacoromanica.ro

iat) : [*tal'e*], de ex., fonetism înregistrat în zilele noastre în Maramureş. Aşa dar, [*tayl'e*]<[*tal'e*]. Fenomenul e deci normal, în limba română, şi nu e nevoie, pentru a-l explica, să recurgem la presupunerea că diftongarea amintită a fost introdusă de copiştl Saşi (cf. Al. Rosetti, *GS*, II, p. 169 urm.). *Veichi, veiche, ureiche* (dar *ochi*, etc.) apar în *Cod. Puşcaşul* (scris în 1770 de popa Bucur Puşcaşul, în ţinutul Braşovului; C. Lacea, *Codicele Puşcaşul*, *RF*, I, p. 67 urm.).

www.dacoromanica.ro

CONSOANELE

Palatalisarea labialelor

Palatalisarea oclusivelor labiale şi fricativelor labio-dentale a fost produsă de [*y*] postpalatal; oclusivele labiale şi fricativele labio-dentale sunt palatalisate şi îşi mută punctul de articulaţie, sub influenţa lui *y*. Punctele de plecare şi punctele finale ale evoluţiei sunt înfăţişate aci:

	sonore		surde
oclusive labiale	[*b*]	[*m*]	[*p*]
	↓	↓	↓
oclusive linguale muiate	[*ǵ*]	[*ń*]	[*k'*]
fricative labio-dentale	[*v*]		[*f*]
	↙ ↘		↓
spirante palatale sau postpalatale	[*y*]	[*g'*]	[*h*]

Etapele intermediare [*bǵ, mń, pk', vy, fh*] nu sunt considerate în acest tablou.

Trecînd la examenul textelor, ne vom referi şi la texte din sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea, pentru a îmbrăţişa întreaga problemă.

Fenomenul nu e atestat, în sec. a XVI-lea, în Ţara Românească şi în sudul Ardealului. In textele provenind din nordul Ardealului, Maramureş şi Moldova (inclusiv Bucovina şi Basarabia), găsim grafiile următoare:

N. Ardealului-Maramureş. S, cop. A, *hi-veri* (ps. 5,13), *hi-va* (ps. 1,3), (*voru*) *hi* (ps. 5,6); la copiştii B şi C întâlnim numai grafia cu *f* (*fi*, etc.). V: *fier* este notat *heru* (odată, ps. 149,8). GB: *va hi, hiastrâ, hiecarele, hieşcum, nerâshirat* şi *a fi, fie, fiind, firu, fiastru* (p. 745). Leg. Dum. Cod. I: *hii* (=fii, pl., 3,1), *hĕre* (=fiere,

www.dacoromanica.ro

8, 12), *heri* (=fiare, pl., 11,1), *here* (=id., 14,3), *herile* (=id., 15,2), *va hi* (20,3).

Ardeal. Alternanţe *h/f* : *voiu hi, veţi hi, veţi fi, vor fi, va fi, să nu fiţi* (L). Moldova. 1593, *a hi, Filip* (DH XI, 349); *a hi, va fi* (DH,XI,369); 1608, *Hilip* (SD, V, 11,50). Bacău, 1609, *a hi* (pretutindeni, DR,13, n-l 14). Câmpulung, începp. sec. al XVII-lea, să *θie* (=să hie, LB, 54,14); *va hi, sâ hiţi* (LB, 55,6,11); *va hi* (LB, 57,14); *vor hi, să fii* (LB, 58,4,7); *să hiţi* (LB, 59,26); 1604-1610, *nu poate hi, are hi, va hi, să hie* (LB, 73, 3,4,7,9). Suceava, 1595 : *va hi, să fie, să fiţi* (LB, 49, 15,17,20); începutul sec. al XVII-lea, *herul, fer* (2 ori), *să fie, să fiţi* (LB, 62,8,10; 63, 19,20). Iaşi, ca. 1600, *a hi* (pretutindeni, SD, XI, 273, 12); 1609, *să hie* (SD, V, 80, 11); ca. 1610, *Hilep* (SD,XI, 119, n. 1). Făurei (Putna), 1592 (?), *or hi, să fiţe* (DR, 3,4,27); Vrancea, 1592, *chičiorăle, chescu* (=pisc), *chiscu* (=pisc), *grochi* (=gropi, A.V. Sava, Doc. putnene, Focşani, 1929, 140, 202). M-rea Slatina (Suceava), începp. sec. al XVII-lea, *să hiţi* (LB, 66, 12). Tighina, ca. 1587, (*să no*) *vă hee, să heţi* (SD, V, 391).

Nenotarea lui [*f*], sau, poate, notarea aproximativă a lui [*h*] (<[*f*]) apare în TM : *u coseſ* *de* *ѧrѧ* *despletită* (48,8) =o cosiţă de iarâ despletită (al doilea *ѧ*=*ѧ* ar fi datorit copistului, neatent, care n'a înţeles cuvântul), deci „o coamă de fiară despletită", interpretare asigurată de context (interpretarea lui Hasdeu, *CB*, II, p. 63 : *ѧrѧ*=„hidră" au e mulţumitoare). Asupra grafiei *nitrăpolit* (=mitropolit). dintr'un text al lui Petru Şchiopul, v. Rosetti, *Rech.*, p. 91.

In secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, pe lângă, alterarea lui [*f*], notată *h* şi atestată într'un mare număr de texte provenind din N. Ardealului, Maramureş şi Moldova (v. Rosetti, *Rech.*, 87, urm.), găsim şi exemple de alterare a celorlalţi membri ai seriei :

[*m*] : Maramureş. Glod, 1767, *mneu* (=meu, SD, XVII, 110, 391). Năneşti, după 1784, *mneu* (SD, XVII, 140, 509),

[*v*] : Câmpulung (Bucovina), 1637, *ine* (=vine, DB, I, 59, 79); 1640, *să nu in* (=vin) şi *va vini* (DB, I, 73, 96). Iaşi, 1621, *ii* (=viei) şi *vie, vii* (DR, 62, 10, 11, 13),

[*p*] : Moldova. 1742, *ki(u)ă* (=piuă, şi *piule*, 233), *kiper* (=piper, Bulet. Com. ist. a României, I, 241, 253, 278; 226,227,231,236,245,251,255,262,269). 1768, *kiuo* (=piuă, SD, VI, 65, n-l 7). Câmpulung, 1784,

www.dacoromanica.ro

pkiatra (2 ori, Stefanelli, 148); 1787, *Pkinăt* (=Pinet, Stefanelli, 170); 1824, *keptar* (=pieptar, Stefanelli, 384, 272). M-rea Pângărați (Neamț), 1644, *kičorul* (3 ori, Arch. ist., I, 1, 87, 112).

Prezența fenomenului, în graiul femeilor moldovence, e atestat de Dimitrie Cantemir (în *Descriptio Moldaviae*, scrisă pe la 1716): *gine* (=bine), *gie* (=vie), *ngie* (=mie), *kiatra* (=piatră). Cantemir nu înregistrează, însă, trecerea lui [*f*] la [*h*]; lipsa aceasta poate fi explicată prin faptul că fenomenul era curent, în Moldova, încă din sec. al XVII-lea (v. mai sus, p. 63), și, prin urmare, nu mai atrăgea asupra lui atenția cercetătorului, pe când celelalte fonetisme înregistrate de Cantemir apăreau ca o inovație, față de norma limbei comune.

Operele Principelui Dem. Cantemir, I, *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Rom., București, 1872, p. 151.

Din exemplele enumerate mai sus, am constatat că în sec. al XVI-lea apar dese exemple de alterare a lui [*f*] și, la sfârșitul secolului, un exemplu de alterare a lui [*p*]. In sec. al XVII-lea și al XVIII-lea apar câteva exemple de alterare a celorlalți membri ai seriei.

Faptele confirmă teoria lui A. Lambrior: nu toată seria ([*b*], [*p*], [*m*], [*v*], [*f*]) a fost alterată deodată, ci fiecare membru al seriei a fost alterat în mod independent. Primul membru al seriei care a fost alterat este [*f*], ca mai slab articulat; au urmat, apoi, ceilalți membri ai seriei.

A. Lambrior, *Du traitement des labiales b, p, v, f dans le roumain populaire*, *Romania*, VI, p. 443-446.

Textele ne permit, deci, să urmărim etapele palatalisării, începând cu sec. al XVI-lea, în diferite regiuni. Ele ne dau și exemple de etape intermediare: [*mń*] sau [*pk'*].

Densusianu (*Hist.*, II, p. 111-112) admite că palatalisarea labialelor e un fenomen vechi, în dacoromână. Apariția sporadică a inovației, în textele din sec. al XVI-lea, ar fi datorită influenței limbei scrise, care impunea formele cu oclusivele labiale sau fricativele la-

www.dacoromanica.ro

bio-dentale nealterate. Dacă, în sec. al XVI-lea, numai trecerea lui [*ʃ*] la [*h*] este notată, aceasta se explică prin faptul că [*p*], [*b*], de ex., se îndepărtau mai mult de [*k'*], [*ǵ*] decât [*h*] de [*ʃ*]. La această explicaţie se poate obiecta că nu poate fi vorba, în sec al XVI-lea, de o limbă scrisă care să se bucure de un prestigiu suficient pentru a-şi putea exercita influcnţa. Pe dc altă parte, dacă acei care ne-au lăsat textcle din sec. al XVI-lea ar fi evitat să noteze, în textcle lor, palatalisarea labialelor, pentru că inovaţia se îndepărta prea mult de norma limbei literare, de ce, totuşi, n'au avut acelaşi scrupul când a fost vorba de redarea rotacismului, inovaţie fonetică tot atât de îndepărtată de norma limbei comune? Nejustificată apare şi diferenţa pe care Densusianu vrea să o stabilească între [*ʃ*], de o parte. şi ceilalţi membri ai seriei, de altă parte, pentru că [*ʃ*] se îndepărtează tot atât de mult de [*h*], ca şi [*p*] de [*k'*]. Pentru S. Puşcariu (*Zur Rekonstruktion des Urrumänischen, Zs. f. rom. Phil., Beiheft*, 26, p. 35), grafiile textelor din sec. al XVI-lea probează că inovaţia nu se produsese la acca epocă, în părţile din nordul Ardealului. Cf. Al. Rosetti, *GS*, III. p. 415-417; IV, p. 161-165.

[*v*]

In câteva scrisori particulare, [*v*] intervocalic nu e notat în numele Moldovei: Sălişte (Maramureş), 1593, *Moldua* (LB, 47,12,13). M-rea Moldoviţa, 1592, *Mulduoei* (LB, 45,14)..

Grafiile redau vocalisarea lui [*v*], fonetism înregistrat în zilele noastre în Maramureş: [*Moldu'a*].

Papahagi, *Maram*, p. LX şi 171,48.

[*h*]

In regulă generală, spiranta surdă e conservată în cuvintele de origine streină: *catastih* (M-rea Galata, 1588, CB, I, 192,8), *hiclean*, etc. (v. mai jos, p. 79; H, ps. 5,6; S, V, ps. 138,4; CV,4,12; TM, 125,242; TB, 458,88; Leg. Dum. Cod. I, 2,1; CP, ps. 5,6; CT, Mt. 16; PO, Gen. 14,4), *marhă* „marfă, vite" (PO, Gen. 31,1, etc.; TB, 344,55; Cod. T, 205,44 r.; Câmpulung, Bucovina, încep. sec. al XVII-lea, LB, 55,11; 59,11; 62,15). Nordul Maramureşului, 1602-1617 (LB, 73,21), *pohtă*, *pohti*, *pohtire* (pretutindeni, de ex. H,S, CP, ps. 9,24; CV, 142,2; Cod. T, 192,4 r., etc.), *prah* (H, ps. 1,4; TB, 451, 76; Cod. T, 213,72 r.; CT, Mt. 35; CPr., Act. 22,23; PO, Gen. 13, 16), *vătah* (CV,

www.dacoromanica.ro

72,7; CT, Mt. 81; CPr. Act. 16,27), *vihor* (H, ps. 10, 6; S, ps. 68,16; TM, 148,183; TB, 286, 116; CP, ps. 68,16), *vrꙑh* (H, ps. 67,22; TM, 100,198; TB, 288,119; CP, ps. 71,16; CT, Mt. 11; PO, Gen. 6, 16), *zăduh* (S, V, CP, cânt. 2, 10: CT, Mt. 80; PO, Gen., 31,40).

Uneori găsim atestată trecerea lui [*h*] la fricativa labio-dentală surdă: *ficleane* (pl., Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 486), *poftă* (Moldova, 1593, DH, XI, 319), *pofti* TM (101,200; PO, Gen. 30,31), sau la fricativa labio-dentală sonoră: *vivorătu* (V, ps. 106,25), *vrꙑvul* (S, ps. 71,16; PO, Gen. 11,4), *zăduvul* (V, cânt. 8,66).

[*dz*] şi [*z*]

[*dz*] şi [*z*], în cuvintele de origine latină (<[*d*]+[ĭ], [ĕ]) şi [*z*] în cuvintele streine (<[*z*]) sunt notaţi cu slovele ѕ şi ꙁ: *audzit, auzit, vădzut, văzut* şi *treaz, viteaz, zid*, etc. Textele din N. Ardealului-Maramureş şi din Moldova cunosc, în genere, grafia *dz*; notaţia *z* în *văzură* a fost relevată odată în S (ps. 47,6); în Leg. Dum. Cod. I găsim odată grafia *crezut* (3,7), pe lângă grafia curentă cu *dz* (cf. *credzut*, 3,3). Textele netraduse presintă, însă, şi notaţia *z* sau alternanţe *dz/z* în cuvinte în care ne-am aştepta să găsim numai grafia cu *dz*:

N. Ardealului. Suciul-de-sus (Someş), 1608, *dumnezeu* şi *dzis* (LB, 78, 1-2).

Moldova. 1593, *să crează* şi *slobodzit* (DH,XI, 320, 449). Câmpulung, 1604-1618, *dumnăzău* (LB, 76,6; 77, 16). Bacău, 1581, *treizăci, vezut* (CB, I, 28,5; 29,12). Cucuteni, Iaşi, 1600, *zіče* (DR, 5, n-l 6,18). Iaşi, după 1606, *ziče, spănzura* (AAR. 20 ist., 492). Tg. Neamţ, începp. sec. al XVII-lea, *zi* (LB, 67,6,7). Făurei (?), Putna, 1592 (?), *aşezatu* (DR, 3.24). Roman, 1605, *am văzut* (DR, 8,4). Trotuş, 1591, *činčizăči, văzut* (Arch. ist., I, 1, 105, 144).

La Coresi şi în textele din Ţara Românească, găsim grafia *z* în cuvintele de origine latină. In TM, găsim grafia *z*, pretutindeni, în textele care au fost copiate de pe CI şi CPrav (n-le III şi IX). In celelalte texte, găsim grafia *dz*, şi numai textele n-le II şi V presintă alternanţe grafice *dz/z*. Aceste alternanţe grafice mai apar

www.dacoromanica.ro

în TB (n-le I-IV), Cod. T, MM şi în PO : *zuoei*, *domnezeu*, *văzu*, etc. (Gen. 1,18,21), dar *domnedzeu*, *dzi*, etc. (Gen. 1,21 ; 2,4).

Fonetismul [*dz*] este deci bine representat în N. Ardealului, Maramureş şi Moldova, pe când Ţara Românească cunoaşte fonetismul [*z*]. Prezenţa notaţiei *z*, în textele din Moldova, poate fi explicată, uneori, ca un fapt grafic : adesea e greu de făcut deosebirea, în manuscrise, între slova *dz* şi slova *z* ; se poate deci întâmpla ca unele grafii *dz* să fie interpretate ca *z*. Pe de altă parte, această grafie a putut fi întrebuinţată, în anumite casuri, prin analogie cu cuvintele slave care conţineau un [*z*] notat *z*.

In TM, TB, MM şi Cod. T, care sunt copii, putem admite că notaţia cu *z* a fost introdusă de copişti în textul pe care îl reproduceau şi care cunoştea grafia *dz*. Interpretarea aceasta e justificată şi de grafia *zilele*, a popei Grigore din Măhaci (CB, II, 107, 215), care probează că graiul său făcea parte din teritoriul cu [*z*].

Prezenţa fonetismului [*z*], în PO, nu apare însă justificată, din moment ce pronunţarea [*dz*] e curentă şi astăzi în Bănat. De fapt, întrebuinţarea slovei **ꙁ**, în acest text, a fost dictată de necesităţi tipografice : tipografii ne având la îndemână destule slove **ѕ**, le-au înlocuit cu slovele care notau pe [*z*] : **ꙁ**. Iată de ce găsim, în acest text, şi grafii ca *dzăduh* (Gen. 31,40), *grodzave* (pl., Gen. 41,3,19,20,21), în care **ѕ** înlocuieşte litera **ꙁ** ce nu va fi fost, în acel moment, la îndemâna culegătorului.

Cf. Roques, *PO*, I, p. XXVIII.

[*dz*]

1. Fonetismul verbului *a putredi* este normal (CV, 131, 7-8 ; H, ps. 13,1, etc. ; S, ps. 15,10, etc. ; V, ps. 139,12 ; Cod. T, 221,94 v. ; CT, Mt. 17) ; [*d*] nu fusese încă alterat (< *putred*). Fonetismul acesta a fost înregistrat în zilele noastre, în Maramureş. *Neputrezit* apare la Coresi (CC_1, 12, pe lângă *putrediturâ*), iar *putrezi* (pe lângă *putredire*) în MM (307, 17 r.).

Papahagi, *Maramureş*, p. LXI şi 11,11.

www.dacoromanica.ro

2. Fonetismul *ğiče(m)* (<*dziče*) e atestat în textele din N. Ardealului-Maramureş şi din Bănat:

CV (39, 14, etc.), H (ps. 39, 17, etc.), S (ps. 49,7, etc.), V (ps. 84,9 etc.), TM (125, 242), GB (736, 31. 4 b; 739, 49,8 b), Leg. Dum. Cod. I (19,1), Caz. I (pretutindeni), Nordul Maramureşului, 1602-1617 (LB, 72, 6), PO (pref. p. 10, 15, pe lângă *dziče*, care e general, de ex. p. 9,17,26; p. 10,4,8): semi-oclusiva sonoră [*dz*] a trecut la [*ğ*] sub influenţa lui [*č*] din silaba următoare; asimilarea completă (asurzirea lui [*ğ*]), apare în *čiče*: CV (136, 11) şi Cod. T (199, 24 v.). Fonetismul *ğiče* a fost semnalat în zilele noastre, în Ţara Oaşului.

[*dj*] şi [*j*]

[*dj*] şi [*j*], în cuvintele de origine latină (<[*j*]+[*o*], [*u*]), şi [*j*], în cuvintele de origine streină, sunt notaţi cu slovele ѩ (=[*dj*]) şi ж (=[*j*]). In textele care provin din N. Ardealului, Maramureş şi Moldova, găsim, în regulă generală, notaţia *ğ* în cuvinte ca *ğioc*, *ğiude*, *ğios*, etc., pe când textele din sudul Ardealului şi din Ţara Românească întrebuinţează slova *j*: *joc*, *jude*, *jos*, etc. Există, însă, unele texte din prima regiune, care, pe lângă notaţia indicată, întrebuinţează şi notaţia *j*, de obicei în cuvinte ca *jupăn*, *jupăneasa*, dar şi în *jos*, *jude*, etc.:

N. Maramureşului, 1602-1617, *juratul*, *jurat*, *ğurat* (4 ori), *ğudele* (LB, 72, 1-2,9,11,14,15,16,23).

Moldova. 1594: *jupănul*, *jupăneasa* (DH, XI, 490, n-l 610).

In PO, TB şi TM, regula generală este grafia cu *ğ*. Există, însă, şi în aceste texte, alternanţe grafice *ğ/j* (PO, *ajuloriu*, Gen. 4, 26, *ağiuloriu*, Gen. 12, 8, *ğos*, *ğiunghe*, Gen. 8, 4, 20; TM, n-le II şi III; TB, n-le II şi IV). In CP, pe lângă grafia normală cu *j*, găsim grafia cu *ğ* în *ğiude* (cânt. 7,38), care provine, probabil, din originalul pe care Coresi sau ucenicii săi îl aveau sub ochi.

In privinţa grafiilor *jupăn*, *jupăneasa*, în regiunea care cunoştea pronunţarea [*dj*], ea se explică prin influenţa grafiei cuvîntului v. slav *županŭ*. Alternanţele grafice *ğ/j* în PO, TM şi TB comportă o explicare ana-

www.dacoromanica.ro

loagă cu aceea care a fost dată mai sus (p. 67) pentru alternanţele *dz/z* în aceleaşi texte.

[*dj*]

Semi-oclusiva sonoră e păstrată într'un cuvânt ca *lărgĕd* „bolnav" (<languĭdus), în CV (4,8, etc.), S (ps. 68,30, etc.), CT (Mt.106), CPr. (Act., 5,15).

Surda, în *lîncĕd*, e datorită analogiei cu *mucĕd*.

Verbul *a înconjura* apare notat în mod constant *încunğ(ĭ)ura* (<congyrare); grafia aceasta se regăseşte şi în CP : *încunğ(ĭ)ură* (ps. 7,8 ; 16,11 ; cânt. 2, 10 ; 6,4,6 ; 7,48) ; ea poate proveni din originalul ardelean-maramureşean, dacă nu probează, mai de grabă, că [*dj*] nu trecuse încă la [*j*].

Trecerea lui [*dj*] la [*j*], prin suprimarea oclusiunei, e notată în câteva texte din Moldova : *arjintu, leje* (M-rea Galata, Iaşi, 1588, 192, 10-11 ; 212,490), *slujile* (Moldova, 1593, DH,XI, 318) şi într'un text din Prahova : *dejelele* (Glodeni, 1596, CB, I, 67,17) ; fonetismul acesta este curent, astăzi, în graiul moldovenesc.

[*n*]

1. **Rotacismul.** Trebue făcută diferenţa între „rotacism", adică trecerea spontană a lui -[*n*]- la [*r*] : *lună*> *lură*, şi trecerea condiţionată a lui -[*n*]- la [*r*], prin disimilare consonantică, provocată de un al doilea [*n*] din corpul cuvântului : *mănunt*>*mărunt*.

Rotacismul e atestat în texte traduse şi netraduse din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea provenind din N. Ardealului, Maramureş, Măhaci (j. Turda), Bucovina şi Moldova : H, S,V, CV,TM, GB, Caz. I, Cat. M. Inovaţia mai e atestată în următoarele texte din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea provenind din Maramureş, N. Ardealului şi Bucovina :

Maramureş. N. Maramureşului, 1602-1617 (LB, n-l 30). Sălişte, 1593 (LB, n-l 2).

N. Ardealului. Bistriţa (Năsăud), începp. sec. al XVII-lea (LB, n-l 18). Regiunea Bistriţei, 1634 (Rosetti, Étude,

www.dacoromanica.ro

71, n-l 11). Sântioana (Năsăud?) 1628 (SD,IV, 17,28). Suciul-de-sus (Someş), 1608 (LB, n-l 36).

Bucovina. Câmpulung, începp. sec. al XVII-lea (LB, n-le 9 şi 10); 1615 (LB, n-l 38). M-rea Moldoviţa, 1601-1602 sau după 1605 (LB, n-l 28). 1690 (?) (Rosetti, Étude, 72, n-l 12). Rădăuţi, 1609-1615 (LB, n-l 39). M-rea Voroneţ, 1616-1631 (LB, n-l 44).

Originalele textelor rotacisante copiate în TM, erau rotacisante: sunt însă probe că graiul popei Grigore din Măhaci (popa Grigore a copiat textele n-le I-VII), cunoştea rotacismul, şi anume prezenţa fenomenului în două însemnări ale acestuia (*dumireči* şi *čiri* = cine, TM, 43; 215).

Pe lângă aceste texte, care probează existenţa rotacismului în regiunea indicată, există un mare număr de texte netraduse, din aceeaşi regiune, începând cu sec. al XVI-lea, care nu cunosc rotacismul.

Textele moldoveneşti din sec. al XVI-lea cunosc sporadic rotacismul, păstrat în câte un singur cuvânt; în sec. al XV-lea, însă, rotacismul e atestat în câteva nume proprii sau toponimice din Moldova (v. mai jos, p. 74).

Rotacismul nu apare în texte care provin din sudul Ardealului, Bănat, Oltenia şi Ţara Românească. Aşa dar, în sec. al XVI-lea, o regiune a teritoriului dacoromân, care cunoştea rotacismul, poate fi opusă unei alte regiuni, care ignora această inovaţie fonetică.

In textele enumerate mai sus, rotacismul este notat *-r-*, *-ꙗr-* sau *-nr-*, şi *ꙗr-*, la iniţială, de ex., în H : *burătate* (ps. 44, 3), *buꙗrătate* (ps. 13,3), *bunrătate* (ps. 4,6), *ꙗraltul* (ps. 102,11); pe lângă aceste grafii, textele, cu excepţia CV şi a două scrisori (LB, n-le 2 şi 36 : Sălişte, Maramureş, 1593; Suciul-de-sus, Someş 1608), presintă şi notaţii cu *n* :

S : *-r-* (*čire*), *-ꙗr-* (de 2 ori : *viꙗre*, ps. 64,3, *veꙗrĭu*, ps. 68,3), *ꙗr-* (*ꙗrainle*), *-n-* (*čine*, ps. 4,6).

V : *-r-* (*čire*, ps. 89, 11), *-ꙗr-* (rar, *čeꙗre*, ps. 82,2), *menre* (odată, ps. 139,9), *ꙗr-* (*ꙗrima*, ps. 77,72), *-n-* (rar, *bătrânĕļele*, ps. 91,11).

H : *-r-*, *-ꙗr-*, *-nr-*, *ꙗr-*, *-n-* (rar, *mănule*, Candrea, S, I, 49).

CV : *-r-* (*măra*, 101, 4), *-ꙗr-* (*buꙗră*, 86,3), *ꙗr-* (*ꙗrema*, 115,13).

www.dacoromanica.ro

TM : *-r-* (*buru*, 79,128), *-↑r-* (*deme↑reţa*, 47,6), *-nr-* (*venrit↑*, 83, 158), *↑r-* (*↑ralla*, 47,5), *-n-* (*adonară*, 43).

GB : *-r-* (rar ; *neomerèşte*, 736, 28,8 a ; v. Rosetti, Études, 4-5), *-n-* (*să ţină*, 728, 12, 3 a,).

Caz. I : *-r-* (*lumirâ*, 29,1), *↑r-* (*↑rallul*, 34,2), *-n-* (*↑nimiei*, 33,4).

Cat. M : *-r-* (*mârâ*, 256, 4), *-n-* (*čine*, 256, 18).

Scrisori particulare : *-r-* (*sărălale*, LB, 53,1), *↑(n)r-* (*↑nrainte*, 53,2), *-n-* (*bătrăneloro*, 53,3).

V. un tablou al acestor texte în Rosetti, *Études*, p. 8-10. Textul de pe care a fost copiată *Caz. I*, era rotacisant; graiul copistului nu cunoştea această inovaţie fonetică; cf. *Caz. I*, 46, 1-2 : *ertăăunrè*; 5 : *oinrx* (=vin), în care *n* a fost introdus de copist. Formele cu *n* au fost introduse de copist şi în *Cat. M*. Dacă graiul acelui care ne-a lăsat această copie ar fi cunoscut rotacismul, ar fi trebuit ca inovaţia să fie introdusă şi în *Tatăl nostru* sau în *Crez*, care sunt copiaţi de pe texte nerotacisante. V. Al. Rosetti, *GS*, I, p. 252; *Romania*, XLVIII, p. 331. In *Leg. Sf. Vineri*, copiată de popa Grigore, rotacismul apare numai de 3 ori (*CB*, II, p. 141). Nimic nu probează că inovaţia a fost introdusă aci de popa Grigore, după cum crede G. Pascu (*Ist. literat. şi limbei rom. din sec. XVI*, p. 116). Trebue admis, mai de grabă, că traducerea originală a acestui text era rotacisantă şi că popa Grigore a avut la îndemână o copie intermediară, efectuată de un copist al cărui grai nu cunoştea inovaţia şi care a eliminat rotacismul din copia sa, afară de casurile amintite. Intr'adevăr, sunt texte copiate de popa Grigore de pe originale nerotacisante şi care nu cunosc, în copia sa, rotacismul (de ex. TM, n-l III).

Pentru a interpreta aceste grafii, trebue să plecăm dela texte care nu sunt copiate, pentru că formele cu [*n*] conservat pot fi introduse de copiştii al căror grai nu cunoştea rotacismul; într'un text care nu e copiat, această posibilitate este exclusă. Astfel, în H, de exemplu, *mine* şi *tine* (pron. pers.) sunt notaţi în 4 feluri : *tire*, *ti↑re*, *tinre* şi *mene* (Candrea, S, I, 49).

In texte scrise în N. Maramureşului, la Câmpulung (Bucovina) şi la Rădăuţi. la sfârşitul sec. al XVI-lea sau la începutul sec. al XVII-lea, găsim aceleaşi cuvinte notate când cu *n*, când cu *r* : *sinâlale*, *sinâlos* (LB, 72,3 ; 73,27), *buni*, *bună* (LB, 81,4,6,15) şi *sărălate*, *sărălos* (LB, 53,2 ; 54,3), *buri*, *borii* (LB, 54,14,15).

Grafiile acestea sunt notaţii aproximative pentru a reda pe [*r*] nasal. Trecerea lui [*n*] la [*r*] s'a făcut prin modificarea unei singure mişcări articulatorii : oclu-

www.dacoromanica.ro

siunea produsă de limbă. Prin suprimarea acestei oclusiuni, vârful limbei intră în vibraţiune şi produce un [*r*] nasal, pentru că emisiunea acestui [*r*] e întovărăşită de scurgerea aerului prin fosele nasale, care caracterisa articulaţia lui [*n*]; ⸗ şi *n*, în graiiile ⸗*r* sau *nr*, notează aceste vibraţiuni nasale.

Textele nu ne permit, deci, să afirmăm că [*n*] trecuse la [*r*] oral (fără vibraţiuni nasale): acest stadiu fonetic, care constitue ultima etapă a evoluţiunei (pierderea nasalităţei), nu fusese atins în sec. al XVI-lea. Notaţiile din textele netraduse, care cunosc numai notaţia cu *r*, la intervocalică, nu contrazic această conclusiune: scriitorii acestor texte făceau parte din altă şcoală ortografică. Intr'adevăr, am văzut că sunt probe aproape contemporane despre existenţa lui [*r*] nasal, provenind din regiunea în care au fost scrise aceste texte.

Intre nasalisare şi rotacism nu există legătură de causă la efect: sunt, în alte limbi, şi alte consoane dentale care au trecut la [*r*] (de ex., [*d*]), fără ca nasalisarea să joace un rol în acest proces. Intre aceste două fenomene există însă legătură de fapt, pentru că numai oclusiva nasală implosivă, adică articulată în aşa fel, încât să nasaliseze vocala precedentă, fiind grupată cu dânsa, trece la [*r*].

Grafia cu *n* poate fi deci explicată ca o grafie extremă, care pune în valoare nasalitatea lui [*r*] nasal, notaţia cu *r* fiind o grafie extremă în sens opus, care pune în valoare caracterul continuu al acestui fonem.

Dar grafia cu *n* mai poate fi explicată şi într'altfel, fără ca să putem alege între amândouă explicaţiile. Plecând dela constatarea că, în multe texte provenind din aceeaşi regiune, în acelaşi spaţiu de timp, rotacismul nu e notat, grafia cu *n* poate representa o pronunţare cu oclusiva nasală nealterată, fonetism curent în Moldova şi în părţile Ardealului vecine cu regiunea rotacisantă, în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea (v. Rosetti, *Études*, 8 urm.). Posibilitatea coexistenţei a două pronunţări, una, cu [*n*] trecut la [*r*] nasal, şi alta cu [*n*] nealterat, nu trebue deci exclusă, pentru că, uneori, s'a înregistrat presenţa a două foneme în graiul aceleaşi persoane.

Cf. Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, p. 107.

www.dacoromanica.ro

Grafiile cu *n* ar atesta, prin urmare, coexistența a două pronunțări, în regiunea rotacisantă. Cu timpul, formele cu [*n*] au eliminat pe celelalte, pentru că rotacismul caracterisa graiul unei regiuni restrânse și constituia o piedică în relațiile dintre locuitorii acestei regiuni și cei din teritoriul nerotacisant. Rotacismul a dispărut din limba vorbită și n'a mai fost menținut în limba scrisă : Coresi elimină rotacismul din textele pe care le tipărește, iar scrisorile particulare din regiunea rotacisantă ignoră inovațiunea, cu începere din a doua jumătate a sec. al XVII-lea. Rotacismul a fost păstrat, de sigur, în conversația curentă, dar evitat în corespondență; cu timpul, a dispărut din graiul vorbit. Astăzi, în Țara Moților, inovația este evitată în conversația cu un strein.

S. Pușcariu, *Dacoromania*, IV, p. 1375 urm. T. Papahagi, *Cercetări in Munții Apuseni*, *GS*, II, p. 48-50. S. Pop, *Dacoromania*, VI, p. 393.

Moldova nu a participat în mod normal la inovație; nu există texte rotacisante propriu zise din Moldova. Acolo unde apare și așa cum apare, în mod sporadic, rotacismul în Moldova, pare a fi importat din alte regiuni, și anume din părțile nord-ardelene-maramureșene, de unde, de altfel, știm că s'a revărsat un element românesc asupra Moldovei.

Cf. Rosetti, *Étude*, p 8 și A. Procopovici, *RF*, I, p. 256, n.: „Nimic nu ne îndrituiește până acuma să declarăm că rotacismul a fost cândva și în Moldova un fenomen generalisat".

In Moldova, găsim următoarele fapte de rotacism: 1763-1764, *păn(ă)* și *păr(ă)* (pretutindeni, SD, VII, 284-285, 3; copie). Botoșani, 1827, *pără* (SD, V, 276, 177). Câmpulung, 1616, *pără* (LB, 84,7); 1677—1679, *păr(ă)* și *păn(ă)* (DB, II, 27,210); 1753 : *pîră* (Stefanelli, 52-53; 1761 : 64, 47; 1769 : 65; 103; 179). Iași, 1643, *păr(ă)* și *păn(ă)* (SD, IV, 25,34). Suceava, 1689, *păr(ă)* și *păn(ă)* (SD,VII,92,14); 1761-1784, *pîră* (Stefanelli, 62; 152).

In sec. al XV-lea și al XVI-lea, rotacismul e atestat în câteva nume proprii și toponimice. Printre aceste nume, sunt unele în care [*r*] a putut să fie produs prin asimi-

www.dacoromanica.ro

lare consonantică (*Maržire, Rumărula, Ružiră*) sau disimilare consonantică (*Fyntyrěli, Ğamyrъ, Ğjamirina, Žemereštij*):

Moldova, 1453, *Ğamyrъ* (=geamăn, n. pr., CB, II, 14). J. Bacău, 1491, *Sixla Ğjamirina* (=geamăna, Bogdan, DSM, I, 473, 240). J. Fălciu, 1489, *Bodě Rumъrula* (=rumânul, n.pr., Bogdan, DSM, I, 374,198). J. Fălciu sau Basarabia, 1503, *Kъpъcъroasi* (=Căpăţînoasei, rîu, Bogdan, DSM, II, 228-229, 113). J. Neamţ, 1470, *Žemereštij* (=Gemeneşti, sat pe Topoliţa, Bogdan, DSM, I, 145, 85). J. Orhei, 1495, *Sima Ružirъ* (=rugină, n.pr., Bogdan, DSM, II, 71, 35). Suceava, 1470, *Fyntyrěle* (=Fântânele, cătun, Bogdan, DSM, I, 145, n-l 85). Vaslui, 1528, *Ion Maržire* (=margine, n.pr., Ghibănescu, SI, I, 205).

2. Fonetismul *amerinţa* (CC_2, p. 254, 9) e datorit disimilării ([*n*]-[*n*]>[*r*]-[*n*]); în regiunea rotacisantă, însă, trecerea lui [*n*] la [*r*] a fost produsă prin rotacism. Forme ca *ğerunke* (V, ps. 77,55) sau *ğe↑ru↑kiele* (CV, 23,11), din |*ğenukĭ*], se explică prin propagarea nasalităţei anterioare ([*ğenunkĭ*]; cf. S, ps. 77,55: *ğenunkile*) şi trecerea lui [*n*] la [*r*]; sunt casuri, însă, când fonemul inductor a dispărut, prin disimilare totală: [*n*]-[*n*]>[*r*]-zero: *ğe↑rukiele* (CV,25,12), *ğerukĭu, ğenrukĭu* (H, ps. 104,37; 71,17; 77,67,68).

In limba comună din zilele noastre, există casuri de disimilare consonantică, cu [r] (<[n]) produs prin acţiunea unui al doilea [n] din corpul cuvântului. Fenomenul apare în cuvinte ca *amerinţa* (<*ameninţa*), *gerunki* (< *genunki*), etc. Inovaţiunea aceasta e generală, în dacoromână, dar faptele se grupează mai ales în regiunea în care rotacismul este atestat în sec. al XVI-lea şi al XVII-lea. Cf. Rosetti, *Étude*, p. 17 urm.

3. Când prep. *din, în, prin* şi pron. nedefinit sau numeralul *un* sunt legaţi, în elocuţiune, de un cuvânt următor a cărui iniţială e o oclusivă labială, atunci articulaţia dentală a lui [*n*] se acomodează articulaţiei labiale a cuvântului următor, potrivit formulei: explosivă sprijinită asimilează implosivă nesprijinită.

Fenomenul acesta e notat, uneori, în textele din sec. al XVI-lea: *di↑m băsereca* (S, ps. 67,30), *dem pădure* (S, ps. 3,5), *dim mijloc* (V, ps. 103, 12), *um părinte* (TM,

www.dacoromanica.ro

82, 135), *îm brumă* (CP, ps. 118,83), *îm mănа* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 483,1), *îm preţ* (PO, Gen. 31, 15).

[*ń*]

[*n*] urmat de *yod* a fost palatalisat şi apoi muiat; în această situaţie, poate dispărea, după ce nasalitatea sa a fost comunicată vocalei precedente. Procesul acesta s'a petrecut într'o parte a domeniului dacoromân.

Textele, afară de T, presintă alternanţe grafice:

N. Ardealului-Maramureş. H: *cuvinos* (ps. 15,10, etc.), *cuvinios* (ps. 78, 2, etc.), *cuviı̯nos* (ps. 11,2), *întănı̯u* (ps. 88, 28, etc.), *întănı̯ul* (ps. 77,51), *se poı̯e* (ps. 77,7), *pustynĭa* (ps. 28,8), *secrinı̯ul* (< ung. szekrény, ps. 131,8), *spunĭu* (ps. 54, 18, etc.), *cuvios* (ps. 4,4, etc.), *întăĭul* (ps. 104,36), *măngăia* (ps. 68, 21), *pustie* (ps. 54,8). *spuĭu* (ps. 51,11), etc. Pluralul dela *an* e notat *anni* (ps. 89,4), *anniii* (ps. 89,9).

S: *călcănĭu* (ps. 48,6, etc.), *cuvinos* (ps. 85,8), *întănii* (ps. 104,36, etc.), *măngănietorĭului* (ps. 57,6), *punĭu* (ps. 11,6, etc.), *întăĭu* (ps. 88,28, etc.), *vii* (=vie, pl., cânt. 4,17), *prĕcuvĭus* (ps. 4,4), etc.; *an(n)ii* (ps. 60,7; 30,11, etc.), dar şi *aii* (ps. 89,4).

V: *prĕcuviı̯uşiloru* (cânt. 8,86), *anii* (ps. 89,15), *aı̯ii* (ps. 89,10), etc., *cuvĭius* (ps. 85,8), *întăii* (ps. 77,51), *puĭu* (ps. 100,6), etc.

CV: *întănĭu* (5,6), *spuı̯u* (79,1), *se viı̯e* (subj. pr., 3 sg., 75, 2), *întăĭu* (38,2, etc.), *spuĭu* (19,5, etc.), *se vie* (45,12), *anii*, pretutindeni (64,7, etc.).

TM: notaţia cu *n* e rară: *se viı̯e* (subj. pr., 3 sg., 123, 238), *ai*, *ailor* (107, 215; 145, 179, dar *ani*, 146, 179).

Moldova. 1588, *ai* (pl. dela *an*, DH, XI, 197, 325). 1591-1593, *ai* (id., DH,XI,218,351; 318). Câmpulung, începp. sec. al XVII-lea, *ai* (ib., LB, 58, 7; 60, 14). M-rea Slatina, începp. sec. al XVII-lea, *ai* (ib., LB, 66,12). Suceava, 1597, *ai* (ib., CB, I, 77, 9); 1600, *fănină* (LB, 51,4, n-l 7). M-rea Galata (Iaşi), 1588, *fanina* (CB, I, 206, 350). Drăguşeni (Vaslui), 1587, *Agafieşonie* (=Agafieşoaia, n. pr., SI, X, 11).

S. Ardealului-Ţara Românească. Grafia cu *n* apare rareori în textele lui Coresi: *puni*, *puı̯i*, *spuı̯i*, *viı̯ile*

www.dacoromanica.ro

(CP, ps. 20,6, etc ; 20, 13; 49,16; 79,9), *să viᶺe* (subj. pr., 3 sg., CPr., Romani 3,8), *viᶺe* (=vie, CPr., I, Corint., 9,7).

Ţara Românească. Mehedinţi (?), 1549, *Lupoane* (n. top., CB, I, 242,8). Berileşti (Ilfov), ca. 1609, *ai* (pl. dela *an*, CB, I, 174, 16). Buneştii de j. (Vâlcea), 1597, *ai* (id., CB, I, 80,12).

Bănat. PO : *dentănĭu* (Gen. 1,5), *puni* (Ex. 25,16), *rămăni* (Gen. 38, 11), *spunĭu* (Ex. 10,2), *ţiᶺi* (Gen. 32,17), *ţiny* (Ex. 34,11), *ţini* (Ex.34, 22), *să nu viᶺi* (Gen. 31,52), *să vini* (Ex. 34,2), etc., *deᶺtăi*(Gen. 4,4), *puie* (Gen. 48,17), etc. T : *enkunacy* (= încuiaţi, 146,6), *sse ramane* (154,3 ; 156,3), *ramania* (156,13), *pustinesc* (164,6).

Grafiile enumerate redau în mod aproximativ nasalisarea vocalei precedente şi muierea lui [*n*] ; în nordul Ardealului, Maramureş, Bucovina şi Moldova, [*n*] era pe cale de a dispărea în vocala precedentă, nasalisând-o ; procesul acesta era petrecut în sudul Ardealului şi Ţara Românească.

[*n*] apare conservat în documentele moldoveneşti din sec. al XV-lea ; v. Bărbulescu, *Curentele*, p. 66-67. Surprinzătoare, după examenul grafiilor de mai sus, este afirmaţia lui I. Şiadbei (în *Viaţa rom.*, 1928, p. 346), că [*n*] palatal nu mai apare în documentele din Moldova „după anul 1500".

[*l*]

In textele enumerate mai jos, câteva cuvinte au păstrat pe [*l*] originar neatins : *cărtulariu* (gr. χαρτουλάριος, CV, 11, 12 ; H,S, ps. 44,2 ; TM, 54, 17 ; CP, ps. 44,2 ; CT, Mt. 3 ; CPr. Titu, 3,13) ; *temeli* (gr. θεμέλιον, pf. 3 sg., S, ps. 86,5).

[*l'*]

[*l'*] (muiat) apare conservat în *lĭubi* (<v. sl. ljubiti, H, ps. 4,3 ; S, ps. 118,140), *lĭubov*, (<v. sl. ljubovĭ, CT, Ioan 17 ; CPr., I, Petru 4,8).

[*ł*]

In textele din N. Ardealului-Maramureş enumerate mai jos, găsim câteva casuri de nenotare a lui [*l*]+ consoană ; grafia aceasta notează pe [*ł*] (velar), cu tendinţa de a trece la [*w*] sau de a dispărea : *ascultătorĭul*

www.dacoromanica.ro

(= ascultătorul, CV, 114,12), *răţă* (=înălţă, H, ps. 26,6; 60,3; 148,13), *răţară* (H, ps. 46,10,) *răţăm* (H, ps. 33,4), *răţare* (H, ps. 149, 6), *răţarici* (H, ps. 50, 21), *răţiia* (H, ps. 11,9), *ascutaţi* (TB, 362, 69), *alatu* (=alaltu, Cod. M, 230, 141 v.).

Candrea, *S*, I, p. 168; *Oaş*, p. 46; după N. Drăganu (*Despre l>u şi dispariţia acestuia în româneşte*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, p. 137-154), această pronunţare ar fi datorită unei influenţe streine.

[*r*]

1. Fonetismul *aninã* „nisip", apare în S (ps. 138,18), pe lângă fonetismul normal, *arinã* (S, ps. 77,27; *arirã*, cînt. 7, 36). Cel dintâi e datorit asimilării [*r*]-[*n*]>[*n*] -[*n*]. Acelaşi proces s'a petrecut în *fănină* (Suceava, 1600, LB, 51,7).

2. Prep. *prentru*, *prespre*, *prestre* apar sub diferite forme, datorite disimilării totale: [*r*]-[*r*]>zero-[*n*] sau [*r*]-zero:

forma primitivă *prentru* apare în H (ps. 5,10, etc.), GB (729,13,1a), TM (101, 200), Caz. I (31,4, etc.), Moldova, 1593 (DH, XI, 318, 319), Suceava, 1593 (DR, 4,4), Ţara Rom., 1600 (AAR, 20 ist., 485); *printru*, CV (71, 12), PO (Gen., 9,5);

pentru, TM (102, 202), Caz. I (32,16, etc.), L (CB, I, 7, 22, etc.), Bârlad, 1588 (CB, I, 51,5), CPr. (II, Corint., 7,6), Galaţi, 1571 (CB, I, 18, 4), Cacămei (Ialomiţa), 1592 (DR, 2,5,12), Tg. Jiu, 1591 (CB, I, 56,3), Glodeni (Prahova), 1596 (CB, I, 67, 16; 72,4), PO (Gen. 12,19); *prentu* (Vlădeşti, Muşcel, 1583-1585, CB,I,39,5);

forma primitivă *prespre* apare în CV (18,12, etc.), H (ps. 41,8, etc.), S (ps. 8,10, etc.), V (ps. 96,9, etc.), TB (420, 24, etc.), GB (735, 25,8 b), Caz. I (30, 16), Moldova, 1593 (DH,XI,317,318), Târgovişte, 1601 (CB, I,109, 13), CT (Mt. 32, etc.), CPr. (II, Corint., 7,4), PO (Gen. 11,9);

pespre: Caz. I (33,16), CT (Mt. 33, etc.);

prespe: Moldova, 1602 (CB,I,113,6), CPr. (Act., 13,27);

preste: Moldova, 1591 (DH, XI, 219); Ţara Rom. 1600 (AAR, 20 ist., 457, 7);

www.dacoromanica.ro

pestre: S (ps. 8,2), M-rea Galata (Iaşi), 1588 (CB,I, 199,184);

peste: Cureştii sau Bogata, Ilfov, 1606 (CB,I,155,5).

3. Prep. *pre* apare sub această formă în toate textele din sec. al XVI-lea; *pe* se explică prin disimilare totală, în legături sintactice, atunci când iniţiala cuvântului următor era [r]: *pre* [r]-; forma disimilată e atestată într'un zapis de vânzare din Glodeni (Prahova), 1596 (CB,I,72,7,8,10).

Cf. *dereptu r->drept r->dept r-*; *deptu* e dat de H (ps. 72, 19), CV (149, 4).

[r̄]

Prezenţa lui [r̄] apical vibrant în textele din sec. al XVI-lea, e atestată fie prin grafia *rr* (H; GB: *arrătа*, 729, 12,6 a; *sorroci*, 730, 15, 2 b; *rrănd*, 732, 18,1 b; *rrăspos*, 734, 23, 2 a, etc.), fie prin întrebuinţarea unui semn special, derivat, probabil, din *r* glagolitic (H,S,V, CV, Ap. I; v. mai sus, p. 18);

[r̄] apare în condiţiunile următoare:

a. la iniţială: 1. elem. latine: *rrădăcinră* (H, ps.47,3); 2. elem. streine: *rrana* (H, ps. 90,10), *r̄âstignirâ* (Ap. I, pl. 3);

b. în interiorul cuvântului: 1. intervocalic (elem. latine): *amarră* (H, ps. 63,4), *ur̄âciunile* (Ap. I, pl. 3); (elem. streine): *izvoarrele* (H, ps. 17,16); 2. înaintea unei consoane: *ar̄de* (CV, 123,10).

Reduplicarea lui [r] apare câteodată şi în PO: *a*. la iniţială: *rrępede* (Gen. 49,7), *b*. la intervocalică: *tărroasâ* (Gen. 30,5).

Notarea constantă a lui [r̄], în traducerile rotacisante, corespundea, de sigur, cu realitatea fonetică. Dacă urmărim notarea lui [r̄], într'un text ca H, de exemplu, constatăm, într'adevăr, că notarea acestui sunet, cu ajutorul slovelor indicate, nu e întâmplătoare: *cari*, *bucură*, *r̄ĕče*, *rruşire*, *čelorъ*, *mari*, *pre*, *bucure*, *voiъ*, *cari*, *voiъ*, *dereptatĕ*, *pururĕ*, *mărĕscă*, etc. (H, fol. 30 r., în Candrea, S,I, pl. IX).

Candrea (*S*, I, p. 118) crede că semnul special care notează pe [r̄], în traducerile rotacisante, a fost „inventat" de scriitorii care

www.dacoromanica.ro

ne-au dat primele traduceri românești. Explicația lui Bărbulescu (*Curentele*, p. 124 urm.), care vede în acest semn un *r* glagolitic, este plauzibilă. Bărbulescu susține, fără dreptate, că grafiile examinate mai sus nu ar nota pe [r̄].

Acest [r̄] se pronunța în regiunea rotacisantă, în cuvintele de origine latină și streină. Intunecarea timbrului vocalelor prepalatale care urmau după [r̄] nu era generalisată în sec. al XVI-lea; sunt, într'adevăr, texte din sec. al XVI-lea, în care timbrul lui [e] și [i] a rămas neatins:

ţărima (H, ps. 2,9, etc.), *înderret* (H, ps. 39,15,etc.), *înterita* (S, ps. 9,25, etc.), *omori* (TM, 153, 191), *reu* (CV, 47,5, etc.; H, ps. 7,5, etc.; S, ps. 9,27, etc.; TM, 124,241), *(r)ride* (H, S, ps. 24, 3, etc.), *r̄isulu* (CV, 129, 4), *(r)riu* (H,S, ps. 23,2, etc.), *riurele* (TM, 50,10), *scurrima* (H, ps. 93,13), *ţerrină* (H, ps. 29,10), *ţerină* (S, ps. 103,29), *uri* (H, ps. 13,1, etc.; S, ps. 24,19, etc.; TM, 51,12); *rău* (S, ps. 7,5; TM, 124, 241), *râde* (S, ps. 2,4), *rău* „râu" (S, ps. 73,15; cânt. 6,4), *ţărărâ* (S, ps. 7,6) sunt fonetisme care au putut fi introduse de copiști. Intunecarea timbrului vocalei care venea după [r̄], apare însă notată regulat în V: *amărără* (cânt. 2,16), *întărălu* (cânt. 2,21, etc.), *răure* (ps. 106,33, etc.), *ţărăna* (ps. 101,15), *ură* (pf. 3 sg., ps. 138,22, etc.), și în câteva texte netraduse: Sălişte (Maramureș), 1593, *rău* (LB, 47,14), Câmpulung (Bucovina), încep. sec. al XVII-lea, *rău* (LB, 57,11; 77,9).

Fonetismul acesta a fost înregistrat, în zilele noastre, în nordul Ardealului (Țara Oașului) și în Maramureș: [*răw, r̄îd, r̄îpă, r̄înd*] (Oaș), [*r̄ăče, r̄ăle, r̄ăw, ur̄ăsk*] (Maramureș).

Candrea, *Oaș*, p. 46; Papahagi, *Maram.*, p. LXII; [r̄], în română, întunecă timbrul vocalelor prepalatale următoare: [e]>[ă] iar [i]>[î]. Fenomenul e vechi, de oarece e atestat și în aromână: *rău*, ar. *arăw* (< r e u s), *rîu*, ar. *arîw* (< r ī v u s). In schimb, [r] nu a avut aceeași acțiune: *peri* (< p e r ī r e).

Grupuri de consoane

[*ll*]

Grupul [*ll*] apare păstrat în *hîllean* (< ung. hitlen, S, ps. 91,12; TB, 458,88; CP, ps. 5,6; CT, Mt. 16; Ioan,

www.dacoromanica.ro

10; CM, 260,1; Moldova, 1593, DH,XI, 319), *hitleni* (vb., S, CP, ps. 104,15). Trecerea lui [*t*] la [*k*] este notată în H: *hiclĕnulu* (ps. 5,6), *hicleni*, S (ps. 35,3), *heclĕnii*, V (ps. 91,12) *hiclѧnele*, CV (4,12), *hiclĕnul*, TM (104,208), *hiclenirâ-se*, PO (Gen. 14,4).

Acelaşi fonetism apare în *izeclĕn* (<ung. izetlen, H, ps. 59,6; S, ps.16,4).

[*pt*]

Prin asimilarea oclusiunei lui [*p*] de către [*t*] următor, grupul [*pt*] din *derept* a fost redus la *deretu* (H, ps. 5,14; CP, ps. 6,5; PO, Gen. 27,45), *deretatĕ* (H, ps. 142,1: CV, 168,14).

[*lt*]

Ulta (<oblitare), apare în CV: *ultă* (115,4), *ultătoriu* (115,8), S (ps. 9,13, etc.), CP (ps. 9,18, etc.) şi în CT: *ultară* (Mt. 65). *Uita*, formă analogică după *uit* (ind. pr., 1 sg.), în care dispariţia lui [*l*] e justificată de fonetică, apare în S: *uiţi* (ps. 43, 24), *se nu uite* (ps. 58,12), etc., H: *uitꙁ* (ps. 118,16), *uită* (ps. 49,22), etc., V: *uitaĭu* (ps. 118,153), *uitatꙁ* (ps. 136,5), CP (ps. 9,13, etc.), CT: *uitată* (Luca 63), PO (Gen. 41,51 etc.).

Părerea lui Candrea (*S*, I, p. 95-96, 166-167), că fonetismul *ulta* ar proba vechimea unui text, faţă de alt text cu fonetismul *uita*, nu e justificată. Intr'adevăr, *uita* nu provine din *ulta*, ci e o formă analogică care s'a putut naşte oricând; fonetismele *ulta* şi *uita* au coexistat (v. exemplele din CP şi CT). In CP, fonetismele *uita* şi *ulta* apar laolaltă; dacă *ulta* ar fi fost o formă arhaică sau dialectală, Coresi ar fi eliminat-o cu siguranţă, astfel cum a procedat în alte casuri. Păstrarea lui *ulta* probează că acest fonetism nu era neobişnuit, în graiul lui Coresi. Prezenţa exclusivă a fonetismului *uita*, în H, nu probează, deci, că acest text ar fi mai nou decât traducerea originală de pe care a fost copiată S. In consecinţă, părerea lui I. Şiadbei (*Viaţa rom.*, 1928, p. 346), care susţine că *ulta* nu mai apare „după anul 1500", nu e justificată de fapte.

[*nt*]

Grupul [*nt*] apare notat când *nt*, când *mt*, de ex. în H: *săntu* (ind. pr., 1 sg., ps. 34,3) şi *sămtu* (ps. 21,7), *săntu* (3 pl., ps. 24,6) şi *sămtu* (ps. 9,21).

www.dacoromanica.ro

Grafia *mt* apare în textele următoare: *sămt*, S (ps. 2,6), V (ps. 77,39), CV (1,4), GB (729, 12,8 b), TM (44,2; pretutindeni, în *Leg. lui Avraam*, TM, 189 urm.); *simt*, Bistrița (Năsăud), 1600 (pretutindeni, LB, n-l 8); *semțețe*, TM (45,2); *sămțu*, Roman, 1605 (DR, 8, 28), Suceava, 1595 (LB, 49,5,17); începp. sec. al XVII-lea (pretutindeni, LB, n-l 19); *simțem*, *semțem*, Tighina, ca. 1587 (SD,V,391); *sămț* (PO, Gen. 49,5); *ssemțe*<*m*>, T (160,3); *frămț*, S (ps. 3,8, etc.), V (ps. 146,3, etc.), CP (ps. 33,19), CPr. (Efeseni, 2,14), PO (Gen. 17,14); *frâmse* TM (106,214), CP (ps. 75,4), CT (Mt. 58), CPr. (Act., 20,11).

Asupra fonetismului [*frîmț*], v. Rosetti, *Rech.*, p. 99-100 și A. Procopovici, *Dacoromania*, VI, p. 410-411.

[*mp*]

Grupul [*mp*] e conservat în *rumpu* (H, ps. 115,7), *se se rumpă* (Țara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 484,11), *rumpem* (CP, ps. 2,3), (*r*)*rumpe* (H, ps.18,3; S, ps. 51,7; TB, 458,89; CT, Mt. 109); aceleași texte cunosc însă și forma fără oclusivă nasală: (*r*)*rupe* (H, ps. 2,3; CP, ps. 51,7), *rupem* (S, ps. 2,3), *rupeți* (H,ps. 118,171; CT, Mt. 52): nasalitatea lui [*m*] a trecut asupra vocalei precedente, iar oclusiunea a fost asimilată de oclusiva labială următoare.

[*fs*]

Grupul inițial [*fs*], în *fsat* (<f o s s a t u m), e conservat în S (ps. 40, 4, etc.) și în CV (97,9); dar S cunoaște și forma *sat* (ps. 101,7), cu modificarea grupului prin supresiunea lui [*f*].

[*nš*],[*rš*]

Grupul [*nš*] apare notat în *hiclenșig* (<ung. hitlen+ suf.-ség, H, ps. 27, 4, etc.; S, ps. 9, 28; CV, 144,12; TM, 125,242), *hiclenșug* (S,V, 138,4; TM, 120, 232; CP, ps. 93,23; CT, Mt. 47; PO, Gen. 27,35), *hitlenșug* (Moldova, 1593, DH, XI, 319; TB,452,76; CP, ps. 50,6).

www.dacoromanica.ro

Dispariţia oclusivei nasale (v. mai sus, p. 41 urm.) e redată de grafiile *hicleşig* (CV, 65,5), *hicleşug* (CP, ps. 9,28; CPr., I, Petr., 2,1), *hitleşug* (CP, ps. 138,4; CT, Marcu, 29).

Oclusiva nasală e notată în *eftinşig* (S, ps. 50,3, etc.; V, ps. 118, 156, etc.), *eftenşug* (CP, ps. 50,3, etc.; PO, Gen. 41,31).

Notarea lui [*n*], în casurile acestea, probează că cuvintele erau simţite ca compuse; dispariţia lui [*n*] s'a produs atunci când sentimentul compoziţiei s'a pierdut.

In acelaşi fel se explică prezenţa lui [*r*] în *meşterşug* (< ung. mesterség, CPr., Efes.,4,14).

[*šk'*]

Grupul [*šk'*] e notat *şc*, în *şcop* „schiop", la Coresi (CT, Mt. 63; Marcu 42; Luca 76); în H, întâlnim grafia cu *sk*: *skĭupară* (=schiopară, H, ps. 17,46).

Cf. *scopă*, Câmpulung, Bucovina, 1620-1638, LB,92,11.

[*sf*]

Asurzirea lui [*v*], în grupul [*sv*], e notată deseori: *sfadă* (CV,14,6, etc.; H, ps. 79,7; S, CP, ps. 40,10; 1600, Ţara Rom., AAR, 20 ist., 473,5), *sfădi* (TB, 464, 100, etc.), *sfat* (S, ps. 1,1, etc.; V, ps. 106,11; PO, Gen. 49,6), *sfătui* (CV, 86, 4-5), *sfrşi* (H, S, CP, ps. 28,9), etc. Notarea cu *v*: *svadă*, *svĕt*, *svârşi*, *săvârşi* reproduce grafia cuvintelor slave *sŭvĕtŭ*, *sŭvĕtovati*, *sŭvrŭšiti*, etc. (cf. mai sus, p. 19).

SCURTAREA

1. Scurtarea termenilor de politeţe *domniei sale*, *domniei tale*, *domniei voastre* apare în texte netraduse:

Suceava, 1595, *domnitale* (LB,49,26), *domitale* (id., 49,4), 1600 (LB, 51,3,5,n-l 7). Bistriţa (Năsăud), 1600, *domnilor vostre* (LB, 52,12). Suceava, 1593-1597, *dumile voastre* (LB, 50,10,13,14,16). Câmpulung (Bucovina), 1595, *domnĕvoastră* (LB,48,8,9,14,20), Suceava, 1595 (LB, 49,10, 17). Bistriţa (Năsăud), 1600, *domĕvostră* (LB, 52, 22). Moldova, 1591, *mneata* (DH,XI,233,358).

www.dacoromanica.ro

Termenii aceştia fiind frecvent întrebuinţaţi, pronunţarea lor e fost neglijată; în *mneata*, primul termen al compusului (*domnie*), a dispărut.

2. Acelaşi proces s'a petrecut în *astă seară*>*astară* (PO, Ex. 16,6) şi *fa* (<*fată*) : *fa-sa* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB,54,9) : monosilabul a devenit o interjecţie (*fa*, *fă*).

3. Scurtarea formelor auxiliarului *a vrea* (v. mai jos, p. 107) se explică, de asemenea, prin deasa întrebuinţare a formelor acestora şi pronunţarea lor neglijentă.

4. Formele *e*, *ie*, *i* şi *s* sub care apar pers. 3 sg. şi pl. a ind. pr. a verbului *a fi*, reproduc pe *este* şi *sînt* :

nu e măntuirĕ lui (S, ps. 3,3); *şi... spurcăčiune-i domnului* (S, ps. 5,8), *căestu cal ↑e*[=*ie*] *dela mene* (Lucaveţ. Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 68,19), *să şteţi cumu-i într'căstă ţară* (M-rea Moldoviţa, 1595-1622, LB, 71, 7-8), *la menre-su* (H, ps. 55,13), *nu-s cuvente* (S, ps. 18,4).

Scurtarea s'a produs în frasele nominale, în care *este* şi *sînt* nu indică o acţiune şi sunt întrebuinţaţi ca simple unelte gramaticale, lipsite de sens, asupra cărora atenţia nu este fixată.

5. *Îmă*, formă scurtată din *mamă* sau *mumă*, apare în S (ps. 26, 10); formele de genit.-dativ *↑mămriei* (S, ps. 108, 14) sau *măriei* (S, ps. 21, 10,11) aparţin nomin.-acusativului *mumînă* (*mumănrei*, H, ps. 49,20).

Cf. formele de genit.-dativ *măriei* (S, ps. 21, 10, 11), *mării* (S, ps. 88, 9), *mănre-sa* (H, ps. 108, 14), *măni-sa* (S, Simb. Ath., ed. Candrea, p. 336, 32).

www.dacoromanica.ro

MORFOLOGIA

NUMELE

Terminaţiunea

MASCULINE ŞI NEUTRE. Terminaţiunile *-ariu* şi *-oriu* (< lat. a r i u s, o r i u s) apar în traducerile rotacisante: *ağulorĭu, călarĭu, călcătorĭu, ğudecătorĭu, mădularĭu*, etc.; formele fără *i* pot fi datorite copiştilor, de ex. *ţietorului, făcătoru* (CV,54,6; 129,13); Ap. I: *păzitorĭul*, *deregătorĭu, urmitorĭu* (pl. 1). Coresi cunoaşte formele cu *i*: *cântătorĭul* (CT, Mt. 109), *despunetorĭu* (CT, Mt. 57), *făcătoriul, pierzătoriu, učigătoriul* (CC_2, 460, 9; 459, 10,11, etc.); PO: *dălătorĭu, făcătorĭu* (Ex. 12,22; 14,3), etc.

FEMININE. Câteva nume îşi păstrează terminaţiunea în *-[e]*: *arame* (H, S, ps. 17,35, etc.; V, ps. 106,16; TM, 230,229; M-rea Galata, Iaşi, 1588, 205,332, etc.; CP, ps. 17,35; CT, Mt. 35; CPr., I, Corint., 13,1), *grindire* (H, ps. 17, 13, etc.; S,V, ps. 77,48), *marmure* (TB. 285,115). In alte texte, însă, *-[e]* a fost înlocuit cu *[ă]*, ca în limba de astăzi: *aramă* (M-rea Galata, Iaşi, 1588, CB,I,203,287; L,CB,I,9,50).

GENUL. Numele înşirate mai jos sunt neutre, nu masculine, ca astăzi: *ğenunkĭu*, pl. *ğenu(n)ki(e)le* sau *ğe(n)ruk(i)ele*: H, S (ps. 108,24), CV (23,11, etc.), V (ps. 77,55), CP (ps. 71, 17, etc.), CT (Marcu, 45), CPr. (Act., 7,59), *obraz*, pl. *obraze* (S, Simb. Ath., ed. Candrea, p. 337,19), *stălp*, pl. *stălpure, taler* (monedă), pl. *talere* (CT, Mt. 53; Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 478,5, etc.), *umăr*, pl. *umere* (H,S, ps. 57,10).

Genul câtorva nume nu apare fixat, în sec. al XVI-lea: *gruma(d)z* este neutru (*grumadzele*, pl., H, ps. 113,15) şi masculin (*grumazi*, pl., CPr., Rom., 16,4; L, CB, I, 8, 29-30; PO, Gen. 27, 16); *slugă* e feminin (H, S,V.

www.dacoromanica.ro

ps. 103,4; TM, 150,186, etc.; TB, 424,28; Moldova, 1593, DH, XI, 318; CP, ps. 103,4) şi masculin : *un slugă* (CC_2, p. 225,28).

Declinarea

MASCULINE. Fonetismul *copačiu* (TB,332,46) este normal; *copac* (sg.) a fost refăcut după analogia lui *sărăci* (pl.)-*sărac*.

In afară de flexiunea *tatălui* (S, ps. 44,11, etc.), *tată* apare la genit.-dativ şi sub forma *tătânrilui* (H, ps. 44,11), *tătânelui* (S, ps. 151,1), *tătărelui* (V, ps. 151,1), *tătânului* (CP, ps. 151,3), *tătâne-său* (TM, 146,180), *tătâni-său* (PO, Gen. 48,9), etc.; la plural, găsim numai forma *tătări* (S, V, ps. 95,7; CV, 74,11, etc.), *tătâni* (CP, ps. 95,7).

Aceeaşi flexiune apare în *frăţâne-miu* (EP, 36), *frăţini-tău* (PO, Gen. 27,44), *frăţini-său* (CT, Marcu 55; CPr., Rom., 14,13; Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 473,2), formaţie analogică după *tătîne*.

Numele terminate în *-a*, *-că*, *-gă*, fac genit.-dativul în *-(e)i* sau *-iei* : *Azariiei* (V, cânt. 7, titlu), *Isaiei* (S, CP, cânt. 5, titlu), *Isaieei* (V, ibid.), *Lucăei* (S, CP, cânt. 9, titlu), *Lukiei* (S, cânt. 10, titlu), *Zahariei* (V, ps. 138, titlu), *popeei* (CPrav., 8,6; 11, 17; 12,4; 21,9), *popei* (Cerneţ, Mehedinţi, 1599, CB,I, 88,1), *vlădicăei* (CT, Mt. 109), *Lucăi* (Bucureşti, 1579, CB, I, 253,24), *Mogăi* (Tg. Jiu, 1591, CB,I, 58,19), *Stoicăi* (Dâmboviţa, ca. 1595, CB, I, 63,3).

Cf. *Žuržii*, Suceava, 1495 (Bogdan, DSM, II, 87).

Vocativul în *-e* apare conservat într'o serie de texte : *despuetore* (V, cânt. 7,37; TB, 320, 36), *domne*, *doamne* (MM, 310, 26 v.; 305,12 v.; CT, Luca, 18), *împărate* (CV, 72, 12, etc.; MM, 303, 4 r.), *dzĕe* (S, ps. 21,2, etc.), *ome* (H, ps. 54,14; CV, 120,14; TB, 450, 74; 451, 75; Cod. T, 213,71 r.; T, 148, 1; CT, Luca, 65), *bane* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 476 a), *făţarniče* (CT, Mt. 20), *învăţătoare* (CT, Mt. 26), *nebune* (CT, Luca 66), *Satane* (CT, Luca 12). Forma articulată apare în

www.dacoromanica.ro

unele texte: *domnele* (H, ps. 140,8), *dzeule* (H, ps. 42,1. etc.), *tatâle* (CM, 254, 19; 256,8), *tatâle* (Ap. I, pl. II), *învățătoriule* (CT, Mt. 90). Uneori, vocativul e exprimat fără articol: *dzău, dzeu* (H, ps. 21,2; S, ps. 26,9), *împăratu* (CV,71, 9-10), *despuetoriu* (TB, 360, 67; Cod. T, 207, 60 r.), *fiiu* (Cod. T, 222, 97 v.; CT, Mt. 29), *om* (T, 148, 2,3).

La plural, vocativul e redat fără articol: *bărbați* (CV, 8,7, etc.), *frați* (CV, 22,9, etc.; MM, 308, 20 r.), *Iudei* (CV, 1,1), *morți* (TM, 49, 8), *fățarnici* (CT, Luca, 69); formele articulate sunt întrebuințate rareori: *bogații, frații* (CV, 119,15; 131,5). Vocativul în *-lor* apare mai des: *blâstemaților* (TM, 227, 223; TB, 458,88; CT, Mt. 106), *fraților* (TB, 415), etc.

Unele nume au păstrat la singular sau la plural forma pe care o aveau în textele slave: *Farisei* (sg.,< v.sl. Farisěj, CT, Luca, 89), *patri(ĭ)arșii* (TM, 43; TB, 338, 52; Cod. T, 196, 16 r.), *vătașii* (și *vătaji*, Moldova, 1591, DH, XI, 219; CT, Ioan, 58).

FEMININE. *Nor(u)* și *sor(u)* apar urmate de adj. posesiv, ca în limba de astăzi (*noru-mea, soru-mea*), și isolate: *nor(u)* (CC_2, p.205,13), *sor(u)* (Drăgușeni, Vaslui, 1587, SI, X, 11,5; CT, Mt. 49; PO, Gen. 12.13; Vlădești, Mușcel, 1583-1585, CB, I, 39); *soră* apare în CV (119, 13; CT, Luca, 54; PO, Gen., 9).

Formele etimologice *mănu*, pl. *mănule*, (<manus), apar în majoritatea textelor: H, S (ps. 9, 35, etc.), H,S, V (ps. 90,12, etc.), CV (88,2), TM (46,4; 53,15; pretutindeni în *Legenda Sf. Vineri*, 145 urm.), Cod. T (198,21 v.), Moldova, 1593 (DH, XI, 318), București (Buhuși, Neamț), 1598 (DR, 5,5), PO (Gen. 48, 22); formele analogice *mănă, mă(i)ni, mă(i)nile, mă(i)nele*, etc. apar în H (ps. 142,6), S, CP (ps. 8,7, etc.), TM (53,15), TB (461,93), CT (Mt. 74), Țara Rom., 1600 (AAR. 20 ist., 473, 5), PO (Gen. 48,14).

Vocativul plural articulat apare în *sluğile* (Țara Rom., 1602, CB, I, 116,8); *-lor*: *sluğilor* (Targoviște, 1602, CB,I, 127,7).

Pe lângă *mumeei* (H, ps. 21,10), forma de genit.-dativ a lui *mumă*, textele cunosc formele *mumănr(i)ei* (H, ps. 49, 20, etc.), *mumâniei* (CP, ps. 21, 10, etc.; CT, Mt. 57, etc.; PO, Gen. 20, 12), dela *mumănă*.

www.dacoromanica.ro

Formele de genit.-dativ ale lui *auo*, *văduo*, *piuo* (=piuă), *zio* sunt: (*unii*) *văduo* (CC_2, p. 346,28), şi, cu articol: *aoiei* (PO, Gen. 49, 11), *văduoei* (CC_2, p. 349,18), *zioei* (CP, ps. 135,8), *zioi* (CPr., I, Tesal., 5,5), *dzuoei* (PO, Gen. 1,16); forma analogică *zile(e)i* este însă mult mai frecventă.

La plural: *văduo* (CT, Luca, 14), *pio* (M-rea Galata, Iaşi, 1588, CB, I, 210, 448); cu articolul: *văduole*, *văduolor* (H, S, ps. 67,6; V, ps. 77,64; CV, 116,3; CT, Mt. 94).

Numele feminine cu pluralul în *-e*, fac genit.-dativul sg. în *-eei*; forma contrasă, *-ei*, apare, pe lângă cealaltă, în *casei* (S, ps. 127, 3, etc.), *fĕlei* (S, ps. 88,16,etc.), *şerbei* (S, ps. 115, 7), *sv<i>ntei* (TM, 156, 194), *brazdei* (CP, ps. 64, 11), *cămilei* (CT, Marcu, 46), *svintei* (Mehedinţi, 1599, CB,I, 88, 5; 89, 15), *turmei* (PO, Gen. 4, 4); *-ii* este atestat în *fetii* (Ţara Rom., 1556, CB, I, 244, 11), *prĕutesii* (Bacău, 1591, CB,I, 28,4).

Asupra trecerei lui *-ei* la *-ii*, cf. A. Procopovici, *RF*, I, p 245 urm.

Terminaţiunea aceasta se regăseşte la genit.-dativul numelor proprii terminate în *-a*: *Bistriţeei* (M-rea Moldoviţa, începp. sec. al XVII-lea, LB, 69, 20; 1595-1622, LB, 71,5; 72,25), *Moldoveei* (Moldova, 1593, DH, XI, 317,318; M-rea Moldoviţa, 1601-1605, LB, 70, 1), *Sučĕveei* (Câmpulung, începp. sec. al XVII-lea, LB, 59, 3), *Firatei*, *Săcuitei*, *Topanei*, (n. top., Ţara Rom., 1556, CB, I, 244,11), *Gherghiţei* (Berileşti, Ilfov, 1608 CB, I, 169, 12), *Tamareei* (PO, Gen. 38,11).

Numele proprii şi comune în *-ă*, *-că*, fac genit.-dativul în *-ei*, fără modificarea timbrului vocalei finale: *Anăei* (Vlădeşti, Muşcel, 1583-1585, CB,I, 38), *Milei*, *Răbecăei* (PO, Gen. 11, 29; 24, 15, 30), *Sarăei* (PO, Gen. 18,14), *strămoaşăei* (CC_2, p. 129,19). Sunt însă casuri când *-ăei* a fost contras în *-ăi*: *Anuşcăi* (Brăhăşeşti, Tecuci, 1577, CB, I, 26,4), *Corăcăi* (n. top., *Corăca*, Ţara Rom., 1556, CB,I, 244, 11, dar şi *Corăciei*, Ţara Rom., 1563, CB,I, 248, 16), *ţărăi* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 477,1; 479; 484, 11).

In alte casuri, forma de genit-dativ este *-eei*: *do-*

www.dacoromanica.ro

sadeei (PO, Gen. 41,52), *izbăndeei* (S, CP, ps. 93,1), *nunteei* (CT, Mt. 31), etc.

Cf. *Kobъliei*, n. top., Suceava, 1467 (Bogdan, DSM, I, 122-123), *Zlъtъronyi*, Suceava, 1467 (id., I, 120), *Larğiei*, n. top., Suceava, 1469 (ibid., I, 136), *Maruškyi*, Vaslui, 1474 (ibid., I, 192), *Marini Lolki*, Suceava, 1481 (ibid., I, 249), *Gradišteei*. fîntînă, Suceava, 1487 (ibid., I, 516), *Mъrinkъei*, *Anuški*, Suceava, 1494 (ibid., II, 38). *Voikyi*, Hârlău, 1499 (ibid., II, 160), *Kъpъcъroasi*, n. top., Badeuţi, 1503 (ibid., II, 228).

Numele feminine cu genit.-dativul singular nearticulat în *-i*, fac genit.-dativul articulat în *-iei*; terminaţiunea aceasta este curentă în toate textele: *besereciei*, *inimiei*, *lumiei*, *nopţiei*, *seriei*, etc.; *-ii* apare mai des în textele netraduse: *înemii* (S, ps. 100, 2), *dulčeţii* (MM, 306, 13 v.), *morţii* (Cod. T, 195, 13 v.), *surorii* (Bacău, 1581, CB, I, 28,4), *văl̆celuşii* (Ţara Rom., 1556, CB,I, 244, 11), *mănâstirii* (Bistriţa, Vâlcea, 1573, CB, I, 23,7).

Cf. *mueriei*, Suceava, 1491 (Bogdan, DSM, I, 488; autenticitatea documentului e nesigură).

Numele feminine care fac pluralul în *-e* şi în *-i* cunosc amândouă construcţiile, la genit.-dativ: *judecaţeei* (CT, Mt. 12, etc.) şi *judecăţiei* (Tg. Jiu, 1591, CB,I, 57,9), *peliţeei* (H, S,V,CP, ps. 101,6; CV, 166,1) şi *peliţiei* (CV, 156,11). Aceeaşi dublă terminaţiune, datorită unei confusiuni între cele două construcţii, apare în *leğeei* (CV, 55,2), *mareei* (H, ps. 105, 7), *mănăstireei* (M-rea Moldoviţa, începp. sec. al XVII-lea, LB, 68,7).

Cf. *văiei*, Ţara Rom., 1549 (CB, I, 242, 8), *judecăţiei*, Tg. Jiu, 1591 (CB. I, 57, 9), *maičiei*, *manastiriei*, Bistriţa, 1600 şi M-rea Moldoviţa, 1595-1622 (LB, 52, 2; 71, 19).

Numele feminine terminate în *-ie*, fac genit.-dativul în *-iei*: *bucuriei* (S, ps. 44, 8), rar în *-ieei*: *împărăţieei* (CV,117,11), *mănieei* (V, cânt. 1,8) sau *-iiei*: *bucuriiei* (H, ps. 41,5), etc.

Următoarele nume, care fac astăzi pluralul în *-i*, fac pluralul în *-e*, în secolul al XVI-lea: *dobânde* (CPr., Iac., 4,13), *grădine* (H, ps. 106, 37), *greşale* (CT, Mt. 17), *groape* (CT, Luca 38), *isprave* (CPr., Timot., sumar, p. 493,8), *lingure* (M-rea Galata, Iaşi, 1588,

www.dacoromanica.ro

CB,I, 195, 79), *maíče* (S, CP, ps, 92,3), *măhreme* (M-rea Galata, Iaşi, 1588, CB,I, 195,77), *mreje* (V, ps. 140,10), *nunte* (CC_2, p. 303,15), *ograde* (CC_2, p. 489, 33), *omide* (H,S, CP, ps. 104,34), *prade* (CC_2, p. 231,15), *rane* (S, CP, ps. 31, 10), *săğéte* (S, CP, ps. 17,15), *same* (Moldova, 1591, DH,XI,233,358), *sape* (M-rea Galata, Iaşi, 1588, CB,I, 207, 360), *slave* (CV, 141,1), *talpe* (H, ps. 109,1), *tocméle* (CT, Marcu 27), *vame* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 465), *vrajbe* (TM, 227, 224).

Dimpotrivă, *fieri* (pl. dela *fiară*, H,S, V, ps. 148, 10, etc.) şi *pietri* (S,V,CP, ps. 101,15, etc.) fac pluralul în *-i*.

Următoarele nume fac pluralul în *-e* şi în *-i* : *balte* (S,V, ps. 103,10), *bucate* (Moldova, 1594, DH,XI, 396), *bucăţi* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 491), *čételere* (H, ps. 42,4, etc., dar şi *čételery*, ps. 32,2), *četeri* (S, CP, ps. 32,2), *ferestre* (M-rea Galata, Iaşi, 1588, CB,I, 194, 63), *ferestri* (PO, Gen. 7, 11), *gadine* (H, CP, ps. 148,10), *gadini* (CP, ps. 67,31), *ğiudecatele* (S, ps. 118,120), *lacrâme* (CT, Marcu, 40), *lacrămi* (CV, 18,14-19,1), *pagube* (H, V, CP, 106,20), *pagubi* (H, ps. 48, 11).

Pluralul lui *ghiaţă* este *gheţile* (V, cânt. 8, 68; CP, ps. 148,8); *pače* (pl.), *pačele* (H, S, CP, ps. 40,10; TB, 466, 103; Ap. I, pl. 3); *roao* (pl.), *roaole* (V, cânt. 8,68), *ruorele* (S, CP, ps. 159, 68).

Pe lângă *cămeşe* (*cămaşe*, H, S,V, CP, ps. 103, 2), *grije* (H, V, CP, ps. 106, 39), *uşe* (S, ps. 99,4; V, ps. 140,3; CV, 133, 5), găsim atestate forme în *-ă* : *cămaşă* (CT,Mt. 31), *uşâ* (CP, ps. 140, 3).

Are „arie" (CT, Mt. 5), *june* (S, CP, ps. 77,54; Glodeni, Prahova, 1596, CB,I, 66,7), *juare* (V, ps. 77,54; CV, 92, 1-2), *sa'če* (H, S, V, CP, ps. 136, 2) şi-au păstrat fonetismul etimologic; pluralul este *juni*, *salči*, etc.

Formele de plural *čioarăle* (CT, Luca 66), *como(a)răle* (TB, 459,91; CT, Mt. 3), *ocărâle* (TB, 424, 28), care apar pe lângă formele normale *cămări*, *comori*, *ocare*, sunt refăcute după analogia pluralelor neutre în *-ă* (v. mai jos, p. 90).

Unele texte nu cunosc alternanţa morfologică *a/e* şi *ă/e* la genit.-dativul singular şi nom.-acusativul plural: *faţeei* (H, ps. 147, 7; S, ps. 4,7); păstrarea timbrului nemodificat al vocalei radicale se explică prin analogie

www.dacoromanica.ro

cu forma de nomin.-acusativ *faţă*; aceleaşi texte cunosc însă şi forma *feţeei* (H, S, ps. 16,15); *sâmbăteei* (CV, 17,3), *sâmbăteei* (S, ps. 37, titlu), arată aceeaşi conservare, pe când *sâmbetei* (CT, Marcu, 10) e forma normală, cu alternanţa morfologică *ă/e*.

In ceeace priveşte alternanţa morfologică *a/ă*, constanţa prezenţei formelor care nu participă la alternanţă, în H şi CV, ne face să presupunem că textele redau o particularitate reală a morfologiei din secolul al XVI-lea: *arrătariei* (H, ps. 118,66), *bogataţiei* (H, ps. 48,7), *bu(n)răţaţiei* (CV, 22,10), *carţiei* (H, ps. 70, 15; S, ps. 39,8), *cerčetariei* (CV, 147,13), *valei* (Târgovişte, 1556, CB,I, 244,10), etc.

Cf. A. Procopovici, *Dacoromania*, VI, p. 409.

NEUTRE. La plural, finalul *-ure* apare în toate textele *ceasure, ceriure, kinure, kipure, coşure, graiure, lucrure*, etc.; *-uri* e mai rar: nu e întrebuinţat în CV; în V, îl găsim o singură dată (*gândurile*, ps. 138,2); în S, la copiştii A şi C; în Cod. T şi MM, *-uri* apare de mai multe ori. In schimb, în H, finalul *-uri* este aproape singurul întrebuinţat: *cerĭuri* (ps. 101, 26), *gânduri* (ps. 39,6, etc.), *glasuri* (ps. 18,4, etc.), *daruri* (ps. 44,13), etc. Iată câteva exemple, din texte netraduse: *-ure* dar şi *nasturi, stoguri* (M-rea Galata, Iaşi, 1588, CB,I, 197, 127; 207,373); *crăngure* (Bucureşti, 1545, CB,I, 241, 7); *grajdure* (Bucureşti, 1564, CB,I, 250,17); *locurele, iscăliturile* (Glodeni, Prahova, 1596, CB,I, 72, 6,17); *răspunsure, lucrure, laturi* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 456,1; 457,14; 473,1).

Hotar face pluralul în *-ă*: *hotarăloru* (Târgovişte, 1556, CB,I, 243,10).

Războĭu, nume, arc, cîmp, suspin fac pluralul după cum urmează: *războae* şi *războĭure* (S, cânt. 1, 3; H,S, ps. 45,10), *numere* (S, ps. 146, 4), *arče* (H, S, CP, ps. 77,9), *cămpi* (H, S, CP, ps. 64, 12), *suspine* (CP, ps. 30,11; 101,21).

Încălţămînt (H, ps. 107,10), *îmbrăcămînt* (CC_2, p. 267, 20), fac la plural *înbrâcâminte* (PO, Ex. 21,10), formă aşteptată; formele de plural *coperimănte* (S, CP, cânt. 4,7), *mormănte* (S, CP, ps. 87,6,12), *veşmănte* (PO, Ex

www.dacoromanica.ro

29,21), cu timbrul [î], în loc de [î], sunt refăcute după analogia formelor de singular.

ADJECTIVUL

Pluralul lui *gol* este *goli*, în toate textele (CV, 6,1: 119, 13; CPr., Act., 19, 16; Iac. 2,15), etc.

In catastihul M-rei Galata (Iaşi, 1588), găsim adj. *mare* neacordat cu substantivul, care e la plural: *38 de boi mare, 44 de vačii mare, 12 ape mare, 38 ape mare* (CB,I, 208, 381, 382, 400); sensul de plural e deci suficient indicat de nume.

Amară (adj. f.) apare la plural sub forma *amarră*, în H (ps. 63,4), după analogia pluralelor neutre în *-ă* (v. mai sus, p. 90).

In comparaţia adjectivelor, *mult* e dese ori întrebuinţat la superlativ: *multu milostiv* (S, CP, ps. 85,5, 15; 102, 8; 144,8), *multu nedejdiuitori* (M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 46,26). O construcţie particulară apare în TM: *čela între čela bucurii* (226, 222), şi *mâncările čela între čela* (228, 226).

ARTICOLUL

1. ENCLITIC. Articolul enclitic masculin este notat *-lu*, *-lъ* (*lь*) şi *-l*; în traducerile rotacisante, rare ori articolul nu e notat. Nenotarea articolului se explică, în regulă generală, prin consideraţia că sfârşitul cuvintelor este scris deasupra rîndului sau indicat, numai, printr'un semn special. Sunt însă casuri când nenotarea articolului nu pare a fi datorită acestei cause şi ar putea avea raţiuni fonetice; iată câteva exemple: *ağulătorlu meu* (H, ps. 18,15), V: *bărbatu nedereptu* (ps. 139,12), (*cu*) *grasu întări-sa* (cânt. 2,15), *cântecu* (ps. 131, titlu), *robu* (MM 304, 9 v.), *râsăritu soarelui* (Leg. Dum. Cod. I, 11, 16-17), *negoţu*, *vornicu* (Câmpulung, Bucovina, 1604-1618, LB, 75,17; 76,1), *hotaru Ard<ĕ>lului* (Mihai Viteazul, 1600, SD, IV, 4), *craiu*, *împăratu* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 465; 477,2).

Exemple ca *sufletu lui* (Cod. T, 212, 66 v.) sunt puţin probante, pentru că nenotarea articolului enclitic poate fi datorită unei insuficienţe grafice, cuvântul următor începând cu *l*.

www.dacoromanica.ro

Articolul feminin enclitic de genit.-dativ (*ei*) a fost examinat mai sus (v. p. 87).

In limba vorbită de astăzi, articolul enclitic masc. de nom.-ac. a dispărut: *omu* (<*omul*); locul lui *-l* este ţinut de *-u*, formându-se o alternanţă morfologică nouă: *zero/u* (*om/omu*).

2. PROCLITIC. Articolul proclitic la genit.-dativ este *lui* şi *lu*; el se întrebuinţează la declinarea numelor de persoane şi rareori la declinarea numelor comune.

CV întrebuinţează în mod exclusiv pe *lu*: *lu Is. Hs.* (108,10), *lu Pavelu* (10,5), etc.; de asemenea, T: *lu domnezeu* (146,8; 148,12; 156,10, 13; 160,1), *lu Christus* (160, 6; 166,10) şi Ap. I: *lu dumnezeu, lu Hs, lu Avraam* (pl. 1), *lu dumnezeu* (pl. 3). *Lu* apare în S, cop. B; copiştii A şi C întrebuinţează mai des pe *lui*. *Lui* e mai frecvent întrebuinţat decât *lu* în H şi V. In *Legenda Sf. Vineri* din TM (145-156), găsim *lui* pretutindeni; în TB, *lu* e mai des întrebuinţat (*lui Hs*, TB, 314,31; 336, 50; 456,85). In textele netraduse, *lui* apare mai des decât *lu*: *lu* (4 ori) şi *lui Necor* (Bârlad, 1588, CB,I, 51,14); *lui Ghervasie* (M-rea Galata, Iaşi, 1588, CB,I, 192,17); *lui* pretutindeni: Cucuteni, Iaşi, 1600 (DR, 5,14,19), Rugineşti (Putna), 1603 (DR, 7,5), Suceava, 1593 (DR, 4,4,5); *lu dumnedzău* (Suceava, începp. sec. al XVII-lea, LB, 63, 13).

In textele lui Coresi, întrebuinţarea lui *lu* şi *lui* e variabilă: în CP şi CC_1 (fragmentele publicate de Cipariu, Analecte, p. 16-29), se întrebuinţează exclusiv *lu*; în CT, EL şi CC_2, *lu* e mai des întrebuinţat decât *lui*. Iată câteva statistici: Mt. zač. 1-68: *lu* (31 de ori), *lui* (12 ori); Ioan, zač. 1-68: *lu* (71 de ori), *lui* (38 de ori). *Lui* şi *lu* sunt întrebuinţaţi în mod indiferent: *lui* şi *lu Isus*, *lu* şi *lui Avraam*; CC_3: Duminica Tomii: *lu* (14 ori), *lui* (odată); Duminica a 7-a: *lu* (13 ori), *lui* (odată); Sîmbăta a 6-a din post: *lu* (18 ori), *lui* (niciodată); 29 august: *lu* (28 de ori), *lui* (niciodată). In CPrav., *lu dumnezeu* apare de 2 ori (1,11; 24, 13-14); de asemenea *lu Christos* (2,14; 23,5); *lui Christos* apare o singură dată (17,8), pe când în „*O predică*" din TM (text copiat de pe CPrav.), găsim o singură dată *lui dumnezeu* (TM, 229, 227). In CI, *lu* apare de 7 ori, iar

www.dacoromanica.ro

lui o singură dată (*lui dumnezeu*, 19,2); aceeaşi situaţie o aflăm în CM, unde *lu* e întrebuinţat pretutindeni, iar *lui* o singură dată (*lui dumnezeu*, CM. 254,5). In Cat.M, text care derivă din traducerea *Catehismului* reprodusă şi în CI, proporţia între *lu* şi *lui* e inversată: *lu* (4 ori), *lui* (6 ori); în copia popei Grigore din Măhaci (TM, 99 urm.), *lui* este exclusiv întrebuinţat.

In textele din Ţara Românească, găsim pe *lu* şi *lui*: Ţara Rom., 1600, *lu* pretutindeni, dar *lui Mihail* (AAR, 457,7); *lu* (id., 491); 1602, *lu* (de 3 ori; Papiu, Tesaur, I, 385); *lui* (CB,I, 116, 8); *lu* pretutindeni (CB, I, 122; Bolboşi, Gorj, 1576, DR, 1,4,7); *lui* (Cacămei, Ialomiţa, 1592, DR, 2,2); *lu* pretutindeni (Ilfov, 1606, CB, I, 155-156; Berileşti, Ilfov, 1608, CB, I, 168; Mehedinţi, 1599, CB,I, 88,1; Câmpulung, Muşcel, 1521, N); *lu* şi *lui* (Vlădeşti, Muşcel, 1583-1585, CB,I, 39); *lu* (Beleţii, Muşcel, ca. 1600, CB,I, 100,1; Glodeni, Prahova, 1596, CB,I, 72,8; Bistriţa, Vâlcea, 1573, CB, I,23,2; Mircesti, Vlaşca, 1606, CB, I, 151, 3); *lui* şi *lu* (Vlaşca, 1604, CB,I, 136,13).

In PO *lui* este mai des întrebuinţat decât *lu*, fără ca să putem stabili o regulă; astfel, în Gen. 6-26, *lui* e întrebuinţat de 126 de ori, iar *lu* de 36 de ori. Sunt capitole în care *lu* nu e întrebuinţat, de ex. capit. 8,9, 10,15,16, 20 şi 21, iar altele în care *lu* este exclusiv întrebuinţat (de ex. cap. 18).

Intrebuinţarea formei *lui* apare la Suceava, în 1491 (sub reserva autenticităţei documentului): *săcătura lui Bucur* şi *poiana lui Isac* (Bogdan, DSM, I, 488). Explicaţia lui Puşcariu (*Der lu- Genetiv im Rumänischen, Zs. f. roman. Phil.*, XLI, p. 76-82): *lu*<illu iar *lui*<illui, nu e confirmată de fapte (cf. Găzdaru, *Artic.*, p. 88 urm.); Meyer-Lübke (*Rumänisch und romanisch, AAR*, ser. 3,5 liter., p. 7 urm.) explică pe *lu* din illo. Nimic nu se opune ca să admitem că *lu* provine din *lui*, pornindu-se dela legături sintactice, când cuvântul următor începea cu *i*: *lui Ion*>*lu Ion*.

Articolul feminin proclitic de genit.-dativ, dinaintea numelor proprii (şi rareori comune) apare sub formele *-ei*, *-ii* şi *-i*: *a ei noastre credinţă* (CV, 74,8), *ale ei noastre credinţe* (TM, 124,141), *ţetei ii Marie* (Maramureş, 1593, Mihaly, 638), *Gheorghye a i Mososloe* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB,54,12), *ii Sara*, *ii Tamara* (PO, Gen. 18,10; 38,13).

www.dacoromanica.ro

Articolul *al* are următoarele forme: masc. sg. *al*, *a*, pl. *ai*; fem. sg. *a*, pl. *ale* (v. mai jos, p. 113).

Pentru *čel* (masc.)-*čea* (f.), găsim forme fără *-a*: (masc.) *čel*, *čelui*, pl. *čei*, *čelor*, (f.) *čě*, pl. *čěle*, si forme cu *-a*: (masc.) *čela*, *čeluia*, pl. *čeia*, *čelora*, (f.) *čěia*, *čě'ě*; forma analogică de genit.-dativ fem. *čelei* nu apare în textele din sec. al XVI-lea.

Articolul nehotărît apare sub formele (masc.) *u*, *un*, *u* şi (f.) *o*.

NUMERALUL

1. CARDINALE. Pe lângă *amăndoi-amăndoao*, găsim în textele din sec. al XVI-lea pe *îmbi-îmbe*: *de îmbe părţile* (H,S,V, ps. 149,6; *amândoao*, CP).

Mie este invariabil: *patru mie* (CV, 36, 1; CT, Mt. 64), *činči mie* (CT, Mt. 66); în S găsim forma *mii* (ps. 104,8; 118, 72, etc.), *mie* în CP (ps. 104, 8). Pe lângă *o* (*una*), apare şi *uo*: *uo dzi* (S, ps. 83,11; CV, 167, 9, şi *patru o dzi*, CV, 26,6).

Întunerec „zece mii" apare în H,S,V: *întunĕrec* (ps. 142,3), CV (78,3), *untunĕrec* în CP (ps. 142,3); termenul traduce pe v.sl. tĭma, cu semnificaţia de „întunerec" şi „mulţi, număr infinit, zece mii".

2. ORDINALE. Alături de *întîi*, *întîia*, PO şi CM întrebuinţează pe *primă*: *de primâ* (Gen. 38,6) *dĕ prima* (Gen. 48,14), (*carte de*) *primâ* (CM, 268, 21); forma aceasta a fost relevată în graiul vorbit astăzi în părţile Bihorului.

G. Weigand, *WJb.*, IV. p. 330: *dim primă*, la Vidra.

La plural, pe lângă *al treile* (CV, 16,7; 53,14; TM, 78, 127; 83), *al şasele* (TM, 78, 127; TB, 285, 114), *al noole* (TM, 79,127), apare şi *ai doii* (TM, 79, 129).

Pe lângă *al doile*, *al treile*, etc., fără amplificativul *-a*, apar şi forme ca *al patrul* (CT, Mt. 57), *al optul* (CV, 169,11; CP, ps. 6, titlu; 11, titlu).

Ciparîu (*Principia*, p. 132-133), a explicat pe *-lu* sau *-le* în legătură cu finala numeralului respectiv: *al şasele*, dar *al patrulu*. (De fapt, *-le* derivă din *-lu*, prin asimilarea lui *u*: **cînelu*>*cînele*). Explicaţia după care *-le* ar reproduce pe i l l e (nominativ), iar *-lu* pe i l l u m (acusativ) nu satisface, pentru că nu ni se spune de ce, pentru

www.dacoromanica.ro

unele cuvinte, s'ar fi păstrat articolul la nominativ, iar pentru altele forma de acusativ. Pe de altă parte, textele nu cunosc forme ca *al *şaselu* (cf. Găzdaru, *Artic.*, p. 80-81). Prezenţa lui *-lu* trebue deci explicată pornindu-se dela analogia cu numele terminate în *u* (*omu-lu*, etc.).

PRONUMELE

1. PERSONALE. Forma normală a pron. de pers. 1-îi, la dativ sg., este *mie*; *miia* apare în texte scrise de Petru Şchiopul (1591 şi 1593, AAR, 20 ist., 444; 447); astăzi forma aceasta este curentă în graiul moldovenesc (*mie*+amplificativul *a*, pornind dela construcţii ca : *mie unuia*>*mia* ~).

Forma de dativ şi acusativ plural este *nă* (<nobis şi nos; S, ps. 79,6); *ne* este un fonetism analogic, refăcut după *le* (pron. pers. 3), *ni* (H, S, ps. 79, 6) provine din *ne*, prin închiderea timbrului lui [*e*] neaccentuat. Pe de altă parte, influenţa analogică a lui *nă* asupra lui *le* explică fonetismul *lă* (TM, 230, 230).

In sec. al XVI-lea, *îns* (m.), *însă* (f.) apar şi isolaţi, nu numai în legături cu *într'(însul)*, *printr'(însul)*, ca în limba de astăzi : *tu eşti însu împăratul mieu* (S, CP, ps. 43,5), *învăţătura ta însă ne învaţă* (S, ps. 17,36).

Îns apare foarte des în compunere cu prep. *către*, *cu*, *de*, *între*, *pre* şi *spre* : *către'nsu*, *cunînsu* (TM,191, 155), *cunusul* (Câmpulung, Bucovina, 1595, LB, 48,14), *cu nuşii* (TM, 228, 226), *cu nusa*, *cu nusul* (CT, Ioan 12; 39; CC_2, p. 96,5), iar în textele rotacisante *curusul* (CV, 2, 3-4; S, ps. 17,24), etc., *dinsu* (*di*$\wedge$*su*), *într'ănsu*, *pre*$\wedge$*s*, *sprensu*.

2. REFLEXIVE. Pe lângă *însuşi-însăşi*, *sieşi* sau *sineşi*, cunoscute şi astăzi, mai apar la Coresi şi alte compuse, cu reflexivul *-şi* : *eişь* (CP, ps. 83,4), *ţieşь* (CP_2, ps. 79, 16, 18), *luişь* (CP, ps. 40,7, etc.), *loruşь* (CP, ps. 63,6).

Despre pronumele personale de reverenţă *domnia ta*, *domnia voastră*, etc., vezi mai sus, p. 82.

3. POSESIVE. Asupra lui *miu*, v. mai sus, p. 53.

Săi apare în compoziţie cu pron. reflexiv *-şi* : *ai săişi* (CV, 26,2).

4. DEMONSTRATIVE. Formele masc. (*a*)*cestu*, (*a*)*cesta*, (*a*)*cestui*, pl. (*a*)*ceşti*, (*a*)*ceştĕ* (*aceştĭa*), (*a*)*ceştora*; fem. (*a*)*cĕstă*, (*a*)*cĕsta*, (*a*)*ceşteа* (*aceştiĭa*), pl. *acĕstĕ*, *acestora*

www.dacoromanica.ro

sunt des întrebuințate. De asemenea masc. *(a)čel*, *(a)čela*, etc., fem. *(a)čě*, *čěĭa*, etc. La masc. plural găsim atestată forma normală *ačeştě* (=[čeş'ę] ; S, ps. 73,2; CP, CP_2, ps. 19,8; PO, Gen. 10,14); forma de astăzi, *aceştia*, e formată din pl. *(a)čeşti+a*. La genit.-dativ fem. sunt atestate forme ca *(a)čeşteĭa*, *(a)čeştiĭa*, *(a)čěei*, *(a)čeiĭa*; *ačel'ei* este o formă analogică, refăcută după pluralul *čěle*.

In textele provenind din Moldova, găsim formele masc. *aest*, *(a)ĭsta*, *ăsta*, pl. *aeştě*, *ăşti*, fem. *(a)ĭasta*: *estě* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 53,30), *iasta* (id., LB, 56,3,7, n-l 13), *aeştě* (ib., LB, 60,8); *aasta* (M-rea Slatina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 66,10); *aest* (Lucaveţ, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 67, 10, n-l 25), *eşte* (Suceava, 1601, LB, 70,15).

Alaltu (<*ăl+alt*, cu trecerea lui [ă] la [a] sub influenţa asimilatoare a lui [a] următor) este curent în textele din sec. al XVI-lea: *alaltu* (CV, 48, 8, etc.), *alaltă* (S,V, CP, ps. 143, 13; CP_2, ps. 59,10; 86, 4), *alalţi* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 457,7; Beleţii, Muşcel, ca. 1600, CB, I, 101,16).

5. RELATIVE. Alături de *care*, apare şi forma articulată *carele*, fem. *care*, *carě*; formele de plural masculin sunt *carei* (<*care+i*; CC_2, p. 204, 35; 205,1; Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 457, 12; 458, 16; 1602, CB, I, 116,8), *cari*, *carii*, forme curente în H şi CP_2 (ps. 70, 13; 21,24, etc.), (fem.) *carile* (CV, 40, 1; 166, 2).

6. NEHOTĂRÎTE. Forma de genit.-dativ sg. a lui *alta* este *alţiĭa* (H, ps. 47,14).

Acătare (cf. alb. *akɛ+atare*) apare sub forma *acatare* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 473,1).

Pe lângă *čineşi* „fiecare" (S, CP, ps. 11, 3), gen.-dat. *cuişi* (H,S,CP, ps. 61, 13), găsim în CV un compus: *či↑rescu(şi)* „fiecare" (22, 7-8; 29,6; 32,5; 112, 9-10), *činescu* (Ap. I, pl. 4). Forma aceasta pare a fi compusă din *čineşi+cu*, deşi prezenţa lui [s] face dificultate.

Oarecare(le) (CV, 68,11), *oarcče* (CV,10, 13-14, etc.), *vare↑če* „oarecare" (cf. alb. *valɛ*, TM, 228, 225; CM, 267, 4-5), *vore cze* (T, 150, 2).

Neşti↑re „cineva, un oarecare" (CV, 94,12, etc.).

www.dacoromanica.ro

(Masc.) *neşkit* „puţin" (CP, ps. 8,6, etc.), *nişkit* (S, ps. 8,6, etc.), pl. *neşkiţi* (*nişkiţi*), (fem.) *neşkită* (*nişkită*), pl. *neşkite* (*nişkite*).

VERBUL

Conjugări

Verbele următoare păstrează forma primitivă de conjugare, pe când în limba actuală au trecut la alte conjugări : *a adevăra* (şi *a adeveri*), *a adînca*, *a adauğe*, *a ţăţăra*, *a ţerica*, *a găta*, *a împăenjena* (şi *a împăenjeni*), *a împietra* (şi *a împietri*), *a învĕşte* (şi *a înveşti*), *a răği*, *a rămînea*, *a scuipi*, *a tăčea*, *a ţinea*, *a vie* (şi *a învie*), *a scrie* (şi *a scria*).

Unele verbe, transitive sau intransitive în limba de astăzi, sunt reflexive în sec. al XVI-lea : *a se cuteza*, *a se deştinğe* (şi *a deştinğe*), *a se flămînzi*, *a se înseta*, *a se luneca*, *a se pofti*, *a se putredi*, *a se răposa*, *a se tremura*, *a se turba*.

Câteodată, fenomenul acesta e datorit influenţei formei slave corespunzătoare sau faptului că forma e împrumutată slavei : *a se domni* (vŭcariti sę), *a se glumi* (glumiti sę), *a se ğura* (klęti sę), *a se ţăgădui* (obĕštati sę), *a se împărăţi* (vŭcariti sę), *a se îndemna* (potŭštati sę), *a se învăţa* (poučiti sę), *a se posti* (postiti sę).

Alte verbe, reflexive în limba de astăzi, sunt întrebuinţate în sec. al XVI-lea şi ca intransitive : *a atinğe* şi *a se atinğe*, *a ivi* şi *a se ivi*, *a întrista*, *a kinui*, *a naşte* (şi *a se naşte*), *a ruga* (şi *a se ruga*), *a scula* (şi *a se scula*), *a sui* (şi *a se sui*), *a veştedzi*.

Sufixele -ez şi -esc

Unele verbe care se conjugă astăzi cu *-ez*, apar fără sufix în sec. al XVI-lea : *čerčeta* : *čerčeţi* (ind. pr. 2 sg., S, CP, ps. 8,5), *se čĕrčete* (subj. pr. 3 sg., CV, 116,2) *să-i čerčetăm* (subj. pr. 1 pl., CC, p. 43, 7), *înfrîna* : *se înfrăneare* (subj. pr. 3 sg., CV, 148, 7), *lucra* : *să lucre* (subj. pr. 3 sg., PO, Gen. 2,15), *răposa* : *răpaus* (S, ps. 5,9), *răpausă* (3 pl., CV, 160, 12), *săğeta* : *săğetă*

www.dacoromanica.ro

(ind. pr. 3 pl., S, CP, ps. 63, 6), *scurta* : *se nu scurtese* (subj. pr. 3 sg., CV, 153,1), *veghia* : *veghii* (ind. pr. 2 sg., S, CP, ps. 18, 14), *se vĕghie* (subj. pr. 3 pl., CV, 31,9).

Alte verbe apar cu şi fără sufixul *-ez* : *înv*r*toaşe* şi *înv*r*toşa(d)zĕ* (S, ps. 36,17; 67, 29), *înderĕptă* şi *înderептĕ(d)zĕ* (H, ps. 72,13; V, ps. 138,24).

Fără sufixul *-esc* sunt construite verbele următoare : *a conteni* : *cuntiri-te* (imper. 2 sg., S, ps. 36,11), *a luci* : *luče* (ind. pr. 3 sg., V, ps. 84,12; S, CP, ps. 96, 11), *a străluci* : *străluče* (ind. pr. 3 sg., CV, 111,8), *a răpi* : *rape* (ind. pr. 3 sg. şi pl., S, ps. 21, 14; CV, 49,3), *să rape* (subj. pr. 3 sg. şi pl., CP, ps. 49, 22; 108, 11), *a omori* : *omorĕşte* (ind. pr. 3 sg., S, CP, cânt. 3,6).

Formele de conjugare

1. PREZENTUL INDICATIVULUI ŞI SUBJONCTIVULUI. Conj. 1-a. Pe lângă *adăpi* (ind. pr. 2 sg.), apare şi *adapi* (S, ps. 79,6) : [*ă*] a fost introdus prin analogie, dela formele în care [*ă*] era etimologic (*adăpăm, adăpat*).

Dela *a rebda*, formele normale ale ind. present sunt *eu rebdu, tu rebdzi, el rĕbdă*; dela *a mîna* : *eu mîn* (*măru*, 1 sg., S, ps. 17,38).

Conj. a 2-a. Ind. pr. dela *a se spăria* : *mă spar, te spari, se spare*. Dela *a putea*, de relevat *eu poč(ĭ)u* (1 sg., S, ps. 25,1; TB, 356, 63; Cod. T, 207, 57 v.; 309, 22 v.); fonetismul acesta se explică prin întrebuinţarea formei inversate : *pot eu*, cu [*t*]>[*č*] din causa lui *yod* următor.

Conj. a 3-a. Verbele terminate în *-de* fac pr. indicativului şi subjonctivului în *-(d)zu*, după analogia verbelor în care *-(d)zu* este etimologic (*răspun(d)zu, şe(d)zu*, etc.) : *aprin(d)zu, ca(d)zu, deşki(d)zu, înki(d)zu, întin(d)zu, pătrun(d)zu, văn(d)zu* (*să vândzu*, subj. pr. 1 sg., Drăguşeni, Vaslui, 1586, SI, X, 10). Aci *-(d)zu* nu avea raţiuni fonetice, de oarece c r e d o sau v e n d o, de ex., sunt representaţi în mod normal prin *cred, vînd*.

După analogia lui *scoţ* (<e x c u t i o), s'a refăcut un *tremiţ* (ind. pr. 1 sg., CV, 43,2).

Eu deştingu este forma cea mai des întrebuinţată;

www.dacoromanica.ro

ei deştindu (ind. pr. 3 pl.) apare, în S, pe lângă *deşting* (S, ps. 113, 25; *deşting*, V, CP, ps. 113, 25); introducerea lui *-g* se explică prin analogie: *deştins-strîns* (part. tr.)>*deştinge*, ca *strînge*; în schimb, *a încinde* (<incendere) nu apare decât cu *-d*.

Acelaşi proces analogic s'a exercitat şi asupra lui *a učide*: *učigu* (ind. pr. 1 sg., S, V, CP, cânt. 2, 39).

A vinče apare cu fonetismul normal: *eu văncu*, (H, ps. 138, 6), *tu venči*, *el venče* (H, ps. 102, 19; S, ps. 9, 31); forma cu *ğ* apare rareori (*el vinğe*, CP, ps. 9, 31).

Puńu (1 sg.), *puńe* (3 sg.), *spuńu*, *spuńe* sunt formaţiuni analogice, după *ţińu*, *vińu*, în care [ń] este etimologic (<teneo, venio): *punĭu* (S, ps. 12, 2; *puiu*, CV, 143,13), *se punĭe* (subj. pr. 3 sg., S, ps. 112, 8), *spunĭu* (S, ps. 2,7), *spoņĭu* (H, ps. 2,7), *să spunĭu* (subj. pr. 1 sg., PO, Ex. 10,2), *se spunĭe* (subj. pr. 3 sg., S, ps. 29,10).

Conj. a 4-a. Formele aşteptate *au(d)zu*, *înghiţu* (ind. şi subj. pr. 1 sg.<audio, ingluttio), etc., sunt curente în sec. al XVI-lea; *audzu* (S, ps. 84,9), *se audzu* (S, ps. 25,7).

Saĭu (ind. pr. 1 sg.) este forma etimologică (<salio): *mâ saĭu* (TM, 46,4); *tu sai* (2 sg.) este o formă refăcută după analogia pers. 1 sg. (*sari*<salis).

Cu un fonetism normal apar *morĭu* (ind. pr. 1 sg.<*morio, *moru*, S, ps. 117,17; *se morĭu*, subj. pr. 1 sg., CV, 28, 3); *čĕĭu* (ind. pr. 1 sg., H, S, 118,33), *čeindu* (part. pr., H, ps. 36,25; CV, 91, 6-7), *se pae* (subj. pr. 3 sg., CV, 110, 13); *pie* (=piaie, imper. 3 pl., H, ps. 82,18), *pieindu* (part. tr., H, ps. 48, 11), sunt formaţiuni analogice, refăcute după *saĭu* (*sări-pieri*, deci: *eu pieĭu*, ca *eu saĭu*); *čerĭu* (ind. pr. 1 sg.) apare în CP (ps. 118, 33, 145), iar *čerăndu* în S (ps. 37,13) şi CP_2 (ps. 36,25).

Şti (ind. pr. 3 sg.) este forma normală (<scit, S, ps. 1,6; TM, 121, 233; *ştie*, CP, ps. 1,6).

Măņţu (ind. pr. 1 sg., H, ps. 88, 36), *măņt* (3 pl., H, CP, ps. 65, 3) sunt formele aşteptate (v. mai sus, p. 45).

Verbele de conj. a 2-a, a 3-a şi a 4-a care fac pers. 1 sg. în *-(d)z*, *-ţ*, fac pers. 3 pl. în *-d*, *-t*: *şed*, *prindu*, *aud*, etc. Formaţiunile acestea sunt analogice, pornindu-se dela formele în care *-d* este etimologic: *aprindu*<aprehendunt, *cad*<caduntt, etc.

www.dacoromanica.ro

2. IMPERFECTUL INDICATIVULUI. 1. In textele rotacisante şi în Cod. T (*grăiia*, 213, 69 v.), pers. 1 sg. a imperfectului indicativului apare în mod normal fără *-m*: *era*, *făcĕ*, *îmbla*, *pleca*, etc. In Coresi: *pleca* (CP, ps. 34,13), *era* (CT, Mt. 106), *şedĕ*, *învăţa* (CT, Mt. 108) şi PO (*era*, *ducĕ*, Gen. 38,23; 40,16), formele fără *-m* sunt rare; ele sunt întrebuinţate şi în zilele noastre, în N.-Ardealului şi în Maramureş.

G. Weigand, *WJb.*, VI, p. 37, Papahagi, *Maramureş*, p. LXVIII, Candrea, *Oaş*, p. 53.

Terminaţiunea pers. 3 pl. este *-a* (nu *-au*, ca astăzi): *avĕ* (H, ps. 39,13; CV, 70, 3), *cădĕ* (H, ps. 71,9), *făcĕ* (S, CP_2, ps. 100,3), etc.

La conj. a 4-a, terminaţiunea este *-ia*: *el audziia* (3 sg., S, ps. 98,6); verbele terminate în *-ri* fac imperfectul în *-i(ĭ)a*: *se părĭa* „se certa" (3 sg., CV, 2,9), *urâia* (CP, ps. 43,11; *urăia*, V, ps. 82,3; *uriia*, S, ps. 119,7), etc.

2. O formă perifrastică, compusă din imperfectul verbului *a fi*+part. pr. al verbului de conjugat apare în CV: *ca era mărgăndu*; *însumi era stăndu*; *era ca oile rătăcindu* (38, 9-10; 42, 10-11; 150, 10-11).

3. PERFECTUL SIMPLU. Conj. 1: *-ăiu*, *-ăşi*, *-ă*, *-ăm*, *-ăi*, *-ară*.

Asupra prezenţei timbrului [*ă*] la pers. 3 sg. şi 1 pl. (*lăudă*, *lăudăm*), v. A. Procopovici. *Din morfologia şi sintaxa verbului românesc*, *RF*, II, p. 18 urm.

Conj. a 2-a: *-uĭu*, *-uşi*, *-u*, *-um*, *-uĭ*, *-ură*.

Conj. a 3-a: *-şu*, *-seşi*, *-se*, *-sem*, *-seţi*, *-seră*. Formele de perfect ale verbului *a cĕre* sunt următoarele: *cerşiĭu* (1 sg., S, ps. 33,5), *cerşui* (H, CP, ps. 33,5), *cerşitu* (2 pl., CV, 131, 13), *cerşiră* (3 pl., CV, 140, 9), *cerură* (CP, CP_2, ps. 34,4), *cerşu* (3 sg., CT, Marcu 69, Luca 4); cf. *m'au cerşit*, *au cerşiut* (pf. cp. 3 pl., Bistriţa, 1600, LB, 52,8,9). Formele acestea se explică pornind dela part. tr. **cĕşit*, devenit *cerşit* sub influenţa lui *cĕre*; de aci, *cerşiĭu* (pf. 1 sg.), etc.; *ceruĭu* (Coresi) e o formă refăcută după analogia verbelor de conj. a 2-a: *cerĕ* *-lăcĕ* (imperf.), deci *cerui*, ca *tăcui*, etc. *Cerşui* resultă din contaminarea lui *cerşiĭu* cu *ceruĭu*.

Cf. Candrea-Densusianu, *Dicţ. etim. al limbei rom.*, n-l 317.

www.dacoromanica.ro

Câteva verbe reproduc cu fidelitate conjugarea latină : *dedĭu*, *dedѣ* (H, ps. 7,5 ; PO, Gen. 16, 5 ; 40, 11 ; *dedu*, TM, 45, 2 ; TB, 362, 69 ; *dedѫ*, CC_2, p. 1, 18), *dedeşi* (S, ps. 143,10 ; CT, Luca 79), *dĕde* (S, ps. 13,7 ; CV, 135,10 ; CT, Mt. 64 ; PO, Gen. 14,10 ; *dede* T, 162, 9), *dĕdet* (CT, Mt. 106), *dĕderă* (S, ps. 68, 22 ; CV, 56,5 ; PO, Gen. 19, 33) ; *fecĭu* (S, ps. 50,6 ; CV, 69, 10 ; CC_2, p. 130, 8 ; *fecu*, TM, 45, 3 ; TB, 362, 69), *fcčeşi* (S, ps. 98, 4 ; S, CP, ps. 38, 10), *fĕče* (S, ps. 7, 14 ; CV, 14,5 ; CT, Mt. 2 ; PO, Gen. 5,1), *fĕčeru* (S, CP, ps. 107, 14), *fĕčet* (TM, 45,3), *fĕčeră* (S, ps. 9, 16 ; CV, 49, 11 ; CT, Mt. 80). Forma analogică *făcuşi* apare o singură dată în H (ps. 88, 48), pe lângă cea normală ; *făcu* (3 sg., TB, 285, 115 ; PO, Gen.1,1).

Ven(r)ĭu (H, S, ps. 68,3 ; CV, 18,11), *ven(r)işi*, *ven(r)e* (S, ps. 50, titlu ; CV, 3,2 ; *vine*, CP, id. ; *vene*, TM, 149, 185) şi *vin(r)e* (*vine*, TB,284,114 ; 289,120 ; CT, Mt. 86 ; PO, Gen. 14,13), *ve↑remu* (CV, 15,6), *vi↑remu* (CV, 17,3), *ven(r)et*, *ven(r)eră* (S, ps. 43,18 ; CV, 86,12) şi *vineră* (CP, ps. 43,18 ; CT, Mt. 3 ; PO, Gen. 19, 4). Pe lângă aceste forme, găsim şi forme analogice : *venriră* (H, ps. 104, 34), *veniră* (S, ps. 104, 34), *verimu* (CV, 26, 8, etc.). Forma aceasta, dimpreună cu cele dela pers. 1 şi 3 sg., se confundă cu formele dela indicativul present.

A. Procopovici, *Din morfologia şi sintaxa verbului românesc. Aoristul în raport cu celelalte timpuri şi moduri*, *RF*, II, p. 1-48.

4. PERFECTUL COMPUS (auxiliarul *a avea* + participiul trecut). In traducerile rotacisante, pers. 3 sg. a auxiliarului apare sub forma *au* : *au fapĭu* (H, ps. 65, 16 ; CV, 29, 6-7, etc.), *fapt- au* (S, CP, ps. 102,10), *au fost(u)* (H, ps. 17,19, etc. ; CV, 74, 3, etc.). Forma analogică *ai făcut* apare şi ea în H (ps. 87, 11) şi V (ps. 138, 15).

Aceeaşi întrebuinţare a lui *au*, pe lângă *a*, la pers. 3 sg., o găsim şi în textele netraduse :

Sălişte (Maramureş), 1593, *au trecut*, *au fost* (LB, 47, 5,7). Bistriţa (Năsăud), 1600, *au bătut*, *au čerşit*, dar *m'a prinsu* (LB, 52, 4,8, 10-11). Câmpulung (Bucovina), 1595, *l-au prinsu*, *au fostu*, dar *a mărsu* LB, 48, 12, 17, 16). Suceava, 1595, *a fostu* (3 pl.) şi *au fostu*

www.dacoromanica.ro

(3 sg., LB, 49, 8, 14). Brăhăşeşti (Tecuci), 1577, *au fostu* (CB, I, 26, 3). Câmpulung (Muşcel), 1521, *sĕ-u dus, au venit, mĕ-u spus, au văzut, sĕ-u prinsъ, ѧ-u dat* (N); Vlădeşti (Muşcel) 1583-1585, *au faptu, au luatu, au datu, au măritatu* (CB, I, 39). Tg. Jiu, 1591, *au* pretutindeni (CB, I, 56-58). Galaţi, 1571, *au dat* (CB,I,19,11).

Grafiile *au mersъ* (Tg.Jiu, 1591, CB, I, 56, 1), *sĕ-u prinsъ* (Câmpulung, Muşcel, 1521, N), trebuesc interpretate ca *au mers, s'au prins.*

5. MAI-MULT-CA-PERFECTUL. Traducerile rotacisante cunosc forma perifrastică (perf. compus sau mai-mult-ca-pf. al verbului *a fi* + participiul trecut al verbului de conjugat, acordat sau nu cu subiectul): *înţelĕse că Rimlѧnu ĭaste şi ca era elu vădzutu* (CV, 45, 8), *postul era amu veѧritu* (CV, 85, 7), *dzise cătră soţie če era merşi* (CV, 83, 13), *era vădzuţi* (CV, 33, 4-5), *fusesѧ vădzut* 3) sg., TB, 287, 118, 119), *unii.... de departe era veniţi* (CT, Marcu 32), *muerile, če era venite* (CT, Luca 111), *răspunderea amu luată era Simeon* (=Simeon luase răspunderea, CC_2, p. 517, 25-26), *nu era înţelesь učeničii lui* (CC_1, 376), *căndь vădzu Liѧ cumъ că era stătută dĕ naşterĕ* (PO, Gen. 30, 9), *pănă nu se era culcaţi, vinerâ bărbaţii* (Gen. 19,4).

Forma perifrastică (participiul trecut al verbului de conjugat, acordat cu subiectul), apare în CC_2: *noi če-amъ fostъ muriţi* (p. 199, 22-23), *puţinie Tătari au fostu veniţi* (începp. sec. al XVII-lea, Câmpulung, LB, 60, 5-6).

Forma cu *-se* apare în textele următoare: *gătise* (1 pl., TM, 227, 223), *fuset* (2 pl., CT, Luca, 108), *învisĕse, mersĕse* (3 sg., CC_2, p. 102, 27; 104,1), *čerusetь* (2 pl., PO, Ex. 12,32), *grăiset* (PO, Gen. 43, 29), *dedĕse* (3 sg., PO, Ex. 36,2), *szkriasse* (=scriase, 3 sg.,<*a scria*, T, 150, 8).

Aduseselu din CV (12, 8-9) este, de sigur, o eroare a copistului, care a scris de 2 ori pe *-se-* (*aduse* sfârşeşte rândul, iar *setu* începe rândul următor).

6. VIITORUL. 1. Formele simple de viitor sunt construite cu auxiliarul *a vrea*+infinitivul scurt al verbului de conjugat: *voĭu venri* (H, ps. 41, 3), *vrem trimite* (Câmpulung, Bucovina, 1595, LB, 48,9), etc., sau din au-

www.dacoromanica.ro

xiliarul *a vrea*+subjonctivul verbului de conjugat: *va se i-lъ ia* (TB, 285, 114). In T apare construcția cu infinitivul lung: *ne uom engrupare* (=îngropa, 146, 11). De obicei, formele auxiliarului sunt postpuse verbului: *veri-voĭu* (S, ps. 41,3), *avĕ-vrem* (M-rea Moldovița, 1592, LB, 46, 23), *cănta-vrem* (CP, ps. 136, 5), *aștepta-vremъ* (CC_2, p. 521, 28-29), *lua-veri* (PO, Gen. 4,7).

2. Afară de această formă de viitor, mai găsim o formă perifrastică, compusă din viitorul verbului *a fi*+participiul present al verbului de conjugat: *veți hi îmblăndu, veți fi socotindu* (L, CB, I, 6, 1, 2), și o a doua formă, compusă din pr. indicativului al verbului *a avea*+infinitivul scurt al verbului de conjugat: *eu mai mult am a sluji* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 57, 12), *noi mai multъ avem a sluje* (M-rea Moldovița, 1595-1622, LB, 71, 22-23), *n'am a te lăsa* (TB, 290, 122, 123), *n'are ačela a vedĕ lumină* (Cod. T, 206, 55 r.), *n'are a se însetoșa* (CC_2, p. 66, 18-19), *are a ajuta* (CC_2, p. 231, 26), etc.

In Cod.M găsim o construcție alcătuită din viitorul verbului *a vrea*+infinitivul scurt: *va vrĕ a fi pre pămăntu* (229,139 v.).

7. CONDITIONALUL PRESENT. 1. Forma simplă reproduce perfectul subjonctivului latin. Conj. 1-a: (*într*)*-are, -ari, -are, -arem, -aret, -are.* Conj. a 2-a: (*tăc*)*-ure*, etc. Conj. a 3-a: (*zis*)*-ere*, etc. Conj. a 4-a: (*auz*)*-ire*, etc. Iată câteva exemple: 1 sg.: *se întrare* (V, ps. 131, 3); 2 sg. (*-ari* și, uneori, *-are*): *se fĕčeri* (CV, 119,1), *se ascultare* (S, ps. 80, 9), *se učiseri* (V, ps. 138, 19), *să nu ascultare* (TM, 153, 191); 3 sg.: *se zidire* (S, ps. 126,1), *să te rupsere* (TM, 122, 236), *să te ascultare* (CT, Mt. 75) *să fure* (PO, Gen. 28,20); 1 pl.: *se rădicarem* (S, ps. 43, 21), *se viseremu* (CV, 130, 13), *se dĕderemu* (TM, 124, 241), *să custarem* (PO, Gen. 18,10); 2 pl.: *se ğudecaret* (H, ps. 57, 2), *se plecaret* (S, V, ps. 130, 2), *se kinuiretu* (CV, 154, 9-10), *se nu ascultaret* (TM, 48,7); 3 pl.: *se lăsare* (H, S, ps. 88, 31), *se avure* (CV, 120, 5), *să nu fure* (PO, Gen. 30, 33).

In S, pe lângă formele de pers. 1 terminate în *-are*, apar și forme terminate în *-aru*: *se întraru* (ps. 131, 3), *se dĕderu* (ps. 131, 4), *se suiru* (ps. 138, 8); aceste forme corespund cu formele de perfect al subjonctivu-

www.dacoromanica.ro

lui latin, care se confundase cu viitorul indicativului (intraverim, dederim, etc.).

Cf. Gălușcă, *V*, p. 76, 83-84.

2. Forma perifrastică e compusă din auxiliarul *a avea*+infinitivul scurt al verbului de conjugat: *aşu da* (H, ps. 131, 4), *aşu face* (S, ps. 7, 4), *arѫ întra* (CV, 116, 8-9), *arѫ deşkide* (TM, 150, 186), *aş presi* (Bistrița, Năsăud, 1600, LB, 52, 19), *are hi* (Câmpulung, Bucovina, 1604-1618, LB, 73, 4).

Când forma e inversată, atunci se întrebuinţează infinitivul lung: *firă-şi* (CV, 1,2), etc.

8. CONDIŢIONALUL TRECUT. 1. O formă este compusă din imperfectul verbului *a vrea*+infinitivul verbului de conjugat: *se vră fi* (S, V, ps. 123,1), *se vră asculta* (CP, ps. 80 14), *vră, fi* (CP, ps. 123,1; CC_2, p. 242, 34); aceste elemente pot fi inversate: *peri-vră* (S, ps. 118, 92), *trudi-sѧ-vrѧ* (V, ps. 126, 1), *scula-se-vră* (CP, ps. 123, 2).

2. A doua formă este alcătuită din perf. compus al verbului *a vrea*+infinitivul verbului de conjugat; elementele acestea pot fi inversate: *au vrut fi* (H, ps. 123,1), *n'au vrutu spreğiče* (CV,82,12), *înghiţi-nă-u vrut* (H, ps. 123, 3), *aţi vrutь vie, n'aţi vrutь părâsi* (TM, 230, 229), *amь vrutь peri* (TB, 229, 228; Cod. T, 225, 104 r.), *să-u vrut fi* (Cod. T, 225, 104 v.), *n'am vrut fi* (MM, 302, 2 v.), *au vrut pohti* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 486), *amь vrutь fi fiind* (CT, Mt. 96), *amь vrutь putѧ* (PO, Gen. 43, 7).

3. A treia formă, usitată şi astăzi în limba comună, este compusă din condiţionalul pr. al verbului *a fi*+participiul trecut al verbului respectiv: *perilь aşь fi* (H, o singură dată, ps. 118, 92), *s'arь fi grăit* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 473, 5); forma inversată, cu infinitivul lung, apare în CV: *firă-şi ascultăndu* (1, 2-3).

9. IMPERATIVUL. 1. Pers. 2 sg. a verbelor de conj. a 4-a apare în exemple ca *audzi-me* (S, ps. 12, 4; H, ps. 142,1), *cunţiri-te* (S, ps. 36, 8), *adu* (CT, Marcu, 6; PO, Gen. 27, 4), *vă* (PO, Ex. 2,8; 3, 16).

2. Imperativul negativ. Pers. a 2-a pl. se termină în *-reţi*: *nu fireţi* (S, ps. 31, 9), *nu vă tămereţi* (CV, 154, 11-12), *nu vă asemărareţi* (TM, 120, 233), *nu lâsareţi*

www.dacoromanica.ro

(Cod. T, 209, 49 v.), *nu avĕreţi* (CT, Marcu 60), *nu vă întristareţi* (PO, Gen. 43, 23).

Forma aceasta reproduce mai de grabă o formă latină de plural (non diceretis), refăcută după analogia formei de singular (non dicere), decât imperfectul subjonctivului latin (Ov. Densusianu).

O altă formă e compusă din subjonctivul pr. al verbului *a avea*+infinitivul lung sau scurt al verbului de conjugat: *nime să n'aibă a băntui* (Suceava, 1600, LB, 51, 7), *să n'aibă a luarea* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 484, 11).

10. INFINITIVUL. 1. Infinitivul scurt este întrebuinţat în formele compuse inversate (v. mai sus, p. 103); isolat, apare precedat de prep. *de*: *de-<a>-i îngruparĕ* (H, ps. 78, 3), *dĕ fire, dĕ numărarĕ* (PO, Gen. 41, 49).

2. Infinitivul scurt e întrebuinţat uneori fără *a*: *če înţelĕge şi şti domnul şi face ğudeţu* (V, cânt. 3,10), *n'am capul unde-mi înkina* (TB, 286, 116).

11. PARTICIPIUL TRECUT. Alături de *învins*, forma de astăzi, găsim pe *învăncut* (CP_2, ps. 9, 31); *înţelegut* (CC_2, p. 264, 3) e format după analogia lui *priceput*. Alături de *făcut*, găsim pe *fapt*: *fapte* (H, S, V, ps. 110, 8), *faptu nĕ-u* (CC_2, p. 118, 31), *au fapt*ь (PO, Ex. 32, 31); *întorţii* (part. tr. dela *întoarče*) apare în S şi CP (ps. 17, 27).

Formele caracteristice ale unor verbe

Avea. Ind. pr.: *noi avăm* (1 pl.), fonetism aşteptat, cu [*e*]>[*ă*] sub influenţa oclusivei labiale precedente şi următoare; păstrarea timbrului [*e*], în *aveţi* (2 pl.), a fost provocată de [*i*] din silaba următoare (v. mai sus, p. 32). Subj. pr.: *se aibu* (TB, 356, 63; *să aib*ъ, CT, Mt. 79), *aibi, aibă*. Formele de plural *avem, aveţi* sunt refăcute după analogia formelor de indicativ pr.; ne-am fi aşteptat, într'adevăr, la **aeam, *aeaţi*: sub influenţa part. tr. *avut*, s'au refăcut **aveam* şi **aveaţi*, care au fost atrase de *avem, aveţi*, dela ind. pr. Cond. pr. Pentru pers. 3 sg. găsim atestate formele următoare: *arъ*, în textele rotacisante (*arъ fi*, H, ps. 72, 11; CV, 130, 12), *ar*ъ (*sĕrъ aprinde*, TB, 330, 44, 45), *arъ* şi

www.dacoromanica.ro

arѫ (TB, 330, 45), *arъ ji* (CT, Mt. 108), *arѫ* (*muri*, PO, Gen. 44, 22). Part. pr.: *aibăndu* (CV, 54, 4; CT, Mt. 2).

Coacĕ. Pf. sp. 3 sg.: *coapse*; 3 pl.: *coapse*(*râ*) (PO, Gen. 19, 3; 40,10).

Face. Pf. sp. (v. mai sus, p. 101). M.-m.-ca-pf.: *fĕpse* (3 sg., TB, 284, 113).

Fi. Ind. pr. 1 sg.: *săntu* (S, ps. 34,3; CV, 28, 4), *sămtu* (în enclisă *-su* şi *-s*: H, S, CP, ps. 21, 7). Forma normală este *su* (<sum); *sînt* e refăcut după analogia pers. 3 pl.; *eşti* este refăcut după analogia lui *este* (3 sg.; cf. *eşte*, V, ps. 85, 5, etc.), *este* (3 sg.; *e*, *i*, v. p. 83), *sem* (1 pl. <simus), *seţi* (2 pl.<sitis; cf. *siţi*, Ap. I, p. 2), *sănt*, *sămt* (3 pl.<sint), *su* (în enclisă: H, ps. 11, 7; CV, 9, 1). *Săntemъ* (CP, CP_2, ps. 43, 22; CP_2, ps. 102,14), *sănteţi* sunt forme refăcute după analogia pers. 3 pl. *săn*t. Imperf. ind.: *era* (1 sg.); fonetismul aşteptat ar fi fost [*yară*]; *era* se explică prin mutarea accentului pe finală.

Setъ din PO (Gen. 29, 4) î. l. de *seţi* e o formaţiune analogică, după *dĕdet*, *stĕtet*, *ziset*, în care conservarea lui [*t*] e normală.

I (<īre). Ind. pr.: *imu* (1 pl., S, cânt. 7, 41). Viitor: *voĭu i* (1 sg., H, ps. 85,11; 138, 7; 142, 8), *i-vorъ* (3 pl., H, ps. 80,13; 83,8).

Îmbla. Imper. Forma scurtată *blâmu* (1 pl.) apare în TM (190, 154, 155) şi în TB (322, 38, etc.; 451, 75).

Înţeleğe. Pf. sp.: *înţelegu* (3 sg., CT, Mt. 46; Ioan 13). Pf. cp.: *amъ înţelegut* (1 pl., CC_2, p. 62, 28). Part. tr.: *înţelegut* (CC_2, p. 264, 3).

La „a spăla". Ind. pr.: *lau* (1 sg., S, ps. 6,7; H, ps. 25, 6), *lă* (3 sg., ps. 57, 11). Pf. sp.: *lăuĭu* (1 sg., S, CP, ps. 25,6), *lău* (3 sg., PO, Gen. 41, 14). Viit.: *la-me-veri* (S, CP, ps. 50, 9), *la-va* (3 sg., H, ps. 57, 11; PO, Gen. 49, 11). Imper.: *me lă* (S, ps. 50, 4), *lă-mѫ* (H, ps. 50,4).

Vie. Ind. pr.: *viu* (1 sg., S, cânt. 2, 40; CV, 46, 4), *vii* (2 sg., H, CP, ps. 36, 27; S, ps. 21, 4), *vie* (3 sg., S, ps. 88, 49), *viem*, *vieţi* (1, 2 pl., H, ps. 48, 2; S, cânt. 5,9; CV, 142, 10), *viu* (3 pl., H, ps. 55, 14; S, ps. 23, 1; CV, 58, 7). Pf. sp.: *vişu* (1 sg., CV, 74, 8), *vise* (3 sg., H, ps. 118, 50). Pf. cp.: *am visъ* (TM, 229, 227), *ai vis* (TB, 423, 27), *au visu* (TB, 340, 54). Cond. pr.: *se viserem* (1 pl., Ap. I, pl. 4).

www.dacoromanica.ro

Vrea. Ind. pr.: *voĭu* (1 sg., S, ps. 140, 10), *veri* (2 sg., H, ps. 5,5; CI, 8, 13), *va* (3 sg., S, ps. 5,5,<**voare*, cu *oa*>*a*), *vrem*(*u*) (1 pl., H, S, ps. 78, 8; CV, 50,9; v o l e m u s>**vurem*>*vrem*), *vem* (H, ps. 2,3; TM, 147, 182; *vrem*>*vem* prin disimilare totală, în legături sintactice, cînd iniţiala cuvîntului următor era [*r*]: *vrem ruga*>*vem ruga*), *văm* (Cod. T, 192, 2 v.; CC_2, p. 224, 34, 35), *vom* (Cod. T, 198, 23 v., cu [*ă*]>[*o*] sub influenţa oclusivei labiale precedente şi următoare), *vreţi* (2 pl., H, ps. 33, 6; CV, 116, 13), *veţi* (S, CP_2, ps. 3, 12; Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 476 a; dispariţia lui [*r*] se explică ca în *vem*, v. mai sus), *voru* (3 pl., S, 67, 31). Part. pr.: *vruindu* (S, ps. 39, 15; CV, 10, 5-6).

Cu privire la acţiunea oclusivei labiale asupra vocalei precedente, v. A. Graur, *I et V en latin*, Paris, 1929, p. 76. Pentru S. Puşcariu (*Dacoromania*, VI, p. 387-393), *va* şi *văm* „sunt pur şi simplu persoanele 3 şi 4 din indicativul pr. al verbului *vadere*, pătrunse ca forme completive, în sistemul de conjugare al lui *velle*".

ADVERBUL ŞI LOCUŢIUNILE ADVERBIALE

Ačii (V, ps. 136, 1), *ačiĭa* (CP, ps. 132, 14), *ačie* (S, ps. 132, 14; CV, 14, 5) „acolo, aci", *ačieşi* (CV, 33,12) „îndată", *ačičĕ* (H, ps. 132, 14; TM, 125, 244; CM, 258,16; CC_2, p. 80, 13), *ačiča* (CV, 57,11) „aci", *de ačiâ* (CP, ps. 38, 14), *dčičĕ* (CPr., Act., 19, 26) „de aci".

Ačі (<e c c u m h i c)+*a*>*ačiĭa*; -[*e*] din *ačie*, este normal; *ačiče* (<e c c u m h i c c e); *čičъ* (TB, 291,125), *čiče* „aci" (de 11 ori, M-rea Galata, Iaşi, 1588, CB, I, 192 urm.), cu dispariţia lui [*a*]-, în legături sintactice; *ačieşi* (<*ačie*+*şi* particulă întăritoare).

Acum (CP_2, ps. 19,7), *acmu* (<e c c u m m o d o, S, ps. 19, 7; H, S, ps. 16,11; CV, 19, 11), *amu* „dar, căci, aşa dar, iată, acum, îndată" (<a d m o d o, S, ps. 7,5; CV, 130, 4), *akmussu* (=*acmuş*<*acmu*+-*şi*, particulă întăritoare, T, 148, 1).

Adoară „după aceea" (CPr., Iuda, 5).

Aĭave „pe faţă, evident" (<v. sl. javě, S, ps. 49, 3; CV, 37, 9).

Ainte „înainte" (<a b a n t e, S, ps. 22, 5; CV, 15, 2), şi în compoziţie cu *din*, *în*, *mai*: *dinainte*, *înainte*, *mainte*.

Alegăndu „afară de" (V, cânt. 3,2).

www.dacoromanica.ro

Aorĕ „câteodată, uneori" (<a d h o r a m, GB, 734, 20, 8 a; CC_2, p. 243, 31).

Astară „astă seară" (<*astă seară*, PO, Ex. 16,6).

Aşa (<a+s ĭ c, H,S, ps.1,4; CV,7,1), *aşĭaşi, aşeşi* „chiar atunci, îndată, cu desăvârşire" (<*aşi*<e c c u m s ĭ c, +*şi*, particulă de întărire, H, ps. 34,19; 108, 3), *aşişĭa* „numaidecât" (PO, Gen. 17,3), *aşişi* „îndată" (H, ps. 30,7), *aşijderĭa, ačějderi* (<*aşi*+s.[tako]ždere, H, CP_2, ps. 67,7).

Ba „nu" (CV, 80,10; M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 46,23).

Cătelin „cu încetul" (<*căte*+*lin* „încet"): *cătelĭaru* (CV, 84,10), *cătiliru* (TM, 190, 155), *cătelin* (PO, Ex. 23, 30).

Dănăoară „odată, odinioară" (<d e u n a h o r a, S, ps. 88, 36), *dărăoară* (S, ps. 61,12), *dinărăoară* (CV, 155, 11), *dinioară* (CP,61,12).

Debiu „destul, belşug" (<ung. bő „belşug"; *de*+**beu*>*debew*>*debiw*, cu [*ew*] neaccentuat trecut la [*iw*]): *şi băsădui debiu părĭră la zori* (CV, 16, 13-14: *până la destulă*, CPr., Act., 20, 11), *fie pače întru poterea ta şi în debiu în stĭlpu păreților tăi* (V, ps. 121, 7; S, ps. 16,12).

Dĕdevăr „adevăr, adevărat" (<*de*+*adevăr*, S, CP, ps. 58, 2; CV, 80, 12; TM, 52, 14).

Iuo „unde" (<u b i>**ue*>**uă*>**uo*; [*i*]- se explică prin fonetică sintactică: *de*+*uo*>*diuo*; H, ps. 13,5; V, ps. 106,7; CV, 15,7; TM, 122, 236; TB, 290, 123; CP, ps. 43,11; CT, Mt. 3; Câmpulung, Muşcel, 1521, N; PO, Gen. 37,19; 38,21.

Înde „când" (<u n d e, cu [*u*] neaccentuat>[*i*], CV, 62,5).

Iunde „unde" (<*iuo*+*unde*, T, 148, 4).

Rînd „despre, în ceeace priveşte pe": *scriu...birăului de Bistrĭță... de-i dau ştire de rându lu Ionaşcă* (Câmpulung, Bucovina, începe. sec. al XVII-lea, LB, 54, 1-3); *dau ştire dumilor vostre de rindul a neşte furi* (Suceava, 1601, LB, 69, 4); *ně-au fostu luatu... de să călămu prěntu rândulu unnuii ţigan* (Vlădeşti, Muşcel, 1583-1585, CB, I, 39).

Kĭar „clar" (<c l a r u s): *că şi ačastă če înainte ne iaste pusă astăzi evanghelie mai kěrĭă arătă-ne şi ne spue* (CC_2, p. 363,9).

www.dacoromanica.ro

Rutes „iarăşi (< ?, S, V, ps. 82, 5; CV, 90, 14; TM, 53,16).

Sensul „ferice de" propus de Hasdeu (CB, II, 62, 40) e greşit; etimologia propusă de Giuglea (r u r s u m, *Dacoromania*, I, p. 250) nu e satisfăcătoare.

Tutindere „pretutindenea" (<t o t+ĭ n d e + sufixul *-re*, ca în *aiure*; H, ps. 118, 132; CV, 33, 1-2).

Mai vîrtos „mai cu seamă, mai ales" (H, S, ps. 118, 103; CV, 72, 11; M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 46,20).

PREPOSIŢIA

Între „înainte" (<a n t e; *înte+între* (<ĭ n t e r)>*între* (S, ps. 5,10; CV, 6,12), „în" (S, ps. 34, 18), „spre, peste" (S, ps. 137, 2), „la, lângă" (S, ps. 140, 7),

Pre, prentru, prespre „pe, peste", *preste* (v. mai sus, p. 77).

Suptu „sub" (<s u b t u s), cu fonetismul aşteptat (S, ps. 8,8; *supŭ*, H, ps. 65, 17; CV, 163, 7).

CONJUNCŢIA

E „iar" (<lat. et, S, ps. 2,6; CV, 1, 14; TM, 49, 10; TB, 415; M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 46, 24).

I „şi" (<v.sl. i; H, ps. 2,2; S, ps. 15, 9; Câmpulung, Muşcel, 1521, N; Sălişte, Maramureş, 1593, LB, 47, 3, etc.).

Seva „sau" (<s i+v o l e t; CV, 148, 1, 2), *săva* „măcar, fie" (TM, 53, 16).

INTERJECŢIA

Ia: *▲ întunerecul▼ acesta să rediče* (TB, 316, 34); *iani* (<*ia+ni*): *ĭane* (CV, 40, 12); *▲ni să grăim▼* (TM, 101, 200); *▲ne* (CM, 275, 11); *ni* (<ung. ni „uite"): *ni să facem cărămide, ni să zidim, ni să pogorăm▼* (PO, Gen. 11, 3,4, 7 : venite).

www.dacoromanica.ro

SINTAXA

In studiul sintaxei, vom face deosebirea între textele traduse şi textele netraduse. In textele traduse, dese ori frasa românească imită frasa din originalul slavonesc sau unguresc. Singurele fapte de reţinut sunt, prin urmare, abaterile dela modelul strein : asemănările, chiar dacă au un aspect românesc, riscă să fie imitaţii.

Textele de această categorie trebuesc deci studiate paralel cu redacţiile slavoneşti sau ungureşti de pe care au fost traduse. Chiar în textele netraduse, şi anume în scrisorile particulare, a căror fraseologie este în genere neinfluenţată de modele streine, există frase sau expresiuni stereotipe, luate din formularele slavoneşti existente.

Particularităţile sintactice care sunt datorite imitării modelelor ungureşti şi slavoneşti, vor fi studiate într'un capitol separat. Streine de spiritul limbei noastre, construcţiile acestea vădesc nepriceperea primilor traducători şi încurcătura în care se găseau de a transpune într'o limbă săracă, lipsită de termeni abstracţi şi nemlădiată printr'o tradiţie literară, subtilităţile textelor biblice. Resultatul aşteptat a fost, de cele mai dese ori, imitarea servilă a fraseologiei originalelor, fără consideraţie la ordinea firească a cuvintelor, în româneşte.

DECLINAREA SUBSTANTIVELOR ŞI ADJECTIVELOR

GENITIVUL. Construcţia cu prep. *de*, în locul genitivului numelui, apare în exemplele următoare : *cale de četate* (S, CP, ps. 106, 4 ; H : *calea četăţiei*), *casa de domnul* (S, ps. 121, 9 ; H : *casa domnului*), *pren* (*în*) *mijloc de bŭsĕrecă* (H,S, CP, ps. 21, 23), *pre* (*pren*) *mijloc de casa mĕ* (S, V, CP, ps. 100, 2 ; H : *în mijloculu caseei mele*),

www.dacoromanica.ro

dzi de dzi... şi noapte de noapte (S, ps. 18, 3; H: *dzuoa dzileei... şi noaptĕ nopţiei*), etc.

Rare ori acest rol îl are prep. *a*: *trestie a cărtularĭu* (S, ps. 44,2; CP: *cărtularĭului*).

DATIVUL. Construcţiunea cu prep. *a*, urmată de numele respectiv, nearticulat, apare în exemple ca: *se ğĭudečе a seracu şi plecatul* (S, ps. 9, 39; H: *a ğudeca săracului şi smĕritului*), *ğĭudecaţi a săracu şi mĕseru* (S, ps. 81, 3; H: *săracului şi mĕserului*), *voao şi altora a mulţi* (TB, 364, 71), *sufletele a tot omul*; *veselie a toate fapturile*; *împĕratulꙋ a toată lumĭa* (Cod. T, 196, 14 r.; 199, 25 r.; 218, 87 v.), *scriem...dumiitale, birâu de četatĕ Bistriţiei şi a tot činstit svatulꙋ dumiitale* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 59, 3-4), *bună sănătate şi pače dumitale şi a totă četatĕ Bistriţii* (Câmpulung, 1604-1618, LB, 74, 5-6), *nepoţilor şi a toată seminţie* (Bârlad, 1603, CB, I, 131, 7), *dĕde* (*el*) *a lucrători* (CT, Mt. 87; Marcu 53).

Dativul e redat câteodată prin prep. *la*: *la împĕratul* (=*împĕratului*, TM, 147, 181), *la prꙋcălabul* (=*pîrcălabului*, Suceava, 1595, LB, 49, 26), ca în limba de astăzi: *să dăm la săraci* sau, dialectal: *sora la judeţ* (=judeţului, Drăguş, Făgăraş).

T. Dinu, *GS*, I, p. 155.

ACUSATIVUL. In textele netraduse, acusativul numelor sau pronumelor se construeşte cu prep. *pre*, care leagă verbul de complimentul direct, când acesta este un nume de persoană, un nume comun de fiinţă sau un pronume neenclitic. In N (Câmpulung, Muşcel, 1521), nu sunt frase susceptibile de a fi construite cu prep. *pre*; *pre* apare aci cu rolul de prepoziţie locală: *în sus pre Dunăre, pre Dunăre în sus, pre io-i va fi voꙗ*. In textele traduse, întrebuinţarea lui *pre* e condiţionată de construcţia din originalul slavonesc: în H, V şi CV, *pre* nu apare în construcţiuni cu acusativul: *čе purtai ca un berbĕče Iosifꙋ* (H, ps. 79, 2), *şi čĕre se omorĕscă elu* (S, ps. 36, 32), *ruga-i Pavelu toţi se preemĕscă hrană* (CV, 92, 4-5); *pre* apare o singură dată în S, dinaintea unui nume propriu la acusativ: *pomenĕşte, Doamne, prĕ David* (ps. 131, 1). In schimb, în V, acusativul cu *pre* e des întrebuinţat. In Coresi, construcţiile fără *pre*

www.dacoromanica.ro

sunt de regulă; *pre* e întrebuinţat constant în *tâlcul* Cazaniei a II-a a lui Coresi (CC_2), pe când în textul evanghelic, care imită originalul slavonesc, *pre* apare rare ori. In PO construcţia fără *pre* e mai des usitată; *pre* e întrebuinţat în mod consecvent în T : *doseneste pre noi, David* (156, 1), *ferikatzi pre iel* (156, 2), *pre tyne czinstym* (164, 2), etc.

Intrebuinţarea prep. *pre*, în construcţiile amintite, este o inovaţie a dacoromânei; Puşcariu (*Despre pre la acusativ, Dacoromania*. II, p. 565-581) a arătat că *pre* nu are acest rol în aromână, meglenită şi istroromână. Mulţumită lui *pre*, dacoromâna a substituit ordinei fixe (subiect-verb-compliment : *tatăl iubeşte pe copil*), ordinea liberă : *pe copil îl iubeşte tatăl* sau *îl iubeşte tatăl pe copil*. Lipsa lui *pre*, atunci când ordinea obişnuită nu mai e respectată, face ca frasa să nu mai poată fi înţeleasă (v. exemplele de mai sus). Puşcariu crede că poate urmări, în textele traduse, apariţia treptată a construcţiei cu *pre*. Faptele nu justifică, însă, această interpretare : apariţia sporadică a lui *pre*, în aceste texte, probează numai că limba cunoştea construcţia, dar că ea era evitată, pentru a se imita construcţia slavonească corespunzătoare. De aceea, singurele fapte probante sunt abaterile dela regulă. Textele traduse nu ne sunt, prin urmare, de nici un folos pentru fixarea momentului când întrebuinţarea lui *pre* a fost generalisată. Pentru a explica rolul gramatical al lui *pre*, Puşcariu a arătat că trebuc să pornim dela frase în care anumite verbe erau construite cu *pre*; *pre* şi-a pierdut, apoi, rolul autonom, şi a servit la legarea complimentului de verb. In limba vorbită, găsim dese exemple de neîntrebuinţare a prep. *pre* : *Impăratul Verde nu cunoştea nepoţii săi, nici Craiul nepoatele sale* (I. Creangă; J. Boutière. *La vie et l'oeuvre de Ion Creangă*, Paris, 1930, p. 206).

ARTICOLUL

1. In textele rotacisante, sunt casuri când numele feminine nu comportă articolul, atunci când sunt precedate de (*în*) *toată, de toate, în toate, întru toate* : *în toată dzi* (S, ps. 24, 5, etc.), *în toată noapte* (S, ps. 91, 3), *toată lume* (TB, 420, 24), *în toată vreme* (TB, 356, 64), *de toate vĕcure* (TM, 103, 205), *în toate dzile* (H, S, ps. 41, 4, etc.; Cod. T, 212, 67 r.), *în toate rodure* (V, ps. 144, 13), *în toate vrĕmi* (TM, 124, 240), etc. Formele articulate apar în aceleaşi texte : *în toată vrĕma* (H, S, ps. 105, 3, etc.), *în toate limbile* (H, S, ps. 81, 8). Când numele este determinat, e însoţit de articol : *în toate dzilele viaţeei* (S, ps. 22, 6, etc.).

www.dacoromanica.ro

2. Proclisa articolului masculin şi feminin la numele proprii masculine, a fost examinată mai sus (p. 92 urm.); proclisa apare rare ori la numele proprii feminine: *ii Sara, ii Tamarь* (PO, Gen. 18,10; 38, 13, pe lângă *Sarăei*, Gen. 18, 14, *Tamarcei*, Gen. 38, 11), *ţelei ii Marie* (Maramureş, 1593, Mihaly, 638), *Gheorghye a i Mososloe* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 54, 12).

Cf. *ei Maruskyi* (Vaslui, 1474, Bogdan, DSM, I. 192).

Nealterarea lui [ă] în forme ca *Ancăei* (Vlădeşti, Muşcel, 1583-1585, CB, I, 38), *Milcâei*, *Răbecăei* (PO, Gen. 11, 29; 24, 15; 24, 30, etc.), probează că enclisa articolului, la formele de genitiv-dativ feminin, este de dată recentă: numele urmat de articol era încă analisat şi simţit ca un compus; articolul enclitic nu făcea corp cu numele. Dacă fenomenul ar fi fost vechi, ar fi trebuit să găsim atestate numai forme cu fonetismul evoluat: *Ankii*, etc. Aşa dar, procedeul enclisei nu era încă generalisat, în sec. al XVI-lea.

Asupra procedeului enclisei, v. acum lămuririle lui A. Graur, *A propos de l'article postposé*, *Romania*, LV, p. 475-481.

3. Articolul proclitic masc. *al*, pl. *ai*, fem. *a*, pl. *ale*, precum şi forma invariabilă *a* apar în următoarele construcţii:

a) dinaintea genitivului: *ci[n]stitul rodu al pământului* (CV, 132, 11-12), *făcătoriul cerĭului şi al pământului* (TM, 103, 204), *domnul nostru al cĕriului şi al pământului*; *domnul cerĭului şi al pământului* (TB, 290, 122; 354, 63), *curatul rodь a pământului* (CPr., Iac., 5,7), *a blăndzilor va fi pământul* (S, ps. 36, 11), *dracii putĕrničiloru a pământului* (Cod. T, 211, 63 v.), *Iacovu a lu dumnedzeu şi a Domnului Is. Hs. şerbu* (CV, 109, 7-8), *mişel a lui Christos* (CPrav., 17, 8), *aest cap de ţară a Mulduvei* (Câmpulung, Bucovina, 1604-1618, LB, 73, 3), *în băsĕreca sfântă a slaveei tale* (S, cânt. 7, 53), *ale dzeului ţirutele pământului foarte rădicară-se* (S, ps. 46, 10), *fii lu Iacovъ şi a lu Iosifъ* (S, ps. 76, 16), *a lui dumnedzeu ţinruţii pământului* (H, ps. 46, 10), *toţi înĝerii omeniloru, a bărbaţiloru şi a muerilor* (TB, 415), *ačela nuor de focu aste a omenilor* (TB, 420, 25);

www.dacoromanica.ro

b) dinaintea pronumelui posesiv: *numele sfăntu al tău* (H, S, ps. 137, 2), *locul sfăntu a lui* (H, S, ps. 23, 3), *a loru va fi pămăntul* (S, ps. 36, 9), *numele al lui* (TM, 105, 209), *al cui nume* (TM, 105, 211), *alz său* (Cod. T, 200, 27 v.), *čestu zapis al meu* (Brăhăşeşti, Tecuci, 1577, CB, I, 26, 1-2), *čest adevăratu zapes al nostru* (Făurei, Putna, 1592, DR, 2,18), *a lui ječori* (V, cânt. 2,5), *ai lui ficori* (S, cânt. 2,5), *doi omyrь a noştri* (Sălişte, Maramureş, 1593, LB, 47, 7-8), *scriu înkinâčune...priатiniloro a noştri, ğupănului... şi a doisprădzěče prъgari a domitale* (Suceava, 1595, LB, 49, 2-4), *a mě ţaste toată lumě* (S, ps. 49, 12), *ale ţale-s čerurele* (S, ps. 88, 12), *doosprădzěče semenţe ale noastre* (CV, 74, 13-14).

Aceeaşi construcţie apare în frasele următoare, în care pronumele posesiv atribut e aşezat dinaintea complimentului: *ca lui al nostru priiatin* (Suceava, începp. sec. al XVII-lea, LB, 64, 3-4), *aşa şi muerile supuindu-se ale lor săi bărbaţi* (CV, 150, 13-14; în acest exemplu, complimentul - *bărbaţi* -, considerat din eroare ca atribut, a fost acordat cu subiectul - *muerile*-), *s<ſi>ntele mueri...supuindu-se a loru săi bărbaţi* (CV, 152, 3-5), *că după vestь eresului a ei noastre credinţă vişu Fariseŭ* (CV, 74, 7-9), *ispitele săntu ale ei noastre credinţe* (TM, 124, 241), *multul a loru mĕle lacrâmi* (TM, 215, 218).

Locul articolului în construcţiile acestea se explică, deci, prin poziţia pronumelui posesiv. In construcţiile următoare: *porâncitele ale lu a i dumnedzeu* (Cat. M, 256, 28), *Cozma şi Macsin crainicul, d'a lu a i Simion ьste* (N. Maramureşului, 1602-1617, LB, 73, 24), dubla articulare (*lu* şi *i*) trebue explicată prin încurcătura în care se găsea scriitorul de a determina un nume propriu la genitiv;

Unii linguişti văd în *al* şi *a* pc i l l u m neaccentuat>**elu*>*al*; după alţii, *al*<prep. *a*+art. *l* (şi tot astfel *ai* şi *ale*), iar *a*<prep. *a* (<a d). Prezenţa formei invariabile *a*, în aromână (=dr. *al, a, ai, ale*) vine în sprijinul acestei explicaţii. Textele rotacisante cunosc întrebuinţarea laolaltă a lui *al* şi *a*, şi nu aduc nici un argument în favoarea vreuneia din teoriile expuse mai sus. Este deci o eroare de a susţinea că *a* „s'a păstrat" în Moldova (Candrea-Densusianu, *Dicţ. etim. al limbei rom.*, n-l 1): generalisarea întrebuinţării lui *a*, în Moldova, trebue explicată pornindu-se dela starea oglindită în textele din sec.

www.dacoromanica.ro

al XVI-lea. Argumentele aduse de Găzdaru (*Artic.*, p. 118 urm.), în sprijinul primei teorii, sunt întemeiate pe cunoştinţa parţială a textelor din sec. al XVI-lea (cf. A. Procopovici, *Ille ca articol antepus*, *RF*, I, p. 249 urm.; Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch*, *AAR*, ser. 3, 5 liter., p. 9-10).

c) dinaintea numeralului ordinal: *al doilĕ* (CP, ps. 2, titlu), *al treile* (CV, 16, 7; CPr., Act., 20, 9), *al optulъ* (CP, ps. 6, titlu; CV, 169, 11).

4. *Čel*. *a*) *Čel* apare rare ori dinaintea unui substantiv, în locul articolului enclitic: *în cĕlъ dĕlu svănlu al tău* (H, ps. 14,1: vo svętuju goru tvoju), *spuse čeii ĵĕte prĕcurate* (TM, 45, 3), *čelъ solъ* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 59,6), *şi kemâ domnedzeu ča tărie čerĭulъ* (PO, Gen. 1, 8: es az erösséget), *aduse unlъ şi tapte şi čelъ viţelъ înaintĕ lorъ* (PO, Gen. 18,8: es a meg keszitet boryut), *pre czey muncy* (=*munţi*) *mar* (=*mari*) *şi pre czele uey* (=*văi*) *mar* (T, 162, 2: az nagy hegyekré es az nagy völgyekre).

b) Construcţia fără *čel* e curentă: *săğĕlele tarelui* (H, S, ps. 119, 4), *mărturisescu mičiloru şi mariloru* (CV, 79, 11-12), *ţine toate vădzutele şi nevădzutele* (MM, 303, 5 r.); construcţia cu *čel*, *čei* apare dinaintea unui adjectiv substantivisat: *čelъ mişelъ* (H, ps. 9, 30), *čel fără de mitâ* (MM, 310, 26 v.), *čei mişei* (MM, 307, 17 v.); alte ori, se întrebuinţează *čel(a)*, *čeĭa*, *čĕle*, dar adjectivul e articulat: *čela necuratul* (H, ps. 9, 34), *focul čela marele* (TM, 226, 223), *iubirĕ omenilorъ čeĭa deşarta* (TB, 420, 24), *čeĭa necuraţii* (S, ps. 25,5), *čeĭa bogaţii* (CV, 111, 5-6), *eresurile čĕlъ rĕlele* (TM, 230,230), *munčile čele marile* (TB, 344, 56).

c) *Čel* nu e întrebuinţat în construcţia substantiv articulat+atribut adjectival nearticulat: *dzeul tare şi viu* (S, ps. 41, 3), *duhul tău dulče* (S, ps. 142, 10); când adjectivul e aşezat dinaintea substantivului, atunci poartă articolul: *tarele bărbatu* (S, V, cânt. 3,9), *buнrul nume* (CV, 118, 3), *înfricatului scaunului* (TB, 336, 49), *sfăntul botedzul* (TB,348, 59).

Dese ori construcţia aceasta este modificată, în sensul că adjectivul articulat mai e precedat de *čel(a)*: *domnul čelъ tarele* (H, ps. 23, 10), *găndul čela buнrul* (CV, 46, 3-4), *scaunul micu čela sfăntul* (TM,47, 5), *locul čela frumosulъ*; *sluğile čĕlĭa bunele* (Cod. T, 196, 14 r.; 193, 5 r.), *Alexandru Vodâ čela bunul* (M-rea Moldoviţa,

www.dacoromanica.ro

1592, LB, 46, 15-16); câteodată, adjectivul nu e articulat: *domnulъ čelъ tare* (H, ps. 45, 12), *sufletul tău čel bunъ* (H, ps. 142, 10); alte ori, numele, precedat de *čela*, este aşezat între două adjective articulate: *marele ğ(ĭ)udeţ(u) čela înfricatul* (TB, 450, 74; Cod. T, 213, 70 v.). Rareori *čel* lipseşte: *omul mişelul şi meserul* (S, ps. 108, 17), *părе noastră săţioasa* (TM, 123, 239).

ACORDUL SUBSTANTIVULUI CU ATRIBUTUL

1. Atributul substantival stă în acelaşi cas cu substantivul ce-l determină: *ğĭuraĭu-me lu Davidъ şerbului mieu* (S, ps. 88, 4), *sfăntulu I<sra>ililui împăratului nostru* (H, ps. 88, 19), *vărsară sănğele lu Ştefanu martorului tău* (CV, 42, 9-10), *grăi fiiului său lui Isacu* (TM, 189), *în poala părintelui patriĭarhului lui Avramъ* (MM, 303, 6 r.-6 v.), *marha domnu nostru* (Suciul-de-sus, Someş, 1608, LB, 78, 8).

Sunt casuri, însă, când acordul nu s'a făcut: *svăntul lu Israilъ împăratulъ nostru* (S, ps. 88, 19).

2. Atributul adjectival, ca şi cel substantival, este acordat în gen, număr şi cas cu substantivul determinat: *se ispovedĕscu-se numelui tău marelui* (S, ps. 98, 3), *di↑preğĭurul locului ačeluĭa* (CV, 97, 8-9); se întâlnesc şi casuri de neacord: *četatĕ împăratului mare* (S, ps. 47, 3).

Acordul se face şi atunci când *čel* precede adjectivul: *a kinului čeluĭa reului şi al rebdariei čeiĭa lu↑ğiei* (CV, 133,6-8), *împăratului čelui fără de moarte* (MM, 302, 2 v.); uneori, adjectivul rămâne neacordat: *se se spunъ numelui tău čelui mare* (H, ps. 98, 3), *înaintĕ ğudeţului tău čel fără de mită* (MM, 310, 26 v.).

3. Numele de localităţi, râuri, etc., precum şi numele lunilor anului stau în casul genitiv: *uşa Sionului* (S, ps. 86, 2), *trъgul Apieei* (CV, 100, 1), *apa Iordanolui* (TM, 45, 3), *lura lui Priere* (TM, 48, 8), *luna lui Brumarĭu* (TM, 146, 180).

ACORDUL VERBULUI CU SUBIECTUL

In regulă generală, verbul e acordat cu subiectul său. Când sunt mai multe subiecte, atunci se întâmplă

www.dacoromanica.ro

ca verbul să fie acordat numai cu primul subiect : *adecâ eu şolţuzul şi 12 părgary... scriu* (Suceava, începp. sec. al XVII-lea, LB, 62, 1-2).

Alte ori, se întâmplă ca verbul să fie la plural, iar subiectul la singular : *Dima, portar de čatatě Sučěvei, scriem* (Suceava, începp. sec. al XVII-lea, LB, 65, 1). Când subiectul e un nume colectiv, verbul se pune la plural : *nu putuŭ răbda faptul mâinilor mele să-i munčască diavolulu* (TB, 364, 69-70).

ADJECTIVUL

Adjectivul în gradul comparativ este legat de celălalt termen de comparaţie prin conj. *de* : *mai vrъlosъ de fsatele lu Iacovu* (S, ps. 86, 2), *mai mulţi de patrudzeči* (CV, 50, 1-2), *mai vrъlos de zăpada* (MM, 311, 28 r.) ; *decît* apare în propoziţiuni subordinate : *mai bire e nişkitu dereptului, decătu multă bogăţie păcătoşilor* (S, ps. 36, 16), *mai vrъlos a da decătu a lua* (CV, 23, 9-10).

PRONUMELE ŞI ADJECTIVUL

1. PERSONALE. *Insumi, însuşi, însuţi*, apar precedaţi de *eu, tu*, etc. : *tu eşti însuţi împăratul mieu* (H, ps. 43, 5), *cătră mere însumi sufletul mieu smenti-se* (S, ps. 41, 7), *vrĕrĕ-şi eu însumi se audzu* (CV, 70, 14-71, 1) ; uneori, *însumi, însuţi*, etc. sunt întrebuinţaţi isolaţi : *însuş trĕmese înğerul său* (S, ps. 151, 3), *însumi era stăndu* (CV, 42, 10-11).

Intrebuinţarea pronumelui neaccentuat apare în casuri ca : *ğiunii lorъ măncă-i foculъ* (S, ps. 77, 63), *şi-i grăi miлlului* (CV, 35, 8-9), *lu Pavelu-i grăiл duhul* (CV, 25, 5—6), *boerĕsa lui kema-o Polţiл* (TM, 145), *činste-i fâcu* ; *şi-mi sosi* (Cod. T, 199, 24 r. ; 213, 69 v.).

2. POSESIVE. Pron. masc. *său*, pl. *săi*, f. *sa*, pl. *sale* nu sunt înlocuiţi cu *lor*, când subiectul e la plural : *adurmiră* <*toţi*> *somnul său* (S, ps. 75, 6), *rădicară* <*ei*> *glasul său* (CV, 43, 4-5), *nu se postescu de păcatele sale* (Cod. T, 210, 51 r.).

Ca şi în limba de astăzi, dar mai frecvent, pronumele personal neaccentuat la dativ înlocueşte pronumele posesiv : *apropiară-se gonitorii-mi fără-lĕğe* (S, ps.

www.dacoromanica.ro

118, 150), *ci.re eşti ce-ţi osândeşti soţul* (CV, 130, 3-4), *dumnedzăescz şi viaţă-făcătoriu-ţi sufletz* (MM, 304, 8 v.), *că bunătatĕ-le foarte era multâ* (PO, Gen. 36,7), *inelulu tău, brâulu-ţy şi toĭagulu-ţi carele ţi-e a mânâ* (PO, Gen. 38, 18), *lăsaţi la mine un frate-vâ* (PO, Gen. 42, 33).

3. DEMONSTRATIVE. Adjectivul demonstrativ este aşezat înainte sau după numele ce-l determină; în regulă generală, se întrebuinţează forma cu *-a*: *ăcĕstă sămănţă* (H, ps. 11, 8), *ăcestu grĭurelu* (CV, 51, 8), *ăcesta cuvântu* (CV, 151, 1), *ăcela omu* (TM, 53, 16).

4. RELATIVE ŞI INTEROGATIVE. *Care(le)* „ce", în propoziţiuni interogative: *care fălosĕşte în sănĝele mieu?* (H, ps. 29, 10), *care folosu e?* (CV, 119, 9);

cari (pl.) „cei ce": *carii în morminte dormu, netăcute cântări ţie aducu* (MM, 302, 1 r.);

ce „care": *tu eşti ce tocmit-ai uricul mieu mie* (S, ps. 15, 5);

ce „căruia, cărora": *spure-voĭu voao tuturor ce vă e frică de dzeul* (S, ps. 65, 16), *u.l grĭurelu če-i era numele Evtilu* (CV, 16, 2-3);

ce „cel ce, cei ce": *spământă-se če viu în cumplitele sĕmnelor tale* (S, ps. 64, 9), *če acum ai luoatz, fă-l credincos în părăţiia cerĭului* (MM, 308,19 v.-20 r.);

ce „în care, de care, pe (prin) care": *deregu-te în calĕ ačasta če merĝi* (S, ps. 31, 8), *se duse într'u četate mare če lăcuia u.l părat* (TM, 153, 190);

ce „de ce, pentru ce", în propoziţiuni interogative: *doamne, če se mulţirâ dodeitorii miei?* (S, ps. 3,2), *če no cinstiţi sfănta domerecă?* (TM, 50,10);

cine „care": *ferice de bărbatul cinre va upovăi pr'insulz* (H, ps. 33, 9), *cire e omu če tĕme-se de domnul?* (S, ps. 24, 12), *ačela omu cine în Hs. crĕde* (TM,99), *cine se apropĭiă câtră codrulz?* (Cod. T, 197, 18 v.), *čene ţi-e numele?* (PO, Gen. 32, 29);

cine „cel (cei) ce": *scula-se-voru cine-su în mormente, şi veseli-se-vor cine-su spre pămăntu* (S, cânt. 5, 19), *ci.re voĭu afla ačie, legaţi se-i aducu întru Ierusalimu* (CV, 38, 7-8), *cire aste pan Pogan Jurju* (Sălişte, Maramureş, 1593, LB, 46, 1).

5. NEHOTĂRÎTE. *Oarecare(le)* se aşează după cuvântul determinat: *întreba-se întru învăţături cu munčitoriu oarecarele* (CV,3,14-4,1).

www.dacoromanica.ro

Tot se aşează înainte sau după nume : *tot pământul* (S, ps. 8, 2), *luo-se nădějdѧ toată a noastră* (CV, 88, 7-8). Forma de genit.-dativ sg. este *a tot* (masc.), *a toată* (f.) : *pără în cumplitulъ a tot* (S, ps. 71, 8), *ğiudecă a toată lumĕ* (S, ps. 9,9), *împăratul a totu ĭaste tatălъ nostru* (TM, 126, 245).

VERBUL

Aspectul

Prin aspect se înţelege ceeace se referă la d u r a t a şi la g r a d u l de desăvârşire al procesului indicat de verb : aspectul d u r a t i v, sau i m p e r f e c t, este opus aspectului î m p l i n i t, sau p e r f e c t. Iată un tablou în care aceste categorii sunt clasificate :

	Imperfect (acţiune în curs de îndeplinire)	Perfect (acţiune îndeplinită)
Present	*scriu* „sunt în curs de a scrie"	*scriş scris-am* „chiar acum am scris"
Trecut	*scriam*	*am scris scrisesem am fost scris*
Viitor	*voi scrie am să scriu* „am intenţia să scriu"	*voi fi scris*

Valoarea perfectului simplu reiese bine din următoarele citate : *dzise domnedzeu : ĭie lumină, şi ĭu lumină* (PO, Gen. 1, 3), *scriş eu jupan Bărcan mar<e> vist<ier> al meu răvaş, să se ştie cum au dat Bistriceanii* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 491).

In textele traduse din slavoneşte, întrebuinţarea perfectului simplu şi a perfectului compus e determinată de originalul slavonesc : aoristul slav e redat prin perfectul simplu românesc, iar perfectul slav prin perfectul compus (v. mai jos, p. 130). Intr'un text ca PO, tradus din ungureşte, perfectul simplu e des întrebuinţat. De ex. : *începutъ făcu dumnedzeu ceriul şi pământul. E pământulъ era pustiiu şi în deşertъ, şi întunĕrecъ era spre adâncъ, şi duhul domnului se purta spre apâ. Şi dzise domnedzeu : ĭie lumină, şi ĭu lumină. Şi vădzu dom-*

www.dacoromanica.ro

nedzeu c'arâ ſi bunâ lumina, şi despărţi domnedzeu lumina de la întunĕrecŭ. Şi kemâ lumina dzio, şi întunĕrecul noapte, şi ſu deԥntru sĕrâ şi deԥntru demânĕţâ zua dentânĭu (Gen. 1,1-6). In textele netraduse, dimpotrivă perfectul compus — formă mai expresivă — e mai des întrebuinţat decât perfectul simplu, care apare mai ales în texte din Ţara Românească şi din Oltenia.

In *Biblia* lui Micu (Blaj, 1795), găsim pretutindeni întrebuinţate, în acest pasaj, formele de perfect compus: *au ſăcut, au zis, au văzut, au despărţit, au numit, s'au ſăcut.*

ADVERBUL

Adecă „iată": *adecă mai mare nedereptate* (S, ps. 7, 15), *adecă cu palma măsurate-su dzilele mĕle* (H, ps. 38, 6), *şi adecă aşteptâ* (TM, 81, 132), *adecâ eu şolţuzul şi 12 părgary* (Suceava, începp. sec. al XVII-lea, LB, 62, 1; cf. *iatâ eu egumenul şi tot săborul*, M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 45,1);

cît nu e legat de adjectivul sau adverbul următor cu ajutorul prep. *de*, ca în limba de astăzi: *cătu e fricosŭ în svaturi* (H, ps. 65,5), *cătu e dulče dzeul* (S, ps. 72, 1).

PREPOSIŢIA

De partitiv (=din): *ca urul de ğĭudeļi* (S, ps. 81,7), *întru ura de săԥbăte* (CV, 15, 9), *îmbucă de trupul lu* (TM, 81, 132), *sămtu de čei trei če perdoră Sodomolu* (TM, 191, 155-156);

de „dela": *cum amŭ auzit de boяri če sănt mŏĭĭaş şi de ğenere-miu Negre* (Câmpulung, Muşcel, 1521, N), *erŭ noi am înţeles de un boeriu* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 457, 8);

de „decât": *era mai mulţi de patrudzeči* (CV, 50, 1-2), *mai frumoasă ſată de ačasta n'am vădzut* (TM, 147, 182);

derept „pentru": *năstăvĕşte-me în cararĕ derĕptă dereptu vrăjmaşul mieu* (S, ps. 26, 11);

în, cu sens temporal: *în dzi* „ziua" (H, S, ps. 87, 2), *în noapte* „noaptea" (S, ps. 118, 55); *în* „timp de":

www.dacoromanica.ro

prebăndimu acolo în 7 dzile (CV, 25, 4-5), *stâlură în trei dzilĕ şi în trei nopţi spre rugă* (TM, 43);

pre „prin": *o-u tremesu <carlea> patriiarhol dela Ierusalimь pre un călugăru* (TM, 54, 17), *pre čineşь dĕde domnezeu zĕče cuvintele sale afară? Pre Moysi prorocь, pre doao table de piatră* (TM, 100, 198);

spre „pe, peste, asupra, deasupra": *şi kiemă fomete spre pământu* (S, ps. 104,16), *şi-ş puse Pavelu mărule spre ei* (CV, 3, 1), *călcă cu pičorul spre falca zmeului* (TM, 152, 189), *şede sprĕ scaunul* (TB, 460, 91), *şi întunĕrecь era spre adâncь, şi duhul domnului se purta spre apă* (PO, Gen. 1, 2);

despre „de pe": *če rădică despre pământu mişelul* (V, ps. 112, 7), *va arde plodul despre pământu totu* (TM, 48, 8);

prespre „pe, peste": *prespre tot pământul* (S, ps. 46, 3, etc.), *prespre totu anul* (CV, 18, 12), *va lumina presprĕ toate capetele pământului* (TB, 455, 84, etc.).

CONJUNCŢIA

Ca „cum, precum": *ca rădică şarpele* (TM, 125, 243), *fie lui ca va grăi* (TM, 194, 160), *ca grăi părinţiloꙗ noştri* (CP, cânt. 9, 55), *însă nu ca eu voiu, če ca veri tu* (CT, Mt. 108);

căče (*că*) „pentru că" (<*că*+*če*): *pentru če că au rădicat Baştea Giurgiu oaste în hotarul Ardealului, cče au luat Mihail Voevod Ardealul cu numele împăratului* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 485-486), *am miluit boiarinul domniei mele... cu satul Borăştii... cče c'au fost lui de moşie* (Ţara Rom., 1602, CB, I, 113, 2-3), *nu revni hiclĕniloru... cče ca iarba curundu usucă-se* (CP_2, ps. 36, 1-2);

iar „şi, însă", conjuncţie de repetare: *dĕci iar mă rog domilor voastre* (Bistriţa, 1600, LB, 52, 17-18), *dič eraꙗ în zilţă nime trĕbă să nu aibă* (Bolboşi, Gorj, 1576, DR, 1, 9), *şi domneta iar veri lăsa omul domnetale credinčios; încă iaraꙗ rog pre domneta Mihail Voevodь* (Ţara Rom., 1600, 20 ist., 457, 9, 14).

COORDONARE ŞI SUBORDINARE

1. Propoziţiunile c o p u l a t i v e sunt construite cu *de, nečе, nečе...nečе, nu...nečе, şi, iaraꙗ*: *scoală de te botădză*

www.dacoromanica.ro

(CV, 41, 8-9), *apropie-te de vedzi* (TM, 149, 185), *tremĕseră la elu de-lu rugară* (CV, 10, 10-11), *se sui de frănse pă↑re şi gustă* (CV, 16, 12-13), *veţi mⷭrge... de veţi plă↑ğe* (TM, 49, 8), *se nu fie ţie dumnedzeu nou, neče se înkiri-te a dzeu striiru* (S, ps. 80, 10), *se ğiurară si↑re neče se mără↑nče, neče se bĕ* (CV, 49, 13-14), *veriţi şi vedeţi lucrul dzeului* (S, ps. 65, 5), *scoală-te şi pasă în Damascu* (CV, 39, 12-13), *aşezară-se şi frâmse pâine şi îmbucâ* (CPr., Act., 20, 11), *ⷭră dĕca-u trecuⷯ în ğos. Mărie vostrâ aţi oprit drumurile...ⷭră omenii dumiilor vostre au cursⷯ dup'ănşi* (Câmpulung, Bucovina, începe. sec. al XVII-lea, LB, 59, 11-15), *că ţara este a nostră, erѣ Mihail Voevoda este ispravnic preste toate*; *erѣ domneta să fii ispravnic preste toate oştile, iarѣ, če veri pohti, tot va fi pre voe domnetale* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 457, 8,9), *pre io-i va fi voⷭ pren ţĕra rumănĕscă iarⷯ elѣ să trĕcă* (Câmpulung, Muşcel, 1521, N).

2. Propoziţiunile adversative sunt construite cu *če, e, adecă, iară* (*erѣ*), *însă, nu numai..če şi*: *nu morţii laudă-te...če noi vii blagoslovimⷯ domnul* (S, ps. 113, 25-26), *se nu fie svadă şi netocmⷯlă...*, *če se ne tocmim binişor* (M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 45, 12), *demănĕţa... înflori-va şi treče-va, e sĕra cade* (S, ps. 89, 6), *vă dedîu voao lĕğe, e voi scriptura no ţi↑reţi* (TM, 45,3-46,4), *čerîulⷯ čerîului domnului, e pămăntulⷯ dĕde fiilorⷯ oamenilorⷯ* (CP, ps. 113, 24), *şi să te asculţare, afla-veri fratele tău, e să nu ţine ascultare, ia cu ţine iară unul sau doi* (CT, Mt. 75), *să verѣ face bine lua-verѣ platâ, e să rău* (PO, Gen. 4,7), *că noi avem nedĕjde numai pre domnia-voastrâ, e, de vrem avĕ pagubâ* (M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 46, 24-25), *tărăru fuîu şi adecă bătrăriîu* (S, ps. 36,25), *de multe ori izbăvi ei, eri ei mâniară elu* (S, ps. 105, 43), *tu credi↑nţă ai, iară eu lucru amu* (CV, 120, 7-8), *che omeni stirѣini sintam, erѣ limba, ferѣ de oche nu cunosti nimene* (Moldova, 1593, AAR, 20 ist., 444), *ei au čerşiut 300 taleri, iară Andriiaş m'au scos dereptu 100 taleri* (Bistriţa, 1600, LB, 52, 9), *nu e vreme acum să ne batem cu Moldova...erѣ, să ne vom bate*; *č vore trimete ei, ajutoriu, bani, erѣ eu încă de 3 ori mai multu*; *voi să lăsaţ să fie cum aţi tocmit, iar, să vă va părea că iaste mai bună čeastă tocmeală* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 457, 8, 10; 476 a),

www.dacoromanica.ro

hommu sse sskymbe ca ssi flore campuluy : deminatza enfloreste, iarae ssara ia ssaka (T, 148, 2), *mică era şi în vedĕre, însă nime nu o puta rădica* (TM, 43), *eu nu numai legatu se fiu, če şi se morĭu gata săntu* (CV, 28, 2-4).

3. Propoziţiunile disjunctive sunt construite cu *sau, sau... sau, seva... seva, oare... oare* : *nime n'au veritu a afla, sau a vesti, sau a grăi de tine* (CV, 102, 6-8), *să o četĕscă săva preutu, săva diacu* (TM, 53, 16), *oare cărtolarĭu va fi, oare va fi vlădico, oare va fi preutu, oare diacu* (TM, 54,17), *după aĕca vă rugămu toţi sf<i>nţi părinţi, ore vlădiči, oare ep<is>c<o>py, oare popi* (CI, 3, 1-5 ; Cat. M, 256, 2-3).

4. Propoziţiunile temporale sunt construite cu *căndu, atunče... căndu, căndu... atunče, căt, ca, de, cum, deca, dĕči, înde, până, până căndu, ainte până căndu, ainte de če* : *căndu kiemaĭu cătră elu, audzi-me* (S, ps. 21, 25), *atunče nu ruşinĕdzu-me, căndu cautu spre porăncitele tale* (S, ps. 118, 6), *căndu učide ei, atunče čere elu* (S, ps. 77, 34), *de nu-i vei prinde, căt se va lua omătul dela munte ei vor înčape a tălhui* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 57, 16-18), *ca era mărgăndu şi apropiindu-me... străluči lumiră multă* (CV, 38, 9-12), *ca fu a nă duče noao* (CV, 24, 5), *ca fu noo eşire* (CPr., Act., 21,1), *ca nu vădzuĭu* (CV, 40,2), *dĕči de vecĕrără cătră elu, dzise cătr'ănşii* (CV, 18, 8-9), *de trecură oarecare dzile* (CV, 68,4), *şi de vădzu sfănta Veneri că nu se poate apropia...., a luo apa* (TM, 150, 185-186), *şi dĕca nu văzui* (CPr., Act., 22, 11), *ea ca auzi sculă-se curând şi se duse cătr'ânsul* (CT, Ioan, 39 ; CC_2, p. 95, 30-31), *cum noao ne va erta* (TM, 102, 203 ; CI, 11, 12), *să ştii cumu sĕ-u prinsz neşte meş[ş]ter den Ţarigrad cum voiu trĕče aĕle corabii... cum amu auzit de boeri... cumu a-u dat împăratul slobozie lu Mahamet beg* (Câmpulung, Muşcel, 1521, N), *deca se sfrzşiră acĕstĕ, dzise lu Pavelu duhul* (CV, 7, 3-5), *şi fu deca sfrzşi Is. învăţîndu doisprăzĕče učeniči ai lui* (CT, Mt. 39), *puţinie Tătari au fostu veniţi čiaste dzile....*, *dĕči i-au turnatu înnapoi* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 60, 5-7), *dečiu m'au prinsu neşte Sasi* ; *deči a vrut să mă tae... dĕči niu m'au perdut. Deaĕi eu amo trimes carte la Andriiaş... dĕči mă rog*

www.dacoromanica.ro

domnilor vostre (Bistrița, 1600, LB, 52, 5-12), *şi ei, dĕcĕii, ruga-se cu frică* (TM, 146, 180), *şi amu dĕčia cu bucurie nesfrъşîtâ bucura-se-vor* (TM, 226, 222), *arâ popa čela če va cĕ↑ta liturghie şi va prâ↑zi, dečі va borâ*; *şi să pue la masâ, dečі să kĕme popa* (CPrav., 5, 14; 11, 9-10), *ačeştъ se dzică če aflară întru me↑re nedereptate, înde stătuĭu în gloată* (CV, 62, 4-6), *nu me tornu pără se cumplu-i* (S, ps. 17, 38), *nečе se bĕ pără căndu nu-l voru učide elu* (CV, 52, 14-53, 1), *slăbĕşte-me se răpaosu, ainte pără nu me ducъ* (S, ps. 38, 14), *ainte pă↑ră căndu nu se voru apropia de elu, gata semu a-lu učide elu* (CV,50,14-51,3), *ainte de če au codrii nu fură* (H, ps. 89, 2).

De ačĭĭa > dĕčĭĭa > dĕčĭ > dečĭ „apoi, după aceea", cu [*ea*] neaccentuat > [*e*], iar, în privința funcțiunei, trecându-se dela raportul de loc la cel de timp.

5. Propoșițiunile c a u s a l e sunt construite cu *că, căči* (*că*), *de, derept cčeea, derep če*: *ferĕşte-me, doamne, că spre tire upuvăĭu* (S, ps. 15,1), *să aibă strănsore... că mult rău au făcut* (Câmpulung, Bucovina, încep. sec. al XVII-lea, LB, 58, 5-6), *noi vrem ţinĕ de câtrâ domnia-voastrâ....căči că ne seţ priъtin* (M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 46, 25-26), *dĕčii s'au dusъ Ghiorghi dĕ-u cumpârat cčĕle vite, câče atunъči n'au fostъ opritâ marha* (Câmpulung, Bucovina, încep. sec. al XVII-lea, LB, 59, 9-11), *derept cčа şi acmu avem om acolo* (Sălişte, Maramureş, 1593, LB, 37, 10-11), *scoaseră okii miei, derep če nu feriră lĕğĕ ta* (S, ps. 118, 136).

6. Propoșițiunile f i n a l e sunt construite cu *ca să* (*se*), *cum* (*se*), *de, de se, prentru să* (*se*), *se*: *mulţemim domniilor voastre... că aţi dat noao a şti, ca să nu pâĭim vr'o pagubâ* (M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 45, 8-10), *de toată calĕ re apăraĭu pičoarele mele, če se ferescu cuvintele tale* (S, ps. 118, 101), *ğiudecă Pavelu se trĕcă întru Efes, cum se nu fie lui a pesti întru Asia* (CV, 18, 1-3), *şi ş'au pus zioa la Vinerĕ mare cum să vie cu lĕğĕ să jure* (Târgoviște, 1602, CB, I, 122, 9-10), *şerbу cu burъ nâravъ, de se între bucurându-se* (TM, 82-83, 158), *de se fii fiĭulu lui de se împli cuvântul lui* (TM, 122, 235), *pre↑deţi-u de o legaţi* (TM, 147, 182), *şi de nu furâ în credinţâ, elu-i pierdu*; *şi înğerii de nu-şъ ferirâ alъ*

www.dacoromanica.ro

său începutu, nu-i cruţâ (CPr., Iuda, sumar, 12-14), *că l-am trimis cu ţelu solu, de l-au petrecut până în Rodna* (Câmpulung, Bucovina, încep. sec. al XVII-lea, LB, 59, 6-7), *se împlă-se rostul mieu <de> laudă, de se cântu slaveei tale* (S, ps. 70, 8), *luaţi uşĕ cerului, de să între împăratulu slaveei* (Cod. T, 197, 17 v.), *rogu-mă să aibă ačei oameni răi čertare mare, prentru să avem prietenşug bunu* (Câmpulung, Bucovina, 1604-1618, LB, 77, 9-10), *cu suliţă împu<n>seră-l...pri↑tru să lase noao lĕge* (TM, 156, 194), *din čeriu căută domnul, se vadză toti fiii oameniloru* (S, ps. 32, 13).

7. Propoziţiunile completive sunt construite cu *cum se, se nu*: *e svĕtul voiničiloru fu cum se učigă fuglii* (CV, 94, 10-12), *spăsĕşte-ma de lu, se nu me întinu* (S, ps. 68, 15), *izbăvĕşte-mâ, se nu cândva râpască ca leul sufletul mieu* (S, ps. 7, 2-3), *temĕ-se, se nu cumva cădemu în locul čela dirainte* (CV, 91, 1-3).

8. Propoziţiunile consecutive sunt construite cu *că, de* şi *iară*: *če ţie, mare, de fuğişi, şi tu, Iordane, că te întorseşi?* (H, ps. 113, 5), *şi ne rugâm... câ am înţelesu că čereţi* (Suceava, 1593-1597, LB, 50, 14), *če-ţi fu, mare, de fuğişu, şi....codrii de ğîucatu ca bertečii* (S, ps. 113, 5-6), *că dracul iaste măngâios de vă pâzuţi* (Cod. T, 226, 108 r.), *mulţesco-să faptele voastre de no le počtu răbda* (TM, 50, 10), *deaca vei vedea čeastă carte a mea, iară tu într'ačela čeasu cade să aibi a-i plăti d<u-misa>le iapele* (Iaşi, 1606, AAR, 20 ist., 492).

9. Propoziţiunile condiţionale sunt construite cu *de, de se, deca* şi *se*: *vrĕme de voiu dobândi, kiema-te voiu* (CV, 64, 1-2), *dzeul mieu, se nu tači de mere, de nu cându veri tăča de mere* (S, ps. 27, 1; H: *se nu cumva*), *de va veni un omu nebotezatu şi spurcatu* (TB, 332,47), *de va trĕče dostoinicu-i* (TM, 125, 242), *de văm ziče de↑ čeriu, ziče-va noao* (CT, Mt. 85), *de vora afla furulu* (PO, Ex. 22, 7), *de nu ğiče se ne izbăvĕscă noi de oameri* (TM, 125, 242-243), *şi de vâdzu čelu împărat ačĕlĕ şi mănie-să* (TM, 149, 184), *de veţi asculta pre mine, dulčeaţa pământului mânca-veţi* (CC_2, p. 67, 36-37), *avem om acolo, de ne va aduce vr'o vaste, vă vrem da a şti* (Sălişte, Maramureş, 1593, LB, 47, 10-11), *de se omul čela Rimlĕnul fără osândă bi↑re iaste voao a-l bate* (CV, 44, 4-6), *deca durmiretu pi↑ĕ mijloc de hotaru* (S, ps.

www.dacoromanica.ro

67, 14), *se zidire....casa, în deşertu munčiră-se ziditorii* (S, ps. 126, 1), *spu↑re-mi se Rimlĕnu eşti* (CV, 44, 12-13), *să are vr'o pagubă, să-şi întrĕbe cꙁ nusul* (Câmpulung, Bucovina, 1595, LB, 48, 18-19), *să aşꙁ face časta, sau să ťaste nedereptate în mâna mĕ, sau să aşꙁ împrumuta* (CP, ps. 7, 4-5), *să greşire ţie fratele tău* (CT, Mt. 75), *să se vorꙁ posti trufaşii sau rugăciune să vorꙁ face* (CC_2, p. 13, 15-16), *că să arѫ veni dela elꙁ aşişь arѫ muri ; să iarѫ cu noi nu va fi* (PO, Gen. 44, 22, 26), *no uom peri, sse uom crede mezerere luy* (T, 156, 5).

Impotriva celorlalţi cercetători, M. Roques (*Recherches sur les conjonctions conditionnelles să, de, dacă en ancien roumain*, în *Mélanges Chabaneau*, Erlangen, 1907, p. 825-839) şi N. Drăganu (*Conjuncţiile de şi dacă, Dacoromania*, III, p. 251-284; IV, p. 916-922) au arătat cu dreptate că pentru a explica valoarea condiţională a lui *de*, trebue să plecăm dela sensul temporal. Conclusia lui Roques, că *de* condiţional nu apare în traducerile rotacisante, trebue modificată, dacă admitem că *de* e întrebuinţat în funcţie condiţională în S şi CV (*de* ar avea valoare temporală în CV, 64, 1-2, Roques, *op. cit.*, p. 827).

10. Propoşiţiunile comparative sunt construite cu *cum, cum...aşa (şi), ca... aşa (şi), ca (şi), în če kip... aşa, aşa... în če kip, mai bine (mai vărtos)... de, decăt* : *toţi căţi me audu astădzi, să fie aşa cum şi eu săntu* (CV, 81, 12-14), *cumu ťaste trupul fără sufletu mortu, aşa şi credi↑nţa fără lucru moartă ťaste* (CV, 122, 3-5), *ca audzim, aşa şi vădzum* (S, ps. 47, 9), *arseşi-nă ca arde-se arğintul* (S, ps. 65, 10), *întru nemică nu-i obiduiĭu, ca şi tu bi↑re ştii* (CV, 67, 6-7), *în če kipu deşiră čerbul la izvoarele apeloru, aşa jeluťaşte sufletul mieu cătră tire* (S, ps. 41, 2), *mai sus de toate silele* (Cod. T, 208, 60 v.), *mai bunꙁ eşti de părintele nostru Iacovꙁ* (CC_2, p. 152, 1-2), *mai binre ťaste a nedejdi pre domnul decătu a nedejdi pre omꙁ* (H, ps. 117, 8), *mai vruĭu se lĕpădu-me în casa dzeului mieu, decătu se viu în ſsatele păcătoşilorꙁ* (S, ps. 83, 11), *mai bu↑r<u> e amu bi↑re făcăndu... decătu reu a face* (CV, 155, 8-10), *kibzuiţi domnia voastră. că seţ înţelepţi mai vârtos* (M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 16, 19-20).

11. Propoşiţiunile interogative sunt construite cu *au, če, doară, au doară* (sau *doară*), *căče, derep če, dereptu care, prentru če, pre↑ če* : *fratele nu-lꙁ va izbăvi, au izbăvilꙁ-va omul*? (H, ps. 48, 8), *če laudzi-te în reul tău*? (S,

www.dacoromanica.ro

ps. 51,3), *doară ispovedĕşte-ţi-se ţerira*? (S, ps. 29, 10), *au doară poate credi^nţa spăsi elu*? (CV, 119, 11-12), *căče me ultaşi*? (S, ps. 41, 10), *o, căče cu focul arse*? *şi căče ospele če ^ste dela împăratul čerĭului*? (TM, 191, 156), *câče nu grâiţi cătrâ sf<ă>nta maica lu IIs.*? (TB, 318, 36), *şi dzise domnul dumnezeu cătrâ mu^re*: *căče ai fâcu^ačĕ^*? (PO, 3, 13), *derep če me lăsaşi*? (S, ps. 21, 2), *dereptu carĕ măhnilu îmblu*? (H, ps. 42, 2), *prentru če desfače mănra ta*? (H, ps. 73, 11), *pre^ če nu či^ştiţi sf<ă>nta domerecă*? (TM, 49, 9).

V. Morariu, *Sintaxa propoziţiunei în „Psaltirea Şcheiană"*, *RF*, I, p. 219-231.

PARTICULARITĂȚI SINTACTICE NEROMÂNEȘTI

Dificultăţile de care s'au izbit primii noştri traducători, pentru a reda nuanţele şi delicateţele textului biblic, au fost deseori ocolite prin reproducerea servilă a fraseologiei originalului slavonesc sau unguresc, fără preocupare de inteligenţa textului.

Iată câteva exemple de construcţii de felul acesta: *că ispititu-n'au, dzeu, arseşi-nă ca arde-se arğintul* (S, ps. 65, 10: jako iskusilŭ ny esi, bože, razžegıŭ ny esi, jakože razžizaet sę srebro), *nedereptatĕ se ğĭungheĭu intr'ărima ma^, nu ma^ va asculta menre domnul^* (H, ps. 65, 18: nepravdu aště uzrĕxŭ vŭ serdcĕ moemŭ, de ne uslyšitŭ mene gospodĭ); *dĕči luară elu morlu*; *deşti^se Pavelu şi cădzu spri^su de-lu cuprie^nse, şi dzise* (CV, 16, 6-10; Act., 20, 9-10: i vŭzęštę ego mrŭtva; sŭšed že Pavelĭ napade naní, i obĭemĭ ego, reč), *şi tare pre bărba^ Lot năvâlirâ* (PO, Gen. 19,9: es erössen rea tudulanac a firfiura Lothra), *şi îmblarâ tabâra acolo împrotiva muntelui şi Moisi ĭară sus merse pre munte cătrâ domnezeu* (PO, Ex., 19, 2-3: es tabort iaranac ot a hegy ellenébe, es Moses selméne az Istenhöz), *čine pre noi den Eğipe^ afarâ aduse* (PO, Ex., 32, 1: ki münket Egiptus földebö kihozot), *cu moartĕ morţiei va muri* (PO, Gen. 26, 11: halalnac halalaual hallyon), *aczassta u facze sse-ll ferikem, binele luy sse nu-l vytem* [=*uităm*], *cze may tare sse-l laudem czine*

www.dacoromanica.ro

asteptem ssculatura (T, 147, 4 : ez czac tessi hogy diczér üc, io voltat el ne félyetyüc de söt inkab magasstallyuc, kic az fel tamadást varıuc), *kum au Christus noue ssyz* [=*zis*] (T, 148, 5 : mint az Christus meg monta).

ğlunghia (H, ps. 65, 18) se explică prin confusia lui *uzrěti* „a vedea" cu *požrěti* „a sacrifica".

Declinarea substantivelor şi adjectivelor

GENITIVUL. In locul genitivului numelui, se întrebuinţează prep. *de*, urmată de numele respectiv la nomin.-acusativ; procedeul acesta imită construcţia slavă cu *otŭ* : *de mijlocъ de piatră děde glasъ* (S, ps. 103, 12 : ot srědi kamenia dadęt glas; V : *dim mijlocъ*), *ca urul de ğludeţi* (S, ps. 81, 7), *ca urul de čei ğludečĭ* (V, id. : i jako edin ot knęzĭ), *pă↑ră afară de četate* (CV, 25, 10-11 : Act. 21, 5, daže do vně grada), *întru ura de să↑băte* (CV, 15, 9 : Act. 20, 7, vo edinu že ot subbotŭ), *sămtu de čei trei če perdoră Sodomulu* (TM, 191, 155-156), *neştire de şerbi* (TM, 78, 126 : kto ot robĭ), *întoarse-sě sveti Sisinъ de răsărit la Raviю* (TB, 284, 114 : vŭzvratisĭ sveti Sisinĭ ot vŭstoka vŭ Raviju), *birăul de Bistriţă* (Câmpulung, Bucovina, 1595; Suceava, 1593-1597, 1595, LB, 48, 22; 49, 25; 50, 20), *mănăstire de Bistriţă* (Suceava, 1597, CB,I, 76, 3), *četatea de Samaria* (CT, Mt. 34).

ACUSATIVUL. Construcţia fără prep. *pre* apare în exemple ca : *čĕre se omorĕscă elu* (S, ps. 36, 32), *če purtai ca un berbĕče Iosifъ* (H, ps. 79, 2), *ruga-i Pavelu toţi se preeměscă hrană* (CV, 92, 4-5), etc.

Articolul

1. Lipsa articolului apare în casuri ca : *bărbatъ fără mente* (S, ps. 91, 7; H, V : *bărbatulъ* : mǫžĭ bezumenĭ), *se între în četate io vor fi* (S, ps. 106, 7; H : *četatě* : vŭniti vŭ grad obitělnyi), *cămeşe če într'ănsă învĕşti-se şi ca brău* (S, ps. 108, 19; H : *cămĕşю.... brăulu* : riza, vŭ njuže oblačit sę i jako poęsŭ).

2. Lipsa articolului mai apare când numele e precedat de o prepoziţie şi construcţia normală impune determinarea numelui : *fuĭu ca foale în brumă* (S, ps. 118, 83; H : *foalele* : byxŭ jako měxŭ na slaně), *puseră-me*

www.dacoromanica.ro

în groapă dedesuptu (S, ps. 87, 7; H: *în gaura*; palożisa mę vŭ rovĕ preispodnemŭ).

3. Construcția *dzi și noapte* (H, ps. 12, 2; S, ps. 41, 4, etc.), reproduce construcția slavă: dni i noštĭ; construcția normală apare, de altfel, în aceleași texte: *dzua și noaptĕ* (H, ps. 41, 4; S, ps. 12, 2, etc.).

Pronumele personale

1. Intrebuințarea pleonastică a pronumelui de pers. a 3-a reproduce exact construcția slavă: *toĭagul tău și fuștele tău, ĭale me măngăĭară* (S, ps. 22, 4: žezlŭ tvoi i palica tvoę, ta me utěšista), *se știți că domnul*ъ *elu e dzeul*ъ *nostru* (S, ps. 99, 3: uvědite jako gospodĭ, toĭ estĭ bogŭ našŭ).

2. Lipsa pronumelui neaccentuat apare în textele rotacisante, pe lângă construcția corectă (v.p. 117): *ție uruĭa greșiĭu* (H, S, ps. 50,6: edinomu sogrěšixŭ), *dărui ție dumnedzeu toți căți noată cu ti*ѧ*re* (CV, 89, 12-14; Act. 27, 24: i se darova tebě bogŭ vsę plavajuštyę sŭ toboju), *nimărui se nu spuѧri* (CV, 53, 5-6; Act. 23, 22: ni edinomu že povědati).

3. Intrebuințarea formelor accentuate ale pron. personale, în locul celor neaccentuate: *dai lui blagoslovenie în vĕcul vĕcului* (S, ps. 20, 7: jako dasi emu blagoslovenje vo vĕku vĕka), *nu lăsa mene, doamne dzeul mieu* (S, ps. 37, 22: ne ostavi mene, gospodi bože moi).

4. Enclisa pronumelor personale neaccentuate, acolo unde ne-am fi așteptat la proclisă: *niče încredințară-se în dzisa lui* (V, ps. 77, 37: uvěrišę sę bŭ zavětŏ ego), *și omerii tăi veselescu-se de tire* (V, ps. 84, 7: i ljudie tvoi vŭzveselęt sę o tebě), *meserĕre și dĕdevăru tămpira-se, dereptate și pače sărutară-se* (V, ps. 84, 11: milostĭ i istina srětosta sę, pravda i mirĭ oblobizasta sę).

5. Enclisa și proclisa pronumelor personale neaccentuate reproduc construcția din versiunea slavă corespunzătoare: *și nâstăvi i spre nedĕjde* (V, ps. 77, 53: i nastavi ę na upovanie), *și dračie lor coperi i maiĕ* (V, ps. 77, 53: i vragy ix pokry more), *și sufletul flămăndu împlu-l de dulčață* (V, ps. 106, 9: i dušǫ alčeštǫę isplŭni blagĭ), *adecâ audzimu-o în Efratu, aflămu-o în câmpul*

www.dacoromanica.ro

dumbrâviei (V, ps. 131, 6 : se slyšaxom vŭ Efratě, obrętoxom ę vŭ polix dǫbravy).

6. Construcţii de tipul acesta : *se nu bucure-mi-se* (S, ps. 34, 19, 24) reproduc exact construcţia slavă : da ne vozradujut sę o menĕ.

Adjectivul

1. Demonstrativ. Adjectivul demonstrativ e aşezat după nume : *mărule mĕle ačĕstĕ* (CV, 23, 4 ; Act. 20,34 : rucĕ moi sij), *pasă cătră oameniĭ mieĭ ačeştia* (CV, 104, 2-3 ; Act. 28, 26 : idi kŭ ljudemŭ <moimŭ> simŭ).

2. Nehotărît. Aceeaşi construcţie apare şi cu adj. *alt* : *în ğintu altu* (S, ps. 47,14 ; CP : *într'altă rudă* : vŭ rodĕ inomŭ), *în nĕmu altu* (S, ps. 77, 4 ; H : *într'altă ğintu* : vŭ rodŭ imĭ).

Verbul

1. In textele traduse din slavoneşte, formele de perfect simplu din versiunea românească corespund formelor de aorist din versiunea slavă ; perfectul e redat în textul românesc prin perfectul compus. In V, de exemplu, perfectul simplu e întrebuinţat aproximativ de 362 de ori, şi perfectul compus numai de 48 de ori. Iată câteva exemple :

Versiunea slavă	V
Perfect	Perfect compus
navelĭ esi	*adus -ai* (cânt. 4,15)
uslyšalĭ esi	*ascultat-ai* (ps. 187,1)
vŭloži esi	*băgat-ai* (cânt. 4,13)
poznal mę esi	cunoscutu-mĕ-i (ps. 188,1)
etc.	etc.
Aorist	Perf. simplu
navede	*aduseşi* (cânt. 7, 31)
pokryi	*coperi* (cânt. 4,3)
dastĭ	*dĕle* (ps. 111, 9)
etc.	etc.

2. O serie de verbe sunt construite cu dativul, ca verbele slave corespunzătoare :

www.dacoromanica.ro

asemăra (a se): *čine în nuori asemănă-se Domnului* (S, ps. 88, 7), *omul deșertului asamără-se* (V, ps. 143, 4); v. sl. upodobiti sę;

bate-ğoc (a-și): *domnul bătu-și ğocъ lorъ* (H, ps. 2, 4); v. sl. (po)rǫgati sę;

bucura (a se): *bucurați-vă lui dumnedzeu* (H, ps. 80, 2), *bucurați-vâ lui* (S, ps. 2, 11); v.sl. radovati sę;

conteni: *cunlinri vihorului* (H, ps. 106, 29); v.sl. zaprětiti;

dodei: *înğerul domnului dodei loru* (S, ps. 34, 5); v.sl. sŭtǫžati;

ğiudeca: *a ğudeca oamenrilorъ tăi în dereptatĕ* (H, ps. 71, 2), *ğ'udecă, doamne, čelora če me obiduescu* (S, ps. 34,1), *čel če ğiudecă tuturorъ după lucru* (CV, 142, 7-8); v. sl. sǫditi;

împiedica: *întrečі-i și împĭadecă loru* (S, ps. 16, 13); v. sl. zapęti;

învăța (a se): *învăța-voiu ğără-de-leğiții caiei tale* (H, ps. 50, 15), *căraríloru tale învață-me* (S, ps. 24, 4); poučiti sę;

ruga (a se): *ğĕțeei tale roagă-se bogații oamerilor* (S, ps. 44, 13); v. sl. moliti;

tocmi (a se): *tocmi-se domnului în ții dzeului* (S, ps. 88, 7); v. sl. upodobiti sę;

venče: *vorъ venče lorъ derepții* (H, ps. 48, 15), *cade căndu venče mișeiloru* (S, ps. 9, 31), *învăncu loru* (CV, 5,13); v. sl. odolěvati (odelěti, odoleti).

Adverbul

Negațiunea. Sub influența versiunei slave, negațiunea *nu* e suprimată dinaintea verbului, în frase care încep cu o particulă de negațiune sau cu *pînă, pînă cînd*: *nečе înțelegu toți ğăcătorii ğără lĕğe* (S, ps. 13,4: ni li urazumějutŭ vsi dělajuštij bezzakonie), *nu me tornu pără se cumplu-i* (S, ps. 17, 38: poženu bragi moę, i postignu ę), *nu spămăntă-se pără va căuta spre dračii săi* (S, ps. 111, 8: ne uboit sę, dondeže vozzritŭ na bragi svoę), *nemică găndindu-se* (CV, 110, 9-10; Iac. 1, 6: ničtože sumnę sę).

www.dacoromanica.ro

STILISTICA

Ordinea cuvintelor

Exemplele ce urmează sunt luate în primul rând din textele netraduse, în care scriitorul se poate mişca liber şi întrebuinţează construcţia potrivită, nestânjenit de context.

1. Ordinea obişnuită a cuvintelor în frasă este subiect-verb-compliment: *eu, vornicul de Cămpul-lungu, scriem înkinăčĭune şi multă sănătate la birăul de Bistriţă* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 55, n-l 12).

Modificările aduse acestei ordonanţe au în vedere punerea în valoare a vreunui membru al frasei, prin locul ce i se acordă.

2. Verb-subiect-compliment. Se atrage atenţia asupra acţiunei exprimate de verb: *delungat-ai de mere soţul şi apropiatul* (S, ps. 87, 19), *şi-i o au datu jupan Nan ačĕ̈e fălči sfentei mănăstir<i>* (Buneştii de j., Vâlcea, 1597, CB, I, 80, 9), *audzi-me* (S, ps. 16, 6), *scris-am* (Suceava, 1593-1597, LB, 50,1; Făgăraş, 1599, LB, 50, n-l 6), *dau-vă în ştire* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 476 a); construcţia aceasta se întrebuinţează în frasele interogative: *avĕ·vrem vr'o pagubâ, au ba?* (M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 46, 23).

3. Predicat nominal-verb. Se atrage atenţia asupra predicatului: *că mişel şi mĕseru-s eu* (S, ps. 85, 1); în frasa următoare, pronumele compliment fem. neaccentuat *o* este proclitic: *şe de căndu o au cu<m>părat Onĕ ačĕ ѧpă* (Suceava, începp. sec. al XVII-lea, LB, 62, 11). Construcţia liberă, făcută posibilă prin întrebuinţarea prep. *pre*, apare în inversiuni de tipul următor: *pre popa Manole am învăţat să scrie* (Suceava, începp. sec. al XVII-lea, LB, 63, 20-21).

www.dacoromanica.ro

4. Subiect-compliment-verb : *iară Petrĕ Şutra o au cumpărat* (Tg. Neamţ, începp. sec. al XVII-lea, LB, 67,6).

5. Atribut adverbial sau adjectival-verb (sau nume) : *totă ѧ forato casa* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 53, 6), *forte ne rugăm* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 57, 11), *ne forte rugăm* (Câmpulung, Bucovina, 1604-1618, LB, 76, 7), *că au foarte slăbit mănăstirĕ*; *iar noi foarte vom avĕ a mulţemi* (M-rea Moldoviţa, începp. sec. al XVII-lea, LB, 68, 8; 69, 13-14).

Procedeuri de limbă scrisă

1. Intrebuinţarea cuvintelor compuse, pentru a reda noţiuni neobişnuite în limba vorbită, este un procedeu caracteristic al limbilor literare; în textele traduse găsim o serie de termeni compuşi, care traduc termenii slavi corespunzători (v. mai jos, p. 138).

2. Pentru corespondenţă, existau formulare slavoneşti; formulele au fost traduse şi au servit de model fraselor stereotipe româneşti, întrebuinţate în corespondenţa particulară. Procedeul este caracteristic; iată câteva frase de acest tip : *şi avem nedĕjde pre domniavostrâ se daţ noao a şti de toate* (M-rea Moldoviţa, 1592, LB, 46, 27), *că acѫmu, cu mila lui dumnâdzău, să fie Mărіѧ lui Craiu sănătos şi Domnu nostru Ştefan Vodă, iaste o ţară ca alalѧtă* (Suceava, 1595, LB, 49, 15-16; cf. Câmpulung, 1595, LB, 48, 5-7), *če va hi pohta şi trĕba domnilor voastre la noi, nevoi-vomѫ să facemѫ prenѫtru voѧ domnilorѫ voastre* (Suceava, 1595, LB, 49, 17-19; cf. Suceava, 1593-1597, LB, 50, 10-12; Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 55, 6-7), *de nu u vor lăsa să fie ca mainte, multu val să va face* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 56, 7-8), *ne rugăm domniilor voastre de rândul*; *dăm ştire dumiitale de rândul*, etc. (Câmpulung, Bucovina, 1595, 48, 11; începp. sec. al XVII-lea, LB, 55, n-l 12; 59, 5; 60,4; Suceava, 1601, LB, 69, 4), *noi de toate bine pre rând am înţeles* (Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 476 a), *mă înkin cu capul la pămăntu* (Berileşti, Ilfov,

www.dacoromanica.ro

ca. 1609, CB, I, 173, 2-3; cf. *cădem cu ſaţele la vardele pămănt*ѫ, M-rea Voroneţ, 1616-1631, LB, 87, 23-24).

Procedeuri de limbă vorbită

1. Construirea de frase scurte şi introducerea lor prin câte o conjuncţie: *şi dup'ačѫ vă dau ştire că simtul viu... če amu scăpat dela Belgrad...dečiu m'au prinsu neşte Sasi; deči a vrut să mă tae... deči niu m'au perdut. De ači eu amo tri<me>s carte...deči mă rog....şi eu amu spos....deči iarѫ mă rog...şi ↑bătrănesco, şi am făcot o barbă până în brău... şi să afle.... şi sămtu nomai co cămeşa* (Bistriţa, 1600, LB, 52), *ş'au avut ačestѫ feţor unѫ cal. Děči s'au acolisitѫ Simion de ačel cal...děčii s'au dusѫ Ghiorghi.... dѫči ei s'au temutѫ a veni pre la Mărie vostrâ...děči iѫ-u lâѫt şi i-au jecuitѫ, ş'au lâsat unul în nume de morţѫ, ş'au luatѫ dela Ghiorghie 7 florinţi, şi un inel de aurgint....děči ne forte rugâmѫ Mării tale* (Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 59).

Iată câteva exemple de întrebuinţare ale acestui procedeu în limba vorbită: *după še-l găsesc îl dobor cu toporu şî după haţa să strîng şî-l ţaŭ apăĭ toţ... şî-l ţaŭ ş'apăĭ tună cu ţel pă plaĭ în jos ş'apăĭ îl suţe pă cal.... ş'apăĭ vin la casa morţuluĭ* (Dînsuş). *Intîĭ a venit Turcîĭ la mînăstirea Urezuluĭ, la Crizanti, Grec, ş'a vorbit cu ţeĭ turcéşte şî s'a dus la mînăstirea Bistriţîĭ şî ţ-a dat foc...ş'a dat foc şî pésterii... şî ţel a fugit în pţatră... şî ţe loc numa cît a băga un om sîngur. Ş'a ş̆ăzut ţel... ş'a strigat tat-so'n vale şî ţel nu 'nţălegea...ş'a zîs sfîntu Gligorţe* (Râmeşti, Vâlcea).

Candrea-Densusianu-Sperantia, *Graiul nostru*, II, p. 110; I, p. 31.

2. Deasa întrebuinţare a demonstrativelor, pentru a precisa de cine sau de ce este vorba: *cu ačel boѫ-en če au fostu vornic... să-şi întrebe cu ačel vornic* (Câmpulung, Bucovina, 1595, LB, 48, 17-18), *ѫste o prestrure de ѫpe...şe de cându o au cumpărat Onĕ ačĕ ѫpâ* (Suceava, începp. sec. al XVII-lea, LB, 62, 10-11).

3. Procedeul insistenţei, prin repetiţia unei forme, apare în reluarea unui cuvânt sau unui grup de cu-

www.dacoromanica.ro

vinte, după o propoziție subordinată : *că de l'a plače vre-o marhă, ei ğură şi o au, de le plače* (Suceava, începe. sec. al XVII-lea, LB, 62, 15-16), *Voivodul nostru iaste sănătos şi acmo vine la scaunu, peste trei-patru dzile veni-va la scaunul dumisale* (Câmpulung, Bucovina, 1604-1618, LB, 74, 14-15).

www.dacoromanica.ro

VOCABULARUL

Derivaţiunea

Derivaţiunea, ca şi compoziţiunea, sunt procedeuri caracteristice ale limbilor literare : exemplele care urmează apar în texte traduse; traducătorii au usat de aceste procedee pentru a reda termenii slavi corespunzători.

1. Improprie. O serie de substantive provin :

a) din adjective : *afundu* „adâncime"(H, ps. 42, 8), *amaru* „amărăciune" (S, ps. 9, 28), *grasul* „grăsime" (S, ps. 80, 17), *multul* „mulţime" (CP, ps. 5, 12), etc.;

b) din adverbe : *aproapele* „tovarăş" (S, ps. 100, 5), *asupră* „camătă" (S, ps. 54, 12), *desătul* „îmbelşugare" (S, ps. 50, 7), *destul* (CP, ps. 50, 7), etc.;

c) din verbe; dela infinitiv : *aducĕre* „prinos, jertfă" (H, ps. 39, 7; CV, 32, 5), *bĕre* „băutură" (S, ps. 101, 10), *cumplire* „sfârşit" (S, ps. 53, titlu), etc.; dela participiul trecut : *adunat* „adunare, gloată" (S, CP, ps. 73, 2), *ajunat* „post" (S, ps. 34, 13; CP, ps. 68, 11), *apărat* „dojană, mustrare" (S, CP, ps. 103, 7), *ascunsu* „taină" (S, ps. 50, 8), etc., şi fem. : *arsă* „jertfă" (H, ps. 65, 15).

Există adjective formate din verbe : *afundat* „adânc" (H, ps. 63, 7), *amănat* „târziu" (CV, 114, 1, etc.), adverbe din substantive : *adevăr* „într'adevăr, cu adevărat" (H, ps. 118, 75) sau din verbe : *alegăndu* „afară de" (S, cânt. 2, 39), prepoziţii din adjective : *dereptu* „pentru" (S, ps. 5,10).

2. Cu sufixe.

-ătate : *bogătate* „bogăţie" (CV, 131,7; MM, 306, 13 v.), *meserâtate* „miserie" (PO, Ex. 25, 17);

* *Bogătătate*, cu dispariţia lui *-tă-*, ca în *jumate* < *jumătate*.

www.dacoromanica.ro

-čune: *descumpărăčĭune* „răscumpărare" (PO, Ex. 30, 12), *ferikaczune* „fericire" (T, 154, 9), *fericččĭune* (MM, 305, 11 v.), *îmbrăcăčure* „îmbrăcăminte" (H, ps. 68, 12), *împutâčĭune* „mustrare" (CP_2, ps. 43, 14; CT, Luca 3; PO, Gen. 30, 23), *împuțičĭune* „împuțire" (CC_2, p. 309, 27), *lăsăčure* „iertare" (CV, 78, 6), *lâsâčĭune* (CT, Luca 4), *răpičĭune* „răpire" (CT, Luca 60), *secerâcĭune* „seceriș" (CT, Mt. 54), *uneczune* „unitate" (T, 154, 9);

-eală: *odihneală* „odihnă, odihnire" (MM, 305, 12 v.);

-escu: *cănescu, căinesc* „câinesc" (S, CP, ps. 104, 31), *pelițescu* „trupesc" (CV, 146, 7);

-ie: *blăndzie* „blândețe" (S, ps. 44, 5), *deșertie* „pagubă" (CV, 85, 10-11);

-ime: *necurățime* „necurăție" (H, ps. 5, 12);

-măntu: *ascultămăntu* „ascultare" (CV, 138, 10), *lărgămănt* „larg" (H, ps. 117, 5);

-nic: *mezererniku* „milos" (T, 154,6);

-onĭu: *reonĭu* „rău" (S, ps. 63, 3), *vulponĭu* (S, ps. 62, 11);

-și (<ipsi): 1. la dativul pronumelor (*cuișĭ, eișĭ, luișĭ, șieșĭ, căruiași, aceluiași, însuși, înșiși*, etc.), 2. la adverbe (*ačieși, acmuși, asași*, etc.);

-șigu, -șugu (<ung.-ség): *hiclenșig* (H, ps. 27, 4; S, ps. 9, 28, etc.), *eflinșig* „îndurare, milă" (S, ps. 50, 3), *eftenșug* (CP, ps. 50, 3; PO, Gen. 41, 31);

-ură: *călcătură* „urmă" (S, ps. 16,5), *neștiutură* „neștiință" (CV, 142, 2);

Printre derivatele verbale: *a se gloti* „a se aduna în gloată" (MM, 306, 13 v.), *a reoni* „a face rău, a strica" (CV, 154, 8), etc.

3. Cu prefixe.

a-: *apuți* „a mirosi" (*aput*, ind. pr. 3 pl., S, ps. 113, 14), *astriira* „a înstreina" (*astriirat*, adj., S, H, ps. 57, 4);

des-: *dezdziče* „a-și lua rămas bun dela cineva" (CV, 2,2), *a se desturna* „a se întoarce, a se suci" (S, ps. 77, 57);

în-: *înacoperi* „acoperi" (H, ps. 26, 5), *înmări* „a mări" (T, 152, 6);

ne-: *necuviniosă* (H, ps. 42, 1), *netare* „slab" (TM, 124, 241);

www.dacoromanica.ro

prě- (<v. sl. prě-) : *prěcăntat* „preaslăvit" (S, cânt. 7, 52), *prěmândrie* „înţelepciune" (S, ps. 48, 4);
răz- (v.sl. razŭ-) : *răzgudeca* „a judeca" (CV, 59, 3), *răslăbit* „istovit" (CC_2, p. 243, 17, 23, 25).
spre- : *spreğíče* „a chema" (CV, 68,3), *spresărire* „grăbire, cutezare" (CV, 12, 7-8).

COMPOSIŢIUNEA

1. Substantive. *a*) două substantive : *arğintu-lăetoriu* (CV, 8, 1-2) : srebrokovači; *lěğe-călcare* (S, ps. 36, 7) : zakonoprěstǫpljenije ; *b*) adjectiv şi subst. : *bunăfăcere* (CV, 162, 2) : blagodějanije, *dulče-dăruire* (CV, 57, 13-14) : blagodarjenije, *dulče-iubire* (MM, 304, 9 r.) ; *c*) adverb şi subst. : *ainte-născutul* (CP, ps. 104, 36) : prŭveničí, *fără-lěğe* (S, ps. 5,5) : bezakonije ; d) prepoziţie şi subst. : *asupră-luare* (CV, 169, 1-2) : prěumnoženije, *dědevăru* (S, ps. 5,11)<*de*+*adevăr*.
2. Verbe : *a*) adjectiv şi verb : *a reu-face* (CV, 155, 10) ; *b*) adverb şi verb : *a ainte-pune* (S, ps. 85, 14) : prědŭložiti, *a bire-grăi* (H, ps. 44, 3) : blagosloviti.

ELEMENTELE VOCABULARULUI

Vocabularul traducerilor este diferit de vocabularul textelor netraduse. Traducătorii dispuneau de un lexic sărac şi nu aveau la îndemână termeni româneşti suficienţi, care să corespundă tuturor termenilor slavoneşti sau ungureşti din versiunea biblică. S'au întrebuinţat diverse procedee pentru a ocoli aceste dificultăţi ; pe lângă procedeul de a traduce mai mulţi termeni din textul biblic printr'un singur termen românesc, traducătorii au recurs, de cele mai dese ori, la procedeul mai simplu de a introduce în textul lor cuvintele slavoneşti sau ungureşti care nu aveau echivalent românesc. In felul acesta, un mare număr de elemente streine a pătruns în vocabularul traducerilor.

Majoritatea acestor cuvinte nu apar în textele care represintă, cel puţin în parte, limba vorbită, de exemplu în scrisorile particulare ; în textele din această categorie, pe lângă termenii usuali de origine streină, apar-

www.dacoromanica.ro

ţinând limbei comune, mai aflăm o serie de cuvinte streine impuse de limba cancelariei.

Dintre elementele care alcătuesc lexicul secolului al XVI-lea, vom examina numai elementele latine, slave şi ungureşti, în scopul de a da un tablou sumar al vocabularului limbei române în sec. al XVI-lea.

In ceeace priveşte elementele latine enumerate aci mai jos, cele mai multe au dispărut din limba comună; unele, însă, sunt conservate până astăzi în regiuni restrânse ale domeniului dacoromân.

1. ELEMENTE LATINE. *Ačičĕ* (<ecce-hicce), adv. „aci" (H, ps. 131, 14; CV, 57, 11), *agru* (<agrum), sn. „ţarină" (S, V, ps. 106, 37; CT, Mt. 53), *ainte* (<ab ante), adv. „înainte" (S, ps. 22, 5), *arbure* (<arborem), sm. „pom" (H, ps. 1, 3), *arină* (<arenam), sf. „nisip" (H, S, V, ps. 138, 18; CV, 93, 12), *asin* (<asĭnum), sm. „măgar" (TB, 470, 110), *ană* (<uvam), sf. „strugure" (S, V, cânt. 2, 14; PO, Gen. 49, 11), *boteğure* (<*baptizionem), sf. „botez" (CV, 156, 10-11), *călarĭu* (<caballarium), adj., sm. „călare, călăreţ" (S, cânt. 1, 19), *căsătorĭu* (<*casatorium), sm. „om cu familie" (TM, 51, 13), *cumănda* (<commandare), vb. „a jertfi" (S, ps. 53, 8), *cumăndare*, sf. „jertfă" (S, V, CP, cânt. 7, 40; CV, 145, 10), *a cumpli* (<*complīre), vb. „a sfârşi, a pierde, a prăpădi" (S, ps. 144, 20), *a cura* (<curare), vb. „a curăţi, a şterge, a prăpădi" (S, ps. 64, 4), *a cure* (<currere), vb. „a alerga, a curge" (H, S, ps. 57, 8; CV, 34, 4; TM, 51,11; *încură* „întrecere la joc", TM, 230, 229), *a se delunga* (<**delung*) vb. „a se depărta" (H, S. ps. 87, 19; CV, 167, 5), *a despune* (<disponere), vb. „a stăpâni, a domni" (CV, 162, 10; *despuitorĭu* „stăpânitor, V, cânt. 7, 37; TM, 79, 128; TB, 314, 32), *deşidera* (<desiderare), vb. „a dori, a pofti" (S, ps. 83, 3), *a deştinğe* (<descendere), vb. „a se coborî" (S, ps. 29, 10; CV, 49, 2-3), *a se dupleca* (<duplicare), vb. „a se îndoi, a se abate, a se feri" (H, ps. 17, 8), *e* (<et), conj. „iar, şi" (v. p. 109), *a ferica* (<* felīcare), vb. „a ferici, a face bine" (S, V, cânt. 9, 48; CV, 133, 10), *fur* (<furem), sm. „hoţ" (H, S, ps. 49, 18; CV, 161, 2), *fuşte* (<fustem), sm. „toiag" (S, ps. 2, 9), *ğenruare* (<*gyronem), sf. „adâncime" (H, ps. 68, 16; CV, 90, 11), *ğintu*. (<gentem), sn. „neam, fa-

www.dacoromanica.ro

milie" (S, ps. 9, 27; CV, 30, 7; TB, 316, 33, etc.), *ğude, jude* (<judex), sm. „judecător, boier; magistrat" (S, cânt. 7, 38; N. Maramureşului, 1602-1617, LB, 73, 23), *iuo* (<ubi), adv. „unde" (v. p. 108), *îmbe* (<ambae), adj., num. „amândouă" (H, S, ps. 149, 6), *înfrumşa* (<*informosiare), vb. „a înfrumuseţa" (S, ps. 64, 9; CV, 152, 4), *împuta* (<imputare), vb. „a învinui, a reproşa" (S, ps. 73, 10; ↑*putare* „blestem", CV, 85, 9-10), *a se încălĕşte* (<incalescere), vb. „a se încălzi, a se înfierbânta" (S, ps. 38, 4; CV, 120, 2), *întortu* (<intortus), adj. „nedrept" (S, ps. 17, 27), *a se întunereca* (<intenebricare), vb. „a se întuneca" (S, ps. 68, 24), *a se înveşti* (<investire), vb. „a se îmbrăca" (H, S, V, CP, ps. 132, 16), *învoalbe* (<involvere), vb. „a înveli" (S, CP_2, ps. 101, 27), *lucoare* (<lucorem), sf. „lumină" (S, ps. 64, 11; CV, 76, 10), *măritu* (<maritum), sm. „mire" (S, ps. 18, 6), *mĕser* (<misĕrum), adj. „sărac" (H, S, ps. 39, 18), *meserĕre* (<miserere), sf. „milă, pomană, milostenie" (S, ps. 17,51; TM, 155, 193, etc.; Târgovişte, 1602, CB, I, 127, 7), *meserătate*, sf. „sărăcie" (S. ps. 30, 11; TM, 80, 131), *neauă* (<nivem), sf. „zăpadă" (S, ps. 50, 9; V, cânt. 2,2), *a se număra* (<nominare), vb. „a spune pe nume, a ceti" (S, ps. 140, 4; CV, 56, 7), *op* (<opus), s. „trebue, trebuinţă" (în expresii ca *op să, e opu a fi* „trebue să, e trebuinţă", etc.; S, ps. 13, 3; CV, 12, 5-6; GB, 740, 52, 3 a; TM, 123, 239; EP, 37), *părăta* (<*pocnitare), vb. „a pătimi" (S, CP, ps. 37, 7), *păsa* (<passare), vb. „a merge" (CV, 39, 13), *păsa* (<pensare), vb. „a apăsa" (S, ps. 31, 4), *premiedza* (<*permediare), vb. „a înjumătăţi" (CP, ps. 54, 24; *împremiedza*, S, ps. 54, 24), *prepune* (<praeponere), vb. „a bănui" (S, cânt. 2, 19; cf. *prepuno↑şi*, pl., CV, 108, 6), *prevenče* (<pervincere), vb. a„ învinge, a birui" (H, ps. 128, 2), *scriptură*, sf. „scrisoare" (CV, 128, 3-4; Mehedinţi, 1599, CB, I, 88, 3), *spărţi* (<expartīre), vb. „a despărţi" (S, ps. 21, 20), *scura* (<excurare), vb. „a curăţi" (S, ps. 50, 4), *scumpăra* (<excomparare), vb. „a cumpăra" (CV, 169, 3), *stur* (<stylum), sm. „ţurţur de ghiaţă" (S, ps. 148, 8), *suru* (<sonum), sn. „sunet" (S, ps. 41, 5), *şerbi* (<servīre), vb. „a lucra, a sluji" (H, ps. 21, 31), *şerb* (<servum), sm. „rob" S, V, ps. 77, 70; CV, 109, 8), *temoare*

www.dacoromanica.ro

(<timorem), sf. „teamă, spaimă" (S, ps. 67, 28), *urĭčuĭre* (<orationem), sf. „urare, binecuvântare" (CV, 125, 1), *vărgură* (<*virgulam), sf. „fecioară" (CV, 26, 13), *vie* (<vivere), vb. „a trăi" (S, ps. 117, 17; CV, 43, 7), *viptu* (<victus), sn. „grâu, bucate" (H, S, ps. 64, 11).

2. ELEMENTE SLAVE. *Adъ* (<adŭ), sn. „iad" (H, ps. 9, 18), *alămojnă* (<almužino), sf. „pomană" (TM, 51, 12), *ankiră* (<ankira), sf. „ancoră" (CV, 93, 14), *aslamъ* (cf. r. oslamŭ), sn. „camătă" (S, ps. 14, 5), *aspidă* (<aspida), sf. „viperă" (S, ps. 90, 13), *besădui* (<besědovati), vb. „a vorbi" (H, ps. 30, 14), *beseadă* (<beseda; cf. ung. *beszéd* „grai, cuvânt, vorbire"), sf. „vorbă, vorbire" (H, S, ps. 103, 34; PO, Gen. 11,1), *bezaconi* (<bezakoniti), vb. „a făptui nedreptăți, fără-de-legi" (CP, ps. 74, 5), *bezaconic* (<bezakonĭnikŭ), sm. „nelegiuit" (H, ps. 64, 4), *bezaconie* (<bezakonije), sf. „nelegiuire" (S, ps. 106, 17), *blagodari* (<blagodariti), vb. „a mulțumi, a da har" (CV, 93, 1-2), *blaznă* (<blaznŭ), sf. „greșală, smintcală" (S, ps. 139, 6), *blăzni* (<blazniti), vb. „a face să greșească, a induce în eroare" (H, S, ps. 106, 40; CV, 113, 1), *cadilă* (<kadilo), sf. „tămâie" (S, ps. 140, 2; V, cânt. 7, 38), *casie* (<kasija), sf. „scorțișoară" (H, S, ps. 44, 9), *caθismă* (<kaθisma), sf. „divisiune a Psaltirei" (S, ps. 55, titlu), *čislă* (<čislo), sf. „număr" (H, ps. 151, titlu), *cleveță* (<kleveta), sf. „calomnie" (S, ps. 118, 134; CV, 73, 7), *cleveti* (<klevetati), vb. „a calomnia" (H, S, ps. 118, 23), *clevetnic* (<klevetĭnikŭ), sm. „calomniator" (S, ps. 71, 4), *conob* (<konobŭ), s. „căldare" (S, ps. 59, 10), *corabnic* (<korabĭnikŭ), sm. „corăbier" (CV, 86, 4), *dealĕ* (<dělo), sf. „lucru" (S, cânt. 4, 17; CP, ps. 61, 13; Câmpulung, Bucovina, începe. sec. al XVII-lea, LB, 53, 7), *dezlupi* (<lupiti), vb. „a răpi" (H, ps. 108, 23), *dosădi* (<dosaditi), vb. „a se supăra, a ocărî" (CV,46,14-17, 1; CP_2, ps. 89, 10), *dodei* (<dodějati), vb. „a supăra" (H, ps. 43, 8; S, ps. 22,5), *finicsu* (<finikŭsŭ), sm. „smochin" (S, CP, ps. 91, 13), *gadină* (<bg. gadinŭ), sf. „fiară, vită" (H, S, CP, ps. 103, 25; CV, 124, 4), *gîrbă* (<grŭbŭ), sf. „spinare" (CP, ps. 128, 3), *găvoazde* (pl., <gvozdĭ), sn. „cui" (TM, 46, 4), *găvozdi* (<prigvozditi), vb. „a prinde cu cuie, a lipi" (H, ps. 118, 120), *glăsi* (<glasiti), vb. „a glăsui, a rosti" (H, S, ps. 113,

www.dacoromanica.ro

15; CV, 37, 2), *gloti* (*a se*; <*gloată*<glota), vb. „strânge oaste" (H, ps. 139, 3), *g(u)noişte* (<gnoište), sf. „gunoi" (S, V, CP, ps. 112, 7), *gospodin* (<gospodinŭ), sm. „stăpân" (S, ps. 67,21), *gotovi* (<gotoviti), vb. „a găti, a pregăti" (S, CP, ps. 88, 5; CV, 53, 9), *greşnic* (<grěšĭnikŭ), sm. „păcătos, greşitor" (H, ps. 9, 25), *gunosi* (<gnusiti), vb. „a se scârbi" (H, ps. 5, 8; S, ps. 55, 6), *hlipi* (<xlipati), vb. „a se văeta" (CV, 131, 5), *hrăborie* (<xrabrŭ), sf. „oştire" (S, ps. 143, 1), *hrănilniţă* (<xranilĭnica), sf. „ladă, cămară" (S, ps. 143, 13), *iniie* (<inije), sf. „brumă" (S, cânt. 2,2), *inorog* (<inorogŭ), sm. „animal fabulos cu un corn" (H, ps. 91, 11), *irodie* (<jerodijevŭ), sf. „bâtlan" (H,S,V,CP, ps. 103, 17), *iscodnic* (<sŭxodĭnikŭ), sm. „sol" (CV, 122, 2), (*i*)*sledi* (<isl*ě*diti), vb. „a cerceta" (H, S, CP, ps. 138, 3), *istucan* (<istukanŭ), sm. „chip cioplit, idol" (V, CP, ps. 77, 58), *ĭuboste* (<ljubŭ), sf. „iubire" (S, ps. 108, 4; CP, ps. 108, 5), *ĭubov* (<ljubovŭ), sn. „iubire" (H, ps. 108, 4), *jaloste* (<žalostŭ), sf. (S, ps. 118, 139), *lăstiv* (<lĭstivŭ), adj. „înşelător" (S, ps. 119, 2), *lîncotă* (<lǫkota), sf. „înşelăciune, vicleşug" (S, ps. 35, 4), *liva* (<liva), sf. „vânt de miază-noapte, crivăţ" (S, ps. 77, 26), *magheniţă* (cf. magesĭnikŭ „magic"), sf. „fermecătoare" (TM, 154, 192), *măhăi* (<maxati), vb. „a face semn" (CV, 11, 5), *meni* (<měniti), vb. „a numi, a invoca" (S, cânt. 5, 13; CV, 5,1), *milcui* (*a se*; cf. bg. milkamŭ se), vb. „a se ruga" (S, ps. 34, 15), *miloste* (<milostĭ), sf. „milă" (S, cânt. 6, 9; CP, ps. 83, 12; CV, 126, 10-11; T. 158, 8), *măndroste* (<mǫdrostŭ), sf. „înţelepciune" (S, ps. 89, 12), *mişiţă* (<myšĭca), sf. „braţ" (S, ps. 76, 16), *moidan* (<moždanŭ), sn. „măduvă" (S, ps. 65, 15), *muşiţă* (<mušica), sf. „ţânţar" (S, ps. 104, 31), *nădăi* (*a se*; <nadějati), vb. „a nădăjdui" (S, ps. 35, 8), *naftă* (<nafta), sf. „smoală, păcură" (S, cânt. 7, 46), *năstăvi* (<nastaviti), vb. „a îndrepta, a conduce" (S, ps. 142, 10), *năvedi* (<navesti), vb. „a aduce" (S, cânt. 1, 19), *neĭasită* (<nejęsytĭ), sf. „pelican" (H, ps. 101, 7), *nenăvidi* (<nenaviděti), vb. „a urî" (S, ps. 138, 21), *oajdă* (cf. ǫže „frânghie, funie"), sf. „frânghie, curea" (CV, 44, 2), *obicni* (<obyknǫti), vb. „a învăţa" (S, ps. 105, 35), *obliči* (<obličiti), vb. „a da pe faţă, a înfrunta" (S, ps. 140, 5), *obrăzui*

www.dacoromanica.ro

(<obrazovati), vb. „a circumcide" (CV, 30, 4), *ogoadă* (<ugodŭ), sf. „plăcere, plac" (CP_2, ps. 68, 32; CV, 64, 9; CC_2, p. 45, 36), *ugodi, ogodi* (<ugoditi), vb. „a plăcea" (S, ps. 68, 32; CC_2, p. 45, 37), *oltariu* (<olŭtarĭ), sn. „altar" (S, ps. 42, 4), *omet* (<ometŭ), s. „margine, tivitură" (S, V, ps. 132, 2), *omrăzi* (*a se*; <omraziti), vb. „a (se) pângări" (S, CP, ps. 52, 2), *onagru* (<onagrŭ), sm. „asin sălbatec" (H, S, ps. 103, 11), *organ* (<organŭ), sn. „instrument de muzică" (H, S, ps. 150, 4), *oscrzbi* (<oskrŭbiti), vb. „a mâhni" (S, cânt. 7, 50), *ostămpi* (<otŭstǫpiti), vb. „a se depărta, a slăbi" (S, ps. 21, 12), *oteşi* (<utĕšiti), vb. „a mângâia" (H, ps. 22, 4), *pamente, pamite* (<pamętĭ), sf. „pomenire, amintire" (S, ps. 29, 5; V, ps. 111, 7), *parasimă* (<parasimovŭ), sf. „stemă, marcă, semn" (CV, 99, 1), *păşean* (<pyxa), sm. „mândru, trufaş" (S, ps. 118, 51), *peleş* (<bg. pelešŭ), s. „veşmânt" (S, CP, ps. 44, 14), *pişlă* (<pişta), sf. „hrană" (S, ps. 145, 7), *plaşcă* (<plašti), sf. „mantie" (S, ps. 21,19), *pobedi* (<poběditi), vb. „a învinge" (S, ps. 88, 24), *podnojie* (<podŭnožije), sf. „talpă" (S, ps. 109, 1), *podobi* (*a se*; <upodobiti sę), vb. „a se asemăna" (S, ps. 82, 2), *pogrăzni* (*a se*; <pogręznǫti), vb. „a se cufunda, a se înneca" (S, cânt. 6,6), *pojeri* (*a se*;<požrĕti), vb. „a se aprinde" (H, ps. 9, 23), *polată* (<polata), sf. „curte princiară" (TM, 151, 188), *poloji* (*a se*;<položiti), vb. „a pune" (H, ps. 148, 6), *ponoşenie* (<ponošenije), sf. „dojană, mustrare, ocară" (H, ps. 78, 12), *pospăi* (<posypati), vb. „a spulbera" (S, ps. 147, 6), *postămpi* (<postǫpiti), vb. „a se apropia" (S, ps. 79, 19), *potopi* (*a se*;<potopiti), vb. „a se înneca" (V, CP, ps. 138, 21), *potrebi* (*a se*;<potrĕbiti), vb. „a prăpădi, a strivi" (S, ps. 11, 4), *poveli* (<povelĕti), vb. „a porunci" (S, ps. 148, 6), *pravednic* (<pravĭdĭnikŭ), sm. „drept" (H, ps. 36, 21), *prĕpodobnic* (<prĕpodobĭnŭ), adj., sm. „cuvios" (S, ps. 11, 2), *presecĭ* (<prĕsĕkati), vb. „a tăia" (S, ps. 28, 7), *prĕstăpnic* (<prĕstǫpĭnikŭ), sm. „călcător legei" (S, CP, ps. 118, 119), *pridădi* (<prĕdati), vb. „a da, a preda" (S, ps. 40, 3; CV, 22, 8-9), *(pri)lăsti* (<prĕlĭstiti), vb. „a înşela" (H, ps. 14, 3; S, ps. 76, 3; CV, 168, 2), *prilaz* (<prĕlaziti), sn. „trecere" (S, ps. 143, 14), *pripec* (<bg. pripekŭ), sn. „arşiţă" (S, cânt. 8, 67), *pristăni* (<pristati), vb.

www.dacoromanica.ro

„a sta înainte, a sta de față" (H, S, CP, ps. 35, 5), *pristanişte* (<pristanište), sf. „liman, port" (S, ps. 106, 30; CV, 85, 3), *pristoi* (<prě;tojati), vb. „a înceta; a sosi, a veni" (S, cânt. 7, 46; CV, 2, 6-7), *prişleţ* (<prišĭlĭcĭ), adj. „pribeag" (S, ps. 118, 19), *proidi* (<proiti), vb. „a trece, a străbate" (S, ps. 102, 16), *prosfeti* (<prosvětiti), vb. „a lumina" (S, ps. 30, 17), *răsvări* (<rostvarjati), vb. „a amesteca" (H, ps. 101, 10), *ricăi* (<rykati), vb. „a răcni" (S, CP, ps. 103, 21; CV, 163, 13), *rigăi* (<rygati), vb. „a izbucni" (S, CP, ps. 18, 3), *săblaznă* (<sŭblaznŭ), sf. „greşală, sminteală" (S, CP, 49, 20; CV, 85, 5-6), *săver* (<sěverŭ), sm. „miazănoapte, vânt de miazănoapte" (S, ps. 47, 3), *sicamene* (<sikaminije), sf. pl. „mure" (S, ps. 77, 47), *skimen* (<skimĭnŭ), sm. „cățel, pui de fiară" (S, ps. 16, 12), *slatină* (<slatina), sf. „apă sărată" (S, ps. 106, 34), *stacti* (<stakti), s. „smirnă" (S, ps. 44, 9), *steji* (<stężati), vb. „a se grăbi" (S, ps. 36, 7), *stepenă* (<stepenĭ), sf. „treaptă" (S, CP, ps. 119, titlu), *strinşte, strişte* (<sŭręšta „occursus"), sf. „întâmplare, nenorocire" (CM, 265, 4; Ţara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 476 b; 479), *temeli* (<temeliti), vb. „a întemeia" (S, ps. 86, 5), *tiri* (<trěti), vb. „a sdrobi, a sfărăma" (S, ps. 104, 33), *ucloni* (*a se*; <ukloniti), vb. „a se abate" (S, ps. 52, 7), *ugodnic* (<ugodĭnikŭ), adj. „plăcut" (H, ps. 68, 32), *umnoji* (*a se*;<umnožiti), vb. „a se înmulți" (S, ps. 48, 17), *upovăi* (<upŭvati), vb. „a nădăjdui" (S, ps. 17, 3; CV, 152, 3-4), *ustnă, usnă* (<ustĭna), sf. „buză" (S, ps. 11, 3; CV, 153, 14; Leg. Dum. Cod. I, 26, 1), *vasilisc* (<vasiliskovŭ), sm. „reptilă" (S, ps. 90, 13), *vernic* (<věrĭnikŭ), adj. „credincios" (T, 156, 4), *vetrilă* (<větrilo), sf. „pânză (la corabie)" (CV, 86, 12), *vlădui* (<vlasti), vb. „a stăpâni" (S, ps. 102, 19), *vlasti* (<vlastĭ), sf. „putere, stăpânire" (S, Simb. Ath., ed. Candrea, p. 336, 25), *zăblealã* (<zabralo), sf. „fereastră" (CV, 16, 2), *zăpodie* (<zapodŭ), sf. „vale" (H, ps. 83, 7; S, ps. 64, 14), *zăpreti* (<zaprětiti), vb. „a opri, a îngrozi" (S, CP, ps. 67, 31), *zăstîmpi* (<zastǫpiti), vb. „a sprijini" (S, ps. 47, 4), *zborişte* (<sŭborište), sf. „loc de adunare" (CV, 10, 3), *zlac* (<zlakŭ), s. „iarbă" (H, S, CP, ps. 36, 2), *nezlobiv* (<zlobivŭ), adj. „nevinovat" (CC_2, p. 12, 27).

www.dacoromanica.ro

3. ELEMENTE UNGUREȘTI. *Adămană* (<adomány), sf. „cămătă, lăcomie" (H, ps. 14, 5), *aldui* (<áldani), vb. „a binecuvânta" (T, 162, 8), *alean* (<ellen), sn. „potrivă" (H, ps. 147, 7; CV, 75, 9; Țara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 473, 5; PO, 31, 36; L, CB, I, 8, 41; T, 160, 4), *aleniș* (<ellenes), s. „dușman" (PO, Gen. 14, 20; T, 146, 9), *alnic* (<álnok), adj. „șiret" (PO, Gen. 3, 1), *bănat* (<bánat), sn. „necaz, scârbă" (H, ps. 65, 11), *bănui* (<bánni), „a-i fi jale, a deplânge, a fi îngrijat, necăjit, a se strădui, a disprețui" (H, ps. 68, 18), *bărat* (<barát), sm. „prieten" (PO, Gen. 38, 12), *băsău* (<bosszú), sn. „mânie, urgie" (H, ps. 6, 8; Țara Rom., 1600, AAR, 20 ist., 473, 5; PO, Gen. 9, 5), *berc* (<berek), s. „pădure sacră" (PO, Ex. 34, 13), *bĕrtă* (<párta), sf. „diademă" (PO, Ex. 25), *betĕg* (<beteg), adj. „schilod, olog" (PO, Gen. 48, 1), *bintătui* (<büntetni), vb. „a pedepsi" (PO, Ex. 21), *birău* (<biró), sm. „primar" (M-rea Moldoviței, 1592, LB, 45, 3, etc.), *birui* (<birni), vb. „a stăpâni" (H, ps. 21, 29; CP, ps. 88, 24; PO, Gen. 15, 7), *buduslău* (<bujdosó), adj. „fugărit" (PO, Gen. 4, 12), *čĕlăușag* (<csalatság), sn. „înșelăciune" (H, ps. 23, 4), *čĕlui* (<csalni), vb. „a înșela" (H, ps. 5, 11), *čurda* (<csorda), sf. „turmă" (PO, Gen. 31, 43), *călăuz* (<kalauz), s. „călăuză" (PO, Ex. 14), *camătă* (<kamat), sf. „camătă" (CP, ps. 14, 5), *comornic* (<komornik), sn. „șeful unei armate" (PO, Gen. 39, 1), *debiu* (<bö), loc. adv. „belșug" (v. p. 108; *dejmă* (<dézsma), sf. „dijmă" (PO, Gen. 28, 22), *făgădaș* (<fogadás), s. „făgăduială" (PO, Gen. 31, 13), *făgădui* (<fogadni), vb. „a făgădui, a găzdui" (H, ps. 72, 15; S, cânt. 6, 10; CV, 105,11; TM, 50,11; PO, Gen. 18, 19), *felelĕlu* (<felelet), s. „justificare, îndreptare" (CV, 37, 1; 69, 7), *felelui* (<felelni), vb. „a da răspuns" (CV, 59, 12-13), *fuglu* (<fogoly), adj. „legat, prins" (CV, 68, 11), *fulău* (<faló „mâncău"), sm. „necinstit, vagabond" (Suceava, încep. sec. al XVII-lea, 62, 14), *gilălui* (<gyülölni), vb. „a urî" (H, ps. 10, 5; S, ps. 33, 22; CV, 127, 5-6), *ğolče, ğolğiu* (<gyolcs), sn. „pânză subțire" (Câmpulung, Bucovina, încep. sec. al XVII-lea, LB, 53, 21; PO, Ex. 28, 42), *hălăstui* (<halasztani), vb. „a cruța" (S, ps. 77, 50), *hasnă* (<haszon), sf. „folos, profit" (TM, 101, 200; L, CB, I, 6, 4; PO, Ex. 23, 10), *hitlean, hicleșug*, etc.

www.dacoromanica.ro

(<hitlen, hitlenség, v. mai sus, p. 79), *hotncĕiu* (<hadnagy), sm. „cap al oştirei (PO, Gen. 21, 22), *iliş* (<élés), s. „hrană" (PO, Gen. 14,11), *soltar* (*karte soltaruluy* <zsoltár „psalm"), sm. „psalm" (T, 150, 8), *kelčiug* (<költség), sn. „avere" (PO, Gen. 42, 25), *lepiniu* (<lepény), s. „lipie (pâine din cocă, fără aluat)" (PO, Ex. 29, 2), *majă* (<mázsa), sf. „greutate de 50 kgr." (PO, Ex. 25, 39), *marhă* (<marha), sf. „marfă, vite" (TB, 344, 55; Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, 55, 11; 59, 11; PO, Gen. 31, 1), *murgui, murguire* (<morogni), vb., sf. „a protesta; cârtire" (CV, 159, 4), *nemzet* (<nemzet), sn. „naţiune, popor" (T, 166, 1), *ocă* (<oka), sf. „causă" (PO, Gen. 38, 7), *pîrcălab* (<porkolab), sm. „prefect, magistrat al unui judeţ" (Tg. Neamţ, începp. sec. al XVII-lea, LB, 67, 2), *pîrgar* (<polgár), sm. „consilier comunal" (Câmpulung, Bucovina, 1604-1618, LB, 75, 2), *soduş* (<szavatos, szovatos), sm. „garant, chezaş" (Tg. Neamţ, începp. sec. al XVII-lea, LB, 67, 8), *somsid* (<szomséd), sm. „vecin" (Sălişte, Maramureş, 1593, LB, 47, 10), *şinor* (<sinór), sn. „şnur, cordon" (PO, Ex. 28, 37), *şolţuz* (<sóltész), sm. „primar" (Tg. Neamţ, începp. sec. al XVII-lea, LB, 67, 1), *şpan* (<ispán), sm. „supraveghetor" (PO, Ex. 1, 11), *sucuit* (<szokni), s. „obicei" (PO, Ex. 33, 11), *tar* (<tár, továr), sn. „sarcină, povară greutate (măsură), încărcătură, marfă" (H, ps. 2, 3; S, ps. 80, 7; T, 162, 6; Câmpulung, Bucovina, începp. sec. al XVII-lea, LB, 54, 7), *tăroasă* (<terhes), adj. „gravidă" (PO, Gen. 3, 16), *tărcat* (<tarka), adj. „tărcat" (PO, Gen. 31, 10), *tărnaţ* (<tornácz), sn. „prispă" (PO, Ex. 27, 18), *utăluitoriu* (<utálni), adj. „protivnic" (S, ps. 54, 13), *vidic* (<vidék), sn. „regiune, divisiune administrativă" (Suceava, 1593-1597, LB, 50, 7), *vorint* (<forint), sm. „florin (monedă)" (Bistriţa, începp. sec. al XVII-lea, LB, 61, 6).

SCHIMBĂRI DE ÎNŢELES

O serie de cuvinte şi-au păstrat sensul primitiv sau un sens apropiat de sensul primitiv, pe când în limba comună de astăzi aceste cuvinte sunt întrebuinţate cu accepţiuni diferite :

www.dacoromanica.ro

apără „a opri" (S, ps. 39, 10; CV, 63, 3), *aplecat*, sm. „(copil) înțărcat" (H, ps. 130, 2), *arăta* „a mustra" (H, ps. 117, 18), *bănui* „a-i fi jale, a fi îngrijat, necăjit, a se strădui, a disprețui" (H, ps. 68, 18), *bezaconie* „nelegiuire" (S, ps. 106, 17), *bez(d)nă* „prăpastie" (H, ps. 103, 6), *birui* „a oblădui, a stăpâni" (H, ps. 21, 29; CP, ps. 88, 24; PO, Gen. 15, 7), *bol(o)van* „idol, chip cioplit" (H, ps. 113, 12; S, ps. 77, 58), *bură* „furtună, vifor" (S, CP, ps. 49, 3), *cărtularĭu* „scriitor" (S, CP, ps. 44, 2), *cĕre* „a căuta" (H, S, ps. 21, 27; CV, 13,4), *codru* „munte" (H, S, ps. 10, 1; TM, 189, 153), *cruța* „a milui" (H, ps. 101, 15; S, ps. 101, 14), *cumănda* „a jertfi" (S, ps. 53, 8), *cumplit* „sfârșit" (S, ps. 58, 14), *cuvinĭos* „asemenea, asemănător" (S, ps. 85, 8), *dihanie* „duh, suflet" (H, S, CP, ps. 150, 6), *dobândă* „câștig, moștenire" (CV, 130, 8), *drac* „vrăjmaș" (S, ps. 9, 4), *dulče* „bun" (S, ps. 9, 10; CV, 145, 4), *dulčeață* „bunătate" (S, ps. 20, 4), *eftin* „îndurător, milos" (CV, 133, 13), *eftinșig, eftinșug* „îndurare, milă" (S, CP, ps. 50, 3), *făgădui* „a găzdui" (H, ps. 72, 15; S, cânt. 6, 10; CV, 105, 11; TM, 50, 11; PO, Gen. 18, 19), *fămĕie* „familie" (H, ps. 108, 13; TM, 47, 6), *foale* „burduf" (S, CP, ps. 32, 7), *foarte* (*apă foarte*) „tare" (S, cânt. 1, 10), *fricos* „strașnic, de temut" (H, S, ps. 65, 6), *ĝenunkĭu* „neam" (H, S, V, CP, ps. 77, 67), *grĕță* „greutate" (S, ps. 30, 21; CV, 13, 6; TM, 226, 222), *ĝudeț* „judecată, judecător" (S, ps. 9, 17; CV, 67, 5; H, S, ps. 104, 21; CV, 1, 7), *hrană* „pază" (S, ps. 38, 2), *hrăni* „a feri, a păzi" (S, ps. 11, 8), *a îmbuna* „a face bine" (H, ps. 143, 15), *împărți* „a despărți" (S, ps. 54, 10; CV, 48, 1), *îndemna* (*a se*) „a se grăbi" (S, ps. 69, 2), *înțeles* „înțelepciune, pricepere" (H, ps. 77, 72), *jale, jelanie* „dorință" (H, ps. 111, 10; S, ps. 77, 30), *jelui* „a dori" (S, ps. 41, 2), *lăsa* „a ierta" (S, ps. 31, 1), *lemn* „arbore" (S, ps. 1, 3; TB, 287, 118), *limbă* „popor, neam strein" (S, ps. 66, 3; CV, 31, 6-7), *limbut* „de neam strein" (S, ps. 139, 12), *lănĝed* „bolnav" (S, ps, 104, 37; CV, 98, 2), *lumănare* „lumină" (H, S, ps. 138, 11), *lume* „lumină" (S, ps. 16, 8), *maț* „strună" (S, ps. 143, 9), *măndru* „înțelept" (S, cânt. 2, 6), *măndrie* „înțelepciune" (CP, ps. 110, 10; CV, 110, 5), *mișel* „sărac" (H, ps. 9, 10; S, ps. 39, 18; CV, 116, 12; TM,

www.dacoromanica.ro

80, 130; TB, 453, 80; CC_2, p. 288, 14), *mutare* „așezământ, sălaș" (H, ps. 25, 8; S, ps. 18, 6), *năpaste* „ispită" (H, S, CP, ps. 17, 30), *năpăstui* „a ispiti" (CV, 112, 4-5), *netare* „slab" (TM, 124, 241), *număra* „a numi" (CV, 56, 7), *oaste* „război" (H, ps. 45, 10; CV, 127, 1), *pădure* „munte" (S, ps. 3, 5), *plod* „rod, poamă" (S, ps. 106, 37; V, ps. 84, 13; CV, 126, 11), *podoabă* „chip" (S, ps. 105, 20), *poměnă* „pomenire, amintire" (H, ps. 101, 13; S, ps. 111, 7), *ponoslu* „dojană, mustrare, ocară" (H, ps. 43, 14), *primariu* „dintâi, de odinioară" (S, CP, ps. 78, 8), *prinsoare* „temniță" (TB, 454, 80; Suceava, începe. sec. al XVII-lea, LB, 63, 5), *rămânea* (*a ~ pe cineva*) „a face să piardă procesul" (*am rămas pe Dan*, Glodeni, Prahova, 1596, CB, I, 72, 8, 10), *răposa* „a se odihni" (S, CP, ps. 4, 9; CV, 160, 12), *sărac* „orfan" (H, S, ps. 67, 6; CV, 116, 2-3), *săruta* „a saluta" (S, ps. 84, 11; CV, 68, 7), *scărbă* „necaz, supărare" (S, CP, ps. 4, 2; CV, 20, 3), *scriptură* „scriere, scrisoare" (CV, 128, 3-4), *silă* „putere" (S, ps. 29, 8), *sminti* „a (se) turbura" (S, ps. 59, 4), *sparge* „a(se) împrăștia, a (se) risipi" (S, ps. 88, 34), *tăgădui* (*a se*) „a se feri, a se codi" (CV, 19, 4), *učide* „a pângări" (S, ps. 105, 38), „a lovi" (TM, 46, 4; Bârlad, 1588, CB, I, 51, 5), *vădi* „a calomnia" (H, S, CP, ps. 108, 29), *vĕrdză* „verdeață" (S, ps. 36, 2), *voinic* „oștean" (CV, 55, 12-13), *voivod* „șeful oștirei" (CV, 100, 6-7).

V. Bogrea, *Rev. istorică*, V, 1919, p. 133-135.

CIRCULAȚIA CUVINTELOR

Unele cuvinte întrebuințate în nordul Ardealului și în Maramureș erau necunoscute în sudul Ardealului și în Țara Românească. Astfel, de ex., unii termeni ungurești din nordul Ardealului sau Bănat nu sunt întrebuințați în textele din Țara Românească (v. mai sus, p. 44 și 145 urm.).

Pentru urmărirea repartisării pe teren a unor anumiți termeni, nu dispunem, ca mijloc de cercetare, decât de studiul comparativ al versiunilor românești ale aceluiași text, provenind din regiuni diferite ale domeniului dacoromân. Dacă comparăm, de exemplu,

www.dacoromanica.ro

versiunea din *Apostolul* diaconului Coresi (CPr.) cu versiunea din *Codicele Voroneţean* (CV), constatăm că unii termeni din CV sunt înlocuiţi în CPr. cu termeni sinonimi; aceste înlocuiri ne permit să presupunem că, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, anumiţi termeni din regiunea rotacisantă erau necunoscuţi sau neobişnuiţi în graiul din Ţara Românească şi din regiunea Braşovului. Iată câteva exemple de astfel de înlocuiri:

CPr.	CV
bolnâvĕşte (Iac. 5, 14)	*lănĕgedzĕşte* (134, 7-8)
bolnavul (Iac. 5, 15)	*lă.ăgedul* (134, 13)
(*până la*) *destulz* (Act. 20, 11)	*deviu* (16, 14)
fieşlcarele (Act. 20, 31)	*či.rescuşi* (22,7-8)
fieşlcui (Act. 21, 26)	*či.rescu* (32, 5)
laţure (II, Petr. 2, 4)	*pleliturile* (169, 7)
mereilă (Act. 23, 3)	*văruit* (46, 10)
năsipl (Act. 27, 39)	*arină* (93, 12)
pituli (*să te*; I, Petr. 3, 11)	*ferĕscă-se* (154, 1-2)
prag (Act. 21, 35)	*spiţă* (35, 3; 36, 9)
rudă (I, Petr. 2, 9)	*sămănţă* (146, 11)
valure (Act. 27, 27)	*ğerure* (90, 7)
vamă (Act. 24, 26)	*mită* (64, 3)
vreunul (Act. 21, 19)	*či.rescuşi* (29, 6)

Cf. Al. Rosetti, *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voroneţean*, *GS*, I, p. 100-106.

www.dacoromanica.ro

CONCLUSIE GENERALĂ

In cursul exposcului nostru, după ce am eliminat grafiile care nu au raţiuni fonetice, am stabilit următoarele fapte fonetice cu un caracter general, care sunt atestate în textele din sec. al XVI-lea :

monoftongarea lui [*e*] (<[*e̯a'*]) : *leğe*, etc. ; fonetismul [*i*] (+[*n*])<[*e*] (+[*n*]) : *cuvinte* (pl.) etc. şi [*i*] (+[*n*]) <[*î*] (+[*n*]) : *sint* (ind. pr. 3 pl.), etc., [*ye*] (<[*ya*]) : *ieste*, etc., diftongii [*ay, ey, uy*] în *căraire, cureire, minuine*, etc.

In privinţa variaţiilor dialectale, textele ne permit să localisăm unele fonetisme în anumite regiuni ; în genere, faptele se grupează în aşa fel, încât unui grup dialectal alcătuit din Moldova (inclusiv Bucovina şi Basarabia), nordul Ardealului şi Maramureşul, i se poate opune un grup dialectal alcătuit din Ţara Românească şi sudul Ardealului ; Bănatul ocupă un loc aparte : el presintă particularităţi fonetice care îl alătură când primului grup, când celui de al doilea.

Am stabilit următoarele variaţiuni fonetice :

S. Ardealului, Ţara Românească : [*e̯a'*] în *seamă*, în opoziţie cu [*a*] (*samă*), în N. Ardealului-Maramureş şi Moldova ;

N. Ardealului şi Moldova : [*u*] (<[*o*]), în numele Moldovei (*Moldua*) ;

N. Ardealului-Maramureş şi Moldova : [*a*] (<[*ă*] : *cazu*, etc. ;

nasalitatea vocalelor era mai pronunţată în N. Ardealului-Maramureş ;

N. Ardealului-Maramureş şi Moldova : tendinţa lui [*w*], al doilea element al diftongilor [*aw, iw, ăw*], de a trece la [*v*] : *tăvu, răvu* (=tău, rău) ;

Bănat, S. Ardealului şi Ţara Românească : diftongul [*ĭy*] (*cĭine*), pe când N. Ardealului-Maramureş şi Moldova cunosc, în regulă generală, fonetismul [*i*] (*cîne*, etc.) ;

www.dacoromanica.ro

N. Ardealului, Bucovina şi Moldova : [ɐa'] final trecut la [e] (*vei vede, mîna me*);

N. Ardealului-Maramureş şi Moldova : palatalisarea oclusivelor labiale şi fricativelor labio-dentale;

N. Ardealului-Maramureş, Moldova şi Bănat : [*dz*] şi [*ǧ*] (*dziče, ǧos*), în opoziţie cu [*z*] şi [*j*] (*ziče, jos*), atestaţi în sudul Ardealului şi Ţara Românească;

Moldova : tendinţa lui [*ǧ*] de a trece la [*j*] (*arjintu, leje*);

N. Ardealului-Maramureş şi Moldova : rotacismul lui -[*n*]-;

Sudul Ardealului şi Ţara Românească : [*ṅ*] dispărut, pe când în N. Ardealului-Maramureş, Bucovina, Moldova şi Bănat, [*ṅ*] e conservat (*cuvinŏs*);

N. Ardealului-Maramureş : [*r̄*] (*r* apical vibrant);

N. Ardealului-Maramureş : [*ŧ*] velar, cu tendinţa de a trece la [*w*] sau de a dispărea (↑*răŧă*=înălţă);

Ardeal, Maramureş şi Bucovina : -[*v*]- vocalisat (*Moldua*);

N. Ardealului-Maramureş, Moldova şi Bănat : grupul [*nt*] trecut la [*mt*] (*sămt*, ind. pr. 3 pl.);

N. Ardealului-Maramureş : grupul [*fs*] conservat (*fsat*).

Textele ne permit să urmărim progresul unor inovaţiuni fonetice, în cursul secolului al XVI-lea şi al XVII-lea, de ex. procesul palatalisării oclusivelor labiale şi fricativelor labio-dentale, şi trecerea lui [*ṅ*] la *yod*.

Pe de altă parte, sunt casuri când textele din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea ne permit să vedem cum o inovaţiune fonetică (rotacismul) e pe cale de a dispărea dintr'o regiune anumită.

Grupările dialectale pe care le-am constatat sunt justificate de existenţa relaţiilor dintre grupurile sociale din N. Ardealului-Maramureş şi Moldova, sau din Sudul Ardealului şi Ţara Românească, şi de emigrările populaţiei din Ardeal în Principatele vecine. In felul acesta, fonetica limbei române în sec. al XVI-lea apare cu trăsături dialectale mai marcate decât în zilele noastre, în sensul că opoziţia dintre grupurile dialectale e constituită prin particularităţi fonetice tranşante. Eliminarea lor s'a făcut prin extinderea limbei comune, dotată cu

www.dacoromanica.ro

un prestigiu social mai ridicat, asupra regiunilor rămase în întârziere faţă de evoluţia generală a limbei.

I. Nistor, *Emigrările de peste munţi*, *AAR*, 37 ist., p. 815 urm.; V. Mihăilescu, *Aşezările omeneşti din câmpia română la mijlocul şi la sfârşitul sec. XIX*, *AAR*, ser. 3,4 ist.

M o r f o l o g i a este domeniul conservatismului : faţă de morfologia limbei comune de astăzi, cea din sec. al XVI-lea apare ancombrată de forme neunificate, încă, prin acţiunea analogiei; unele din aceste forme s'au păstrat până astăzi în anumite regiuni ale domeniului dacoromân, care n'au urmat mişcarea generală de înnoire a limbei.

Unificarea şi simplificarea s'au făcut în sensul dispariţiei unor forme (*lui* înlocueşte astăzi, în limba literară, pe *lu*, întrebuinţat, încă, în sec. al XVI-lea), şi prin suprimarea unor diferente de ex., în conjugarea verbelor, introducerea desinenţei *-m* la imperf. ind. 1 sg. (*era*>*eram*), unificarea terminaţiunilor fluctuante ale numelui, înlocuirea formelor de perfect simplu cu forme compuse, mai expresive, etc.

In domeniul s i n t a x e i, sunt de relevat construcţiile cu *de* şi *a*, în locul genitivului şi dativului numelui; acusativul cu prep. *pre* apare, sporadic, şi în textele traduse; construcţiile fără *pre*, în textele de această categorie, sunt datorite imitării construcţiei slavoneşti. Proclisa articolului, la numele proprii (şi comune) feminine, apare rare ori; procedeul enclisei nu era încă generalisat în sec. al XVI-lea. In privinţa conjuncţiilor, unele au fost înlocuite sau sunt întrebuinţate, astăzi, cu sensuri diferite, potrivit tendinţei de a substitui formelor usate forme mai expresive.

Modificările în o r d i n e a c u v i n t e l o r, provocate de nevoile de expresivitate, se observă în textele netraduse, unde scriitorul putea să se mişte mai liber. In textele traduse, când frasa nu imită construcţia slavonească sau unguresc corespunzătoare, ea se mişcă în regulă generală greoi, fără eleganţă. In textele netraduse, însă, scriitorul exprimă, în frase simple, ceeace are de spus, şi ritmul fraselor e mai vioi : între o scrisoare particulară din sec. al XVI-lea şi un text de aceeaşi categorie,

www.dacoromanica.ro

scris în zilele noastre de cineva dela ţară, diferenţa e constituită numai de formulele stereotipe diferite care sunt întrebuinţate în fiecare din aceste texte; în sec. al XVI-lea se făcea uz de formule traduse din slavoneşte. Caracteristica generală a textelor netraduse este desfăşurarea ideilor pe un ritm lent. Frasa vioaie, nervoasă, se va degaja mai târziu, sub influenţa culturei occidentale.

Vocabularul traducerilor e plin de cuvinte tehnice, netraduse, adoptate de traducători în lipsa termenilor româneşti corespunzători. O mare parte din cuvintele slavoneşti şi ungureşti introduse pe această cale, nu erau curente în limbă; puţini literaţi din sec. al XVI-lea le vor fi cunoscut.

Procedeurile derivaţiei şi compoziţiei sunt întrebuinţate în textele traduse, pentru a reda termenii slavoneşti corespunzători.

In resumat, limba română, aşa cum se oglindeşte în textele din sec. al XVI-lea, are caracterul unei limbi întrebuinţate de curând pentru scopuri literare: grafia neprecisă, cu esitări şi alternanţe, morfologia complicată, frasa greoaie şi vocabularul sărac sunt caracteristicele generale ale limbei textelor din această epocă

www.dacoromanica.ro

TABLA DE MATERII

Pag.

PREFAŢĂ VII

NOTAŢIA FONETICĂ ŞI TRANSCRIEREA ALFABETULUI CIRILIC XI

ABREVIAŢIUNI XIII

INDICAŢII BIBLIOGRAFICE XVII

Limbă: XVII. Istorie literară: XVII. Publicaţii periodice: XVIII.

INTRODUCERE 1

Privire generală: împrejurările politice şi culturale din secolul al XVI-lea 1

Vechea slavă: 1. Textele româneşti din sec. al XV-lea: 3. Localisarea şi datarea celor mai vechi traduceri româneşti de cărţi religioase: 4. Teoria husită: 5. Reforma lui Luther în Ardeal: 7. Activitatea diaconului Coresi: 10. Literatura apocrifă: 12.

Grafia 14

Grafia cirilică: 14. Grafiile tradiţionale: 15. Vechimea scrierei textelor româneşti cu ajutorul alfabetului cirilic: 16. Slova ѧ: 17. Slova ѫ: 18. Notarea lui [r̄]: 18. Slove glagolitice: 18. Slove polifone: 18. Regule ortografice slave: 19. Grafii fără valoare fonetică: 20. Interpretarea lor: 21. Alternanţele grafice şi causele lor: 23.

Gruparea textelor pe regiuni dialectale . . . 25

N. Ardealului-Maramureş: 26. N. Ardealului: 26. Maramureş: 26. Bucovina: 26. Moldova: 26. Basarabia: 27. S. Ardealului-Ţara Românească: 27. S. Ardealului: 27. Ţara Românească: 27. Bănatul: 27. Texte mixte: 28.

FONETICA 30

Vocalele 30

[a]: 30. [e]: 30. [e]> [ă]: 32. [e] după [s]> [ă]: 33. [e]> [i]: 33. *detorîu, dătorîu*: 33. *ceti; fecîor, fiîor; neče, neči, niče, niči*; 33. *nemica*: 34. [e]> [i] prin asimilare: 34. [o]: 34. [o]> [u]: 34. *rumân, rumânesc, rumâneşte*: 34. [o']: 35. [u]: 35. *Moldova*: 36. [ă]: 36. [ă] după *ţ, dz*, notat *e*: 36. [ă] > [a]: 37. *băsĕrecă, blăstema, ţămĕie, ţărecare, nădĕjde, părĕte, tremete*: 38. *ridica, prăvi, ţălos, năroc, săbor*: 39. [ĭ]: 39. Notarea nasalităţei: 39. [ĭ] nasal: 40. Aferesa

www.dacoromanica.ro

Pag.

lui *în(m)*: 40. *Arelu, demineață*: 40. *inimă*: 41. [u] nasal: 41. Notația zero: 41. Vocalele nasalisate: 43. [*i*]: 43. [*i*] (+*n*) precedat de o oclusivă labială, de [s], [r] sau de o consoană+[r] > [*i*]: 45. [*i*]: 45. [*i'*] asimilat de [u]: 46. [u]: 47.

Vocalele finale 47
-[*e*]: 47. -[*i*]: 48. -*[u]: 48. -[*ea'*]: 51.

Vocalele în hiat 52
[*i-a*], [*i-a*]: 52. [*o-ă*]: 52. [u-ă]: 53. [u-*a*]: 53. Grafiile care marchează hiatul: 53.

Diftongii crescânzi 54
[*ea'*]: 54. conj. *dacă*: 55. [*ye*]: 55. *mierurata*: 56. [*yu*]: 57. *iușor*: 57. *milliulelu*: 57. [*wa*]: 57. *cuperi*: 58. *ome*: 58.

Diftongii descrescânzi 58
[*aw, ew, iw, ăw*]: 58. *miu*: 59. [*ły*]: 59. [*ay, ey, uy*]: 60.

Consoanele 62
Palatalisarea labialelor: 62. [*v*]: 65. [*h*]: 65. [*dz*] și [*z*]: 66. [*dz*]: 67. *ğîče*: 68. [*dj*] și [*j*]: 68. [*dj*]: 69. [*n*]: 69. Rotacismul: 69. *amerința*: 74. Acomodarea lui [*n*]: 74. [*ń*]: 75. [*l*]: 76. [*l'*]: 76. [*ł*]: 76. [*r*]: 77. *anină, arină, fănină*: 77. Prep. *prentru, prespre, prestre*: 77. Prep. *pre*: 78. [*r̄*]: 78.

Grupuri de consoane 79
[*ll*]: 79. [*pl*]: 80. [*lł*]: 80. [*nł*]: 80. [*mp*]: 81. [*fs*]: 81. [*nś, rś*]: 81. [*śk'*]: 82. [*sf*]: 82.

Scurtarea 82
domniei sale, domniei tale: 82. *astă seară, fa*: 83. *a vrea*: 83. *este, sînt*: 83. *îmă*: 83.

MORFOLOGIA 84

Numele 84

Terminațiunea 84
Masculine și neutre: 84. Feminine: 84. Genul: 84.

Declinarea 85
Masculine: 85. Feminine: 86. Neutre: 90.

Adjectivul 91

Artlcolul 91
Enclitic: 91. Proclitic: 92.

Numeralul 94
Cardinale: 94. Ordinale: 94.

Pronumele 95
Personale: 95. Reflexive: 95. Posesive: 95. Demonstrative: 95. Relative: 96. Nehotărîte: 96.

Verbul 97

Conjugări 97

Sufixele *-ez* și *-esc* 97

Formele de conjugare 98
Presentul indicativului și subjonctivului: 98. Imperfectul indicativului: 100. Perfectul simplu: 100. Perfectul compus: 101. Mai-mult-ca-perfectul: 102. Viitorul: 102. Condiționlo-

www.dacoromanica.ro

Pag.

nalul present: 103. Condiţionalul trecut: 104. Imperativul: 104. Infinitivul 105.

Formele caracteristice ale unor verbe 105
avea: 105 *coaţe*: 106. *faţe*: 106. *fi*: 106. *i*: 106. *îmbla*: 106. *înţeléğe*: 106. *la*: 106. *vie*: 106. *vrea*: 107.

Adverbul şi locuţiunile adverbiale 107

Prepoziţia 109

Conjuncţia 109

Interjecţia 109

SINTAXA 110

Declinarea substantivelor şi adjectivelor 110
Genitivul: 110. Dativul: 111. Acusativul: 111.

Articolul 112
Lipsa articolului: 112. Proclisa articolului: 113. Art. masc. *al*, pl. *ale*, f. *a*, pl. *ale*: 113. *čel*: 115.

Acordul substantivului cu atributul. . . . 116

Acordul verbului cu subiectul. 116

Adjectivul 117

Pronumele şi adjectivul 117
Personale: 117. Posesive: 117. Demonstrative: 118. Relative şi interogative: 118. Nehotărîte: 118.

Verbul 119

Aspectul 119

Adverbul. 120

Prepoziţia 120

Conjuncţia 121

Coordonare şi subordinare. 121
Propoziţiuni copulative: 121. Prop. adversative: 122. Prop. disjunctive: 123. Prop. temporale: 123. Prop. causale: 124. Prop. finale: 124. Prop. completive: 125. Prop. consecutive: 125. Prop. condiţionale: 125. Prop. comparative: 126. Prop. interogative: 126.

PARTICULARITĂŢI SINTACTICE NEROMÂNEŞTI 127

Declinarea substantivelor şi adjectivelor 128
Genitivul: 128. Acusativul: 128.

Articolul. 128

Pronumele personale 129

Adjectivul 130
Demonstrativ: 130. Nehotărît: 130.

Verbul 130
Perfectul şi aoristul slav: 130. Verbe construite cu dativul: 130.

Adverbul 131

STILISTICA 133

Ordinea cuvintelor 132

www.dacoromanica.ro

Pag.

Subiect-verb-compl.: 132. Verb-subiect-compl.: 132. Predicat nominal-verb : 132. Subiect-compl.-verb : 133. Atribut adverbial sau adjectival-verb (sau nume) : 133.

Procedeuri de limbă scrisă 133
Cuvinte compuse : 133. Formularele slavoneşti : 133.

Procedeuri de limbă vorbită 134
Frase scurte, introduse de conjuncţii : 134. Intrebuinţarea demonstrativelor : 134. Insistenţa : 134.

VOCABULARUL 136

Derivaţiunea 136
Improprie : 136. Cu sufixe : 136. Cu prefixe : 137.

Compositiunea 138
Substantive : 138. Verbe : 138.

Elementele vocabularului 138
Elemente latine : 139. Elemente slave : 141. Elemente ungureşti : 145.

Schimbări de înţeles 146

Circulaţia cuvintelor 148

CONCLUSIE GENERALĂ 150

www.dacoromanica.ro